

Олена ПЧІЛКА
ВИКИНУТІ УКРАЇНЦІ
До жидівсько-української справи

ББК 63.3(4УКР=ЄВР)5, П92. Бібліотека українознавства заснована 2004 року. Випуск 5
Видання підготовлено Інститутом культурологічних та етнополітичних досліджень імені Іларіона Київського МАУП
Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 26.10.05)
Пчілка, Олена. Викинуті українці: До жидівсько-української справи / Ред.-упоряд., передм., прим. В. Архипов. — К. : МАУП, 2006. — 352 с: іл. — (Б-ка українознавства; Вип. 5). ISBN 966-608-533-X

У книзі відомої письменниці, вченої, громадської діячки, матері Лесі Українки Олени Пчілки (Ольги Драгоманової-Косач) вперше зібрано публіцистичні твори, оприлюднені в 1908-1914 роках часописом "Рідний Край", редактором і видавцем якого вона переважно була.

В гострій полемічній манері всебічно висвітлюються "найнезручніші" історичні періоди українсько-єврейських стосунків, соціально-економічні та етнокультурні причини їх загострення, аналізуються витоки національної самоізоляції, економіко-фінансової та духовної експансії організованого єврейства на українських землях початку XX ст.
Для масового читача.

© О. Пчілка, 2006

© В. Архипов, ред.-упоряд., передм., прим., 2006 © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2006

Непримиренна

*Україна у великім боргу перед Оленою Пчілкою.
Майже нічого не зроблено для увічнення її пам'яті.
Чи є в Києві хоч вулиця її імені?
А мав би стояти пам'ятник їй, як образіві Української Жінки!
(Олесь Гончар, Щоденники, 29 грудня 1992 року).*

Коли перечитуєш нечисленні публікації чи письмові згадки про Олену Пчілку, на які спромоглися за більш ніж століття (!) наші історики літератури, літературознавці та критики, мимоволі ловиш себе на бажанні укласти на основі прочитаного такий собі "словничок усталених докорів", фразеологію цієї штуки, гадаю, гідно оцінили б "конвеєрні" літоглядачі (як віршомази-графомани свого часу радо зустріли появу "Словника українських рим"), а ще — професійні психологи літературної творчості. Сучасники докоряли Олені Пчілці і за "нестерпний драгоманівський характер", і за нешляхетну "впертість та прямолінійність" у відстоюванні власної життєвої позиції, і за послідовне "засмічування мови галицизмами", і за надмірний полемічний запал, і за його відсутність. Їй ставили на карб навіть... материнський вплив на Лесю Українку, перелицьовуючи його у "прояви авторитаризму", "ревності" чи щось схоже на "домостроївщину". Ці гіркі, несправедливі докори вийшли з-під пера непересічних діячів вітчизняного національно-культурного відродження початку минулого століття: Івана Нечуя-Левицького, Сергія Єфремова, Дмитра Дорошенка, Євгена Чикаленка, Володимира Винниченка, Симона Петлюри. Карикатури у тодішніх респектабельних українських газетах (на кшталт "Ради"), образливі епіграмки та напіввульгарні, зубоскальські словесні налички, випліткувані у тогочасних київських гуртках української інтелігенції, — всі оті "Пчілку медом не годуй, а Перцем" та "Пчілка — баба з Перцем", — на жаль, мали тих же вельми поважних творців та адептів ([Див.: Чикаленко Є. Щоденник, - К., 2004, т. 1, сс. 31, 37.](#)). І мабуть за законами історичного детермінізму, вже у часи більшовицької оприщини трансформувалися спершу у глуху облогу Олени Пчілки, як ідейного "ізгоя" ([Згадаймо, як неприхильно зустрів обрання О. Пчілки членом-кореспондентом Української академії наук багаторічний опонент, академік С. Єфремов \(Єфремов С. Щоденники, 1923-1929, -К., 1997, с. 367\).](#)), "української буржуазної націоналістки", а вже по її смерті — у багаторічне табу на це ім'я — як "реакціонерки", "ворога народу", мало не "фашистки" ([Див.: Міщенко Л. Леся Українка в літературному житті, - К., 1964, сс. 95-26.](#)). І навіть в часи незалежної України скупі публікації про неї не обходяться без менторського покусування всезнайками — вже з огляду на нинішнє віяння вітру: то вона, бачте, неправильно оцінила роль Унії в нашій історії, то хибно трактувала "українсько-європейські відносини", то писала "газетні" вірші "міжромантизмом Левка Боровиковського і романтизмом нью-йоркської групи

поетів" *Шерех Ю. Третя сторожа. - К., 1993, с. 469.* . На щастя, маємо приклади цілком протилежні. Значуща громадсько-політична, літературна, публіцистична, педагогічна діяльність Олени Пчілки, її жертвна праця на ниві національно-духовного утвердження українства знайшли гідних лицарів-оборонців. Варто згадати теплі, сповнені глибокої шани і непідробного такту листи Івана Франка, Лесі Українки, Дмитра Яворницького, спогади Людмили Старицької-Черняхівської... Микола Зеров назвав її однією з "найхарактерніших фігур українського життя, громадського й літературного, в довоєнну добу" *Зеров М. Твори в двох томах. — К., 1990, т. 2, с. 361.* . А Дмитро Донцов у глибокому експресивному есеї "Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)" писав: "Неприйнята життям, вона перемогла його, бо остаточно те життя, хоч спізнено, признало її рацію" *Донцов Д. Дві літератури нашої доби. - Львів, 1991, с. 175..*

І ніби на потвердження цього — проникливі думки Олеся Гончара, які він 17 вересня 1993 року довірив щоденнику: "Ніяк не можу схилити своїх молодших літ. колег (та літ. колеганок) до написання документальної книги про Олену Пчілку. І фільму немає. А як багато зробила вона для України! Якої вдячності заслуговує! І не тільки тому, що народила й виховала нам Лесю, створила таку чудову, національно свідому сім'ю. Видаючи журнал "Рідний Край", ця дивовижна жінка подвигала навіть тодішніх архітекторів до відродження українського стилю. <...> Ні, ми в боргу, в боргу перед нею" *Гончар О. Щоденники. - К., 2004, т. 3, с. 487..*

Для осягнення глибин літературного, а радше психологічного портрету Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, відомої читачам як Олена Пчілка, здається мені, варто прислухатися до думки всесвітньо відомого німецького філософа-бунтаря Фрідріха Ніцше: "Талант деяких людей здається меншим, аніж насправді, тому що він ставить собі надто великі завдання". Для неї угодовство, політичне чи моральне пристосуванство, гендель з власним сумлінням були поняттями поза людською сутністю. Тому жила за принципом: "Люби, Боже, правду", сповідуючи його повсюдно. В родині — переллявши свою душу і думки у дітей-інтелектуалів, які до останніх своїх днів плекали найвищу цінність: людську та національну гідність. В суспільстві — поборюючи духовну оспалість, комплекси етнополітичної меншовартості передовсім української інтелігенції, нещадно борючись з масштабним руйнівним наступом на права українства як "єдінонеделімців-обрусителів", так і поводитирів ліберальних ідей "всесвітнього братерства народів" та космополітизму. В літературі — за словами Д. Донцова, "замість загальноукраїнського всецілющего зілля на всі болі, —милосердної сльози, шукала вона в своїх творах чинного протесту" *Донцов Д. Дві літератури... — с. 157..*

Сутність людського існування ділилася для неї на дві протилежності, два імперативи: нудота і повнота життя. І вона жила так, як взяла собі за обітницю ранньої юності, в ім'я оборони рідної нації, зброєю слова відкрито пішла "на ви" і проти її зовнішніх ворогів, і проти угодовської нудоти "землячків-хлопоманів". З усією рішучістю — нехтуючи реальною небезпекою владних репресій та негачії літераторів-побратимів. 1903 року на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському у Полтаві Олена Пчілка єдина виступає українською мовою. Порушує встановлену царською владою категоричну заборону, послаблену тоді лише для представників Галичини, що на той час перебувала у складі Австро-Угорської імперії. А через два роки Олена Пчілка — серед чотирьох делегатів української інтелігенції у Санкт-Петербурзі на перемовинах з тоді всеможним царським прем'єром графом Сергієм Вітте добивається відміни багаторічної драконівської заборони на україномовний друк і шкільництво. А 1920 року, за більшовиків, під час святкування дня народження Тараса Шевченка у Гадяцькій гімназії, Олена Пчілка огортає погруддя поета національним синьо-жовтим стягом. І коли розлючений комісар Крамаренко зірвав прапор, обурено скандує: "Ганьба Крамаренкові!". Переповнений зал дружно підтримує її. Тоді відбулася недовгим арештом. Першим. Від другого врятувала смерть: прийшла раніше за інквізиторів-чекістів, на руках яких, кажуть, вже була "путівка в каземати" — у справі міфічної "Спілки визволення України". Був жовтневий день тридцятого року XX століття. Вісімдесятиоднолітню славетну українську письменницю, громадську діячку, першу жінку — члена-кореспондента УАН Олену Пчілку без урочистостей, без промов тихо прийняла київська земля Байкового цвинтаря. Поряд з чоловіком, відомим "старогромадівцем" Петром Косачем, сином, письменником і фізиком Михайлом, та донькою, Лесею Українкою.

Найтяжчі випробування долі впали на Олену Пчілку в роки її редагування часопису "Рідний Край". Цей період її жертвового життя дослідники згадують аж надто побіжно, якось ніяково. А тим часом це десятиліття вповні можна назвати її зоряним. Періодом найбільшої самореалізації багатогранного таланту — передовсім, редакторського та публіцистичного. Втім, ніяковіння чи то ба переляк наших обережних літературознавців неважко пояснити: саме цей час приніс Олені Пчілці найбільші страждання, найболісніші удари і з табору запеклих ідейних противників, і — що особливо трагічно — з оточення своїх, "толерантних українців". Якими тільки "ізмами" не таврували її, в яких смертних гріхах не звинувачували, до яких погроз не вдавалися! І все через те, що, бачте, посміла на сторінках свого тижневика порушити пекучі проблеми українсько-єврейських стосунків. Та ще й під кутом зору, який різко заперечував офіційні трактування "єврейського питання" тогочасними жидівськими адептами, діячами російських та міжнародних сіоністських кіл і нашими полохливими аж фемінізованими поступовцями, геть очамрілими від тільки-но дарованих куценьких

царських свобод і лібералізму. А вона стояла на тому вогняному рубежі — "з громадою на поєдинку", якщо не самотнім воїном, то в товаристві дієвих однодумців, надто малому для такої битви. І мужністю та мудрістю стратега-полководця успішно тримала бій на кілька фронтів. Довгі роки. В ім'я ідеї своєї нації, в ім'я "братів незрячих гречкосіїв". Попри масований рейвах та ґвалт чужих проклять, попри відьомське тавро "шовіністки" від своїх "любезних" інтелігентних "забрьох", попри страшну трагедію родини — смерть, яка один по одному вкоротила віку спершу синові Михайлові, з тим чоловікові Петрові, а там і доньці Лесі. Вона не зламалася, не розміняла на лихварські срібняки, як сама писала, "почуття своєї гідності, гідності, гонору і совісті". Вистояла і через лихі роки, дошкульно і в'їдливо розвінчуючи "шкідливість жидів для нашої української справи", анемічність єдинокровних націонал-угодовців, зуміла зберегти зброю світла — інтелектуальну силу "Рідного Краю". Аж до світової бойни 1914 року, коли царат знову наклав "табу" на всю українську періодику...

Цей триумф національної гідності, людської совісті в ідейній обороні українства від торжествуючого хамства всесвітніх гендлярів та їхніх попихачів Олені Пчілці аж ніяк не могли ні забути, ні подарувати. Ні тоді, ні тепер.

Втім, починалося все чи то закономірно, чи традиційно. Наприкінці 1905 року в Полтаві виходить перше число популярного тижневика "Рідний Край", започаткованого на кошт місцевої громади М. Дмитрієвим та Г. Коваленком. З березня 1907 року редакторське крісло, завдячуючи видавцеві тижневика Миколі Дмитрієву, займає Олена Пчілка. І ця поява, на нашу думку, рятує видання: коли невдовзі місцева влада забороняє вихід часопису, вона негайно переносить редакцію до Києва. У липні 1908 року для тижневика чергове потрясіння — трагічна загибель видавця, великого трудівника на ниві українського просвітництва, присяжного адвоката Миколи Дмитрієва. Весь тягар видавничих і редакторських клопотів, усю відповідальність за ідейну спрямованість "Рідного Краю" Олена Пчілка бере на себе.

Перший розкотистий грім струсонув суспільний загаль, коли того ж таки 1908 року "Рідний Край" оприлюднив розлоге дослідження ф. Немо "Чим нам корисні жида?". Автор аналізує багатовікову історію становлення організованого єврейства, його перекочовування з однієї країни в іншу, специфіку його взаємин з корінними і панівними націями та владою, вплив кагалів на економічне, політичне та духовне життя країн, а також психологічні особливості, спосіб життя, філософію євреїв, викладену у книгах Старого Заповіту. Дає широке змалювання історії українсько-єврейських взаємин, зокрема її непростих сторінок (доби Хмельниччини, причин Коліївщини), — аж до новітніх, тогочасних подій, коли внаслідок спланованої російським царем "смуги осілості" Україна стала регіоном найвищої концентрації

євреїв. І доходить висновку: "Тільки сліпа людина не бачить економічної переваги безправних жидів над нашим народом. Дати тепер жидам рівні права — значить не тільки скривдити наш народ, а осудити його на безпросвітне страждання. А через те український народ не може привітати жидів тим щирим покликом, яким вітають їх деякі інтелігенти" *"Рідний Край", 1908, № 40*.

На думку автора етапі, цьому є серйозна причина: на території повноцінної корінної нації панує інша нація, а отже, євреї, отримавши однакові права з українцями, в силу етнічно детермінованого тяжіння до спілок з сильнішими задля власної вигоди, до зневажання "іногородців", неминуче використали б власний економічно-фінансовий ресурс, власну структурованість та організованість для визискування найперше українців. У наступній етапі "Одповідь" Ф. Немо поглиблює цю тезу, висловлюється за поступове розширення прав євреїв, які проживають на українських землях, — "по мірі того, як тиритимуться права нашого народу і як народ рівнятиметься з жидами умисловом, — морально й економічно" *"Рідний Край", 1909, №4*. Водночас публіцист рішуче відкидає будь-які силові методи у стосунках українців з євреями, наголошуючи, що "бити жидів, закликати народ до погромів - це дика, навісна річ, що шкодить більше нашому народові, ніж жидам. Погроми виховують і зміцнюють звірячі почуття серед народу, закривають від нього правдиві причини народних злиднів і жидівського добробуту" (*"Рідний Край", 1908, № 40*.) .

Порівнюючи українство та єврейство, автор явно віддає пальму першості організованості, освіченості, культурі побуту останнього. В емоційному запалі він навіть упосліджує до нісенітничі не лише прадавню, а й давню історію українців, зображуючи їх дикунами, закутаними у звірячі шкури, які жили по лісах та печерах і поняття не мали ні про хліборобство, ні про ремесла, тоді як тогочасні євреї "мали вже своє царство, своє письмо, військо, церкви, школи" (*"Рідний Край", 1908, № 41*). Дивно це читати, адже тоді на пам'яті багатьох було ще зовсім свіже відкриття Вікентієм Хвойкою 1896 року культури Трипілля (*Розквіт праукраїнської культури Трипілля, скажімо, випадає на другу половину V — першу половину IV тисячоліття до нашої ери. (Про це детальніше див.- Історія української культури, - К., 2001, з. 1, с. 164.). Тобто задовго до утворення Єврейського царства зі столицею в Єрусалимі та до спорудження храму царя Соломона на горі Сон.*), а всього лишень за сім років до появи етапі Ф. Немо — культури полів поховань.

Парадоксально, але цього явно дикуватого пасажу автора публікації не помітили ані українські патріотичні видання, ані наші шановані оборонці вітчизняної історії та культури, які гуртувалися здебільшого навколо поважної газети "Рада", — Сергій Єфремов, Дмитро Дорошенко, Володимир Перетц. Натомість вони побачили єдине і

"люте зло" етапі Ф. Немо: покривдження "обмежених в правах євреїв", розпалювання антисемітизму, чорносотенства і навіть прояви "людожерства". А побачивши — дружно приєдналися до ініційованої впливовими єврейськими організаціями та контрольованою ними пресою широкомасштабної кампанії бойкоту "Рідного Краю" і цькування її редактора.

Наступ вели широким фронтом за всіма правилами військової тактики. Київські та й периферійні ліберальні газети, рясніючи статтями, фейлетонами, карикатурами про "антисемітизм" "Рідного Краю" та "комплекс жидофобії" його редактора, відігравали роль легкої кінноти: діяли наскоком, робили багато галасу, не вельми дбаючи про влучність випадів. Аби пересвідчитись у цьому, варто лишень прочитати згадувану вже "Одповідь", яку Ф. Немо дає організаторам та виконавцям окремих таких публікацій-нападок. Зокрема, й на розлогу статтю "Українство і антисемітизм", надруковану 24 грудня 1908 року газетою "Рада", в якій публіцист "Рідного Краю" знаходить і пересмикування, і фальшування фактів.

Не гребували ліберальні "адепти покривджених" й організовуванням колективних "протестів громадськості". Такі бомбардування відкритими "листами-погрозами" підсилювали, як тепер модно називати, "піар-акціями". Скажімо, колективний протест українських студентів Київського політехнічного інституту проти "образи" "Рідним Краєм" єврейства мав наслідком офіційну відмову студентської читальні інституту від тижневика.

Про те, хто і як організовував цю провокацію, Олена Пчілка розповіла читачам у етапі "Наша справа з жидами". Після оприлюднення студентського протесту "Радою" до "Рідного Краю" прибула студентська депутація — з трьох чоловік. Зустрівшись з Оленою Пчілкою, передусім запитали, чи "случайно", чи "сознательно" редакція надрукувала статтю ф. Немо. Здивована Пчілка пояснила, що без її відома і схвалення на шпальти видання ніщо не потрапляє. Далі — дослівно: "Говорила я се по-українському, але мені вперто відповідали по-російськи. Я спитала, якої нації добродії говорять зі мною? Той, що стояв на чолі депутації (бо він і почав розмову, і найбільш говорив), сказав, що він "єврей", а двоє інших зазначили себе "великоросом" і "русским". "Єврей" далі сказав, що "статьи "Ридного Края" мы не читали, а узнали о ней из "Киевских вестей". Потім додав: "Украинских газет мы не читаем, так как этого языка мы не знаем". Я тоді висловила своє здивування: як же се так, мовляв, що ви живете на Вкраїні і не вважаєте потрібним познайомитися з мовою краю, з мовою народу? На се поступовий "єврей" виразно (інший сказав би — нахабно) одповів мені: "Мы живем не на Украине, а в Российской империи". Нехай же буде се речення історичним!" (*"Рідний Край"*, 1908, №44).

Неважко збагнути, що такий масштабний ґвалт, зчинений навколо "Рідного Краю" єврейськими політичними колами з їх потужним ресурсом преси та активно підтриманий українськими ліберальними виданнями, мав наслідком скорочення числа передплатників. Не змігши знищити морально, часопис взяли задушити фінансово.

"Треба працювати, а тут аж руки тремтять", — зізнається вона 1908 року в листі до Бориса Грінченка (*Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, -ф. III, № 44812.*). І як психічна настанова самій собі — не розкисати, не квилити, не піддаватися панічному страху перед ворожим кагалом, — рядки з іншого листа: теж тогорічного, до цього ж адресата: "Тепер ще раз досвідчилась, яка-то велика й могутня сила — жида та страх перед ними. Але я все-таки буду намагатися творити, хоч меншу поки що, але все ж якусь силу свою супроти тієї сили та супроти "страху іудейська"!.. На дно не пускаюся і ні від чого сказаного в "Р. Краю" не відрікаюся" (*Там само, -ф. III, №44811*)..

Про дивну реакцію на це чільних патріотів-"громадівців" свідчить хоч би й запис, який 27 грудня 1908 року зробив у своєму щоденнику фактичний видавець "Ради" Євген Чикаленко — наступного дня після того, як вони разом з Михайлом Коцюбинським відвідали Олену Пчілку "з колядою". "Пчілка трохи пожалила мене за те, що "Рада" виступила в оборону жидів проти "Рідного Краю". Скаржилася, що тепер бойкотують її журнал, що мало хто його передплачує.

Я радив їй зробити з "Рідного Краю" або чисто селянський журнал, або родинний, на кшталт російської "Ниви". Давати ілюстрації, взори, викройки, якісь перекладні романи і освідомлення з політичного життя. Але вона відповіла, що вона хоче якраз такого журналу, яким він є тепер. їй кортить полеміки <...> ...завелася з жидами, розпинає їх і сердиться, коли "Рада" каже, що **нетактовно і не по-лицарському боротись із зв'язаною людиною**". (*Чикаленко Є. Щоденник. - т. 1, с. 30-31. (Курсив мій — В. А.)*.) Яких душевних, моральних мук, яких тяжких фізичних втрат коштувала Олені Пчілці ця справді **нерівна** (*Відомий російський правник Олексій Шмаков писав 1906 року, що в самому лише Києві за кілька літ єврейство витратило на свою пресу майже 400 тисяч рублів.*) боротьба "із зв'язаною людиною", рясно зрошеною крокодилячими слізьми лицарів "взорів і викройок" з табору українських лібералів, судити можемо з її листа до Дмитра Яворницького, датованого червнем 1909 року. В ньому Олена Пчілка, зокрема, пише: "...я Вам "як перед Богом" скажу, що се моє найщиріше переконання, що жида — величезне зло для нашого народу і всього краю. І я говорю й хочу про це говорити. Єсть чимало людей, що мені спочувують, хоть мовчать, бо бояться жидів і "жидовствующих", — щоб не назвали ретроgrадами та не пошкодили ще й життю.

А шкодити вони можуть. От і "Рідному Краю" війна з жидами "боком вилізла": чимало людей одмовились од підписки (інші прямо ту причину й виставили, що "Рідний Край" висловився ворожо по жидівській справі)"(*Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1999, т. 2, с. 235*)..

Щоб хоч якось послабити організований, тяжкий фінансовий гніт на часопис, О. Пчілка робить відчайдушний крок: веде перемовини з Полтавським дворянським банком про субсидію під заставу власної родової землі. Про це, зокрема, довідуємося з її листа в Одесу, до відомого діяча українського просвітництва та мецената Василя Громашевського. Рядки цього нині "архівного документа" аж скипаються болем: "Хоч би мені позичив хто грошенят, хоч небагато, поки я одержу з банку від застави. Порадьте мені що-небудь, пособіть! Я не маю жодного права просить Вас, але ж від людей чула про Вас, та й самій мені здалось, що Ви добра людина. Просить дуже тяжко, — не звикла я до сієї ролі. Навпаки — давніше помагала людям під час їхньої скрути, а тепер не бачу іншого способу до врятування своєї справи. Вірте, що лише крайнє становище примушує мене писати оцей лист" *Інститут рукопису, — ф. 182, №220*.

Що підтримувало її в цьому протиборстві? Коли, здавалося б, увесь світ стояв проти неї, коли множилося горе в родині, коли рік за роком ставав усе лиховіснішим ("Лихий був минулий рік, — бодай не вертався", — такими словами відкриє вона чергове новорічне число свого часопису)? Насамперед — глибока, устояна віра у справедливість того, що робить, у реальність смертельної загрози, що нависла над її рідним краєм, над її народом, у неложність ідеї і праведність намірів, які обстоює. Напевне, материн образ, її тяжка громадянська ноша стояли як взірець перед очима доньки, Лесі Українки, коли вона, протиставляючи "рабству перед невідомим" деяких утопістів в белетристиці, стверджувала: "...кому дорогий ідеал, той мусить тим більше дбати про чистоту і боронити його від профанування через людську "практичність"" (*Українка Леся. Твори, - К., 1965, т.8, с. 171.*).

Вірним союзником, надійною опорою для неї став і її читач. Своїм гострим словом вона пробила глуху стіну нав'язаного замовчування, за якою зріли - нуртували грона людського гніву — часто сліпого, непередбачуваного у своїх руйнівних чи то силі, чи безсиллі. Люди потягнулися з тим затаєним болем на світло її слова, вихлюпували його на сторінках "Рідного Краю". Читачі із Кролевця, протестуючи проти випадку київських студентів-політехників щодо "Рідного Краю" та її керманича, зауважували: "Вболіваючи над лихою жидівською долею, ті студенти дивляться на жидів через рожеві окуляри". На їхню думку, аналіз темних сторін посилення пануючої ролі єврейства на українських землях не повинен викликати спротиву чи цензурування — з

будь-якого боку. "Тут нема місця ні "фільству", ні "фобству": тут набуває дійсного значіння євангельська теза, що не про здорових лікар, а про недужих" *"Рідний Край", 1909, № 1.* . А харків'янин М. Павлов, підтримуючи позицію часопису висвітлювати "життя жидів на нашій батьківщині"" не в самих лише теоретичних міркуваннях", а в "життєвих дослідях і спостереженнях", стверджує, що "йдучи таким тільки шляхом, ми й будемо здібні виробляти нові форми для нової кращої будучності" (*"Рідний Край", 1909, №6.*). Життєві спостереження, якими читач ділився з часописом, прояснювали картину зовсім не таку, як її малювали кагальні демократичні літератори та фарисействующе побратимство малоросійських "поступових" боронителів "зв'язаного народу". Члени української громади в Одесі стурбовано повідомляють, яку наругу терпить дрібний одеський кустар-українець, який, бач, насмілився почепити на свою кравецьку майстерню україномовну вивіску — єдину, серед моря подібних вивісок "жидівським жаргоном". "Жиди,— пишуть читачі, — дивляться з презирством на ту вивіску і часто докоряють, — чого намальовано "виконую",- кажуть, буцім се "зłodійське слово"". "Правду сказати, — доходять висновку одесити, — їх не "зłodійське" слово коробить, а те, що наші українці беруться провести в світ свою працю, кустарно-ремісничу, з українською об'явою" (*"Рідний Край", 1909, № 8.*). З Кременчуцького повіту Полтавщини пишуть: "Увесь торг, всі парові млини, олійниці, машини, вся промисловість по наших селах в руках у жидів — і шкода од сього нашому селянству неабияка" (*"Рідний Край", 1911, № 15.*). Кременчуцький кореспондент сповіщає, що в містечку Городищі цього ж таки повіту "жидівка пані Гасинська, власниця парових млинів і олійниць", дає селянам гроші у позику "і бере 12 %, та ще на додачу й пшениці, що в добрий рік коштує більше карбованця пуд. Закупщиками зернового хліба у нас — теж жиди і наживаються з нас як сами хочуть. Так, на станції Глобино за пуд пшениці вони дають 78-80 копійок, а в повітовому місті можна взяти 95-96 копійок. Звичайно, хто з селян заохотиться везти свій хлібець верстов за 40 голодною конячиною в місто! Через те селяни віддають його дешевше на місці" (*Там само.*).

Листи підтримки йшли звідусіль — з найвіддаленіших закутків неісходимої Російської імперії. З далекого Красноярска сердечний привіт "Рідному Краю" та його редакторці надіслала група земляків: "Ми вітаємо дорогу нам письменницю Олену Пчілку, котру знаємо як щиру робітницю на рідній ниві, яко людину, що весь свій вік працює на користь українському люду, працює чесно в напрямі цілком демократичнім і прогресивнім" (*"Рідний Край", 1909, №3.*). А читачі-українці з Баку, обурюючись згадуваним уже протестом студентів, наголошували: "Одно діло сидіти з жидами на лавах університету і зовсім інше мати з ними стосунки у житті". Вони радили "добродіям "протестантам"" "поміркувати краще над долею українського народу, бо, здається, його кривавицею утримуються інституції, де виховується елемент, що бажає

почувати себе в "Российской империи", нехтуючи Україною, де живе" (*"Рідний Край", 1909, №2.*).

Але листівне та й живе спілкування з читачами не лише додавало моральних і фізичних сил, множило енергію боротьби, воно вказувало їй напрями ідейного наступу, точки удару, давало нові теми для її гострого публіцистичного пера. В редакційних замітках, коментарях, в авторських статтях і фейлетонах вона без страху піднімає на гора найвужчі, найтяжчі пласти українсько-єврейських взаємин. У розрізі вертикальному, часовому, і в горизонтальному - ґрунтовно аналізуючи ті сфери життєдіяльності, де ці стосунки доведені до межової суспільної напруги.

Все, на чому спиняється її пильне письменницьке око, — чи то події далекої Коліївщини, чи зовсім тоді гаряча тема "справи Бейліса" — розпросторюється перед читачем складними лабіринтами від причин до наслідків. У розлогій статті "Історія — брехня!" вона блискуче опонує єврейському історику І. Таланту, зокрема його безапеляційним запереченням факту оренди жидами православних церков за часів окупації Правобережної України польською короною, викладеним у брошурі "Арендовали ли євреи церкви в Украине?". В цьому опусі, до речі, схвально зустрінутому деякими чільниками з кола українських громадівців (зокрема відомим істориком, майбутнім президентом УАН М. Василенком), І. Талант, підтасовуючи та пересмикуючи факти, силкується знівелювати одну з основних соціально-економічних причин виникнення "уманської різні", а насправді — національно-визвольного повстання українського поспільства на чолі з І. Тонгою та М. Залізнякам. На основі беззаперечних історичних документів, свідчень сучасників, аналізу літописів та фольклорного матеріалу О. Пчілка доводить, що тодішнє жидівське орендування православних церков було масовим, що панувало необмежене економічне і духовне свавілля орендарів над сільськими громадами, більше того — практично необмежене право орендарів в орендованих селах на людське життя. Для неї це не просто історичні факти. "В минулому лежить коріння сучасного!", — пояснює читачам. Вони лишень зміцнюють "доказову базу" її життєвої позиції, що "жиди, яко "чужородне тіло", сидять болячкою серед нашого племені, що жидівство стає проти нас — у лаву з тими, що мають нас привести до втрати нашої національності, що жидівство "проти нас, бо не з нами!". (Фейлетон "Поучительная история") (*"Рідний Край", 1909, №35.*).

Підконтрольна "апостолам золотого тільця" столична та провінційна преса стікала проти неї жовцю, звинувачуючи в "зоологічному націоналізмові", їм підтакував й дехто з "поступових" українців-інтелігентів. А вона свято сповідувала й боронила принципи націоналізму демократичного. У фейлетоні "Поучительная история", дискутуючи з київським польськомовним часописом "Пшегльонд Крайовий", вона наголошує:

"...націоналізм може і повинен бути разом з тим і демократизмом,- це я справді думаю, що повинен, бо покладаю, що націоналізм без любові до свого народу — єсть річ пуста" (*Там само.*). А через кілька років, у етапі "Чи не доволі вже лякання?" повертається до цієї ж теми: "Кругом нас усі виявляють "виключний націоналізм": московські люди, поляки, жиди, латиші, грузини, татари, і інші, й інші, — тільки ми все оглядаємось на призначену нам "ключку", та прислухаємось, що скаже про нас якийсь "поступовий" російський або жидівський часопис" (*"Рідний Край", 1911, №4.*). Для неї це — не проблема термінології, це питання принципове, життєве. В умовах, коли корінна нація, українці, була упосліджена на своїй же землі "великодержавним шовінізмом" іншої, панівної нації, коли навіть в передових ліберальних російських колах, як писала вона, Пчілка, в статті "Наше оточення", "зустріваємо перше всього крайнє невігластво, незнання України й українців, незнання наших проблем, нашого становища на всіх ступнях" (*"Рідний Край", 1909, № 95.*), — в таких умовах будь-чий ламентатії про необхідність надати повні громадянські права "пригнобленим євреям", а водночас організоване табування суспільного обговорення можливих наслідків цього для України й українців, були для О. Пчілки щонайменше крайнім виявом лицемірства. "Гноблені" безпардонно обходили всі законодавчі рогатки і на пару з гнобителями, а часто в обхід і їх, ставали тіньовими господарями не лише окремих територій, а й життєво важливих економічних галузей та фінансів. Отож вона застерігала: "Жидівство розрослося посеред нас великою силою, на економічному полі й на культурнім, і вже так давить на нас, що треба боротися з цим злом. Боротися не погромами, а всіма тими способами, якими жиди перемагають нас" (*"Рідний Край", 1911, № 4.*). Не проти євреїв, та й не проти єврейства тримала вона лінію оборони, а проти ідеології злutowаного жидівського крайнього національного егоїзму і самовідчуженості, фінансово-господарського експансіонізму та духовного дворушництва. Руйнівні, власне катастрофічні наслідки втілення цієї ідеології в життя О. Пчілка бачить в економіці сусідніх Галичини, Бессарабії та Буковини — передовсім для корінного населення регіонів, яке на той час масово опинилося в грошовій та майновій залежності від євреїв-лихварів, скупників, орендарів, фабрикантів, факторів. Аналізуючи статистичні дані, згідно з якими в Галичині з 1891 по 1902 рік кількість сільських господарств, що перейшли в жидівські руки, зросла з 300 до 1889, О. Пчілка підсумовує: "Ні, нехай те, що ми говоримо, називають "чорносотенством", "людожерством", "зоологічним націоналізмом", а, бачивши такий лихий приклад, навіть у конституційній державі, де здавалося б, легше вберегти люд від всякої кривди, — ми повинні сказати, що той день, коли жиди здобули б собі у нас рівні права, був би, звичайно, дуже добрий для них, але був би нещасним, страшним днем для нашого народу, для всієї нашої країни! Через лихварські позички, та при допомозі всякої "геніальності", земля наша так би й шугнула в жидівські руки!" (*"Рідний Край", 1912, № 1.*) .

Власне тому наліпку "зоологічний націоналіст", яку придумали для О. Пчілки ідеологи з "Еврейского мира", "Фрайндта", "Киевер ворт" та інших схожих видань, можна вповні повернути її творцям, — їм вона більше пасує.

Зібрані в одну книгу, публіцистичні твори Олени Пчілки, написані в різні роки, мають цілком осяжну спільність. Не тематичну, хоч і це очевидно. Не лише тематичну. Розташовані в хронологічному порядку, вони вибудовують цілковито струнку сюжетну лінію. Як на мене, вона перегукується з сюжетом сатиричного роману видатного чеха Карела Чапека "Війна з саламандрами". Надто зримі аналогії і паралелі, коли читаєш про діяльність фантастичного синдикату "Саламандра". В романі це, як відомо, скінчилося предтечею кривавого планетарного протистояння. Земної цивілізації і викоханих нею ж — її байдужістю, легковажністю, "толерантністю", покірністю, а далі й страхом — злютованих в мілітарні легіони саламандр. І навіть заклик "анонімного апостола" у фіналі Чапеківського твору: "БОЖЕВІЛЬНІ, ПЕРЕСТАНЬТЕ НАРЕШТІ ГОДУВАТИ САЛАМАНДР! Перестаньте давати їм роботу, відмовтесь від їхніх послуг, облиште їх... аби тільки люди, людська цивілізація й людська історія не працювали далі на саламандр!", — чи той провісний заклик мимоволі не проситься епіграфом до цієї книги?..

Від Коліївщини до "справи Бейліса"— 257 років. Від вибуху народної непокори проти чужинського гніту, проти рабського поневолення не лише тіла, а й духу, від веремії праведного гніву "німих рабів", які за одну ніч назавжди перестали ними бути, від трагічного суду народного, ненависно-презирливо названого тим-таки єврейським істориком І. Талантом "уманською різнею", — до піїтизації судового процесу про криваве ритуальне вбивство київського хлопчика Андрійка Ющинського. Власне, до піїтизації вироку присяжних. Під безпрецедентним тиском міжнародних та російських єврейських організацій, знакових представників творчої і наукової інтелігенції, яка в дні судового розгляду з полос десятків прогресивних газет волала суддям, прокурору та присяжним — з безапеляційністю свідків злочину. "Стыдитесь, стыдитесь приписывать такое преступление людям, которые к тому не причастны. Перестаньте, образумьтесь!" *Замысловский Г. Убийство Андрюши Ющинского, Петроград, 1917, с. 517.* Це "посоромлення" посвідчили з-поміж багатьох: академік В. Вернадський, професори М. Туган-Барановський і П. Чубинський, письменники О. Блок, В. Короленко, М. Горький (автор бучного пророцтва про те, що "Скоро грянет буря!", та знаменитої формули численних сталінсько-єжовських катівень і "концентраційних фабрик смерті" - "Если враг не сдается - его уничтожают!"). Осоромлені присяжні "зглянулись" і виправдали підозрюваного у вчиненні цього злочину прикажчика цегельного заводу Менделя Бейліса. Винних так і не знайшли, справу поховали в

архіві, батьків невинно убієнної християнської дитини залишили наодинці з власним горем, "незрячу, але справедливу" її величність феміду, честь якої марно захищали відомі російські правники Г. Замисловський та О. Шмаков, залишили з носом, а процес... оголосили історичним. Прикажчика Менделя зробили "мучеником за віру іудейську" та "апостолом пригнобленого єврейства", якому аплодував "увесь прогресивний світ". Стоячи, або низенько зігнувшись, як це зробила єфремівсько-дорошенківська "Рада", привітавши торжество "суду народної совісті" мироточивим газетним: "Кланяюся тобі, Бейлісе!". У львівському "Літературно-науковому віснику" Михайло Грушевський публікує спеціальну історичну розвідку про те, що "кривавої легенди", себто ритуальних убивств євреями християн, ніколи на Україні не було. "Благородний єврей" якимось враз став модним, навіть необхідним "завсідником" української белетристики. Із палким старанням зурочених, мало не наввипередки знані й малознані письменники поспішали засвідчити в літературі і своє медове слово на захист "пригнобленого єврейства".

Толерантні, оспалі, байдужі, залюблені у "всесвітнє братерство" і "демократичний поступ", вони свято вірили в те, що "рожденный ползать — летать не может". І з упертістю зомбованих годували, доглядали, леліяли... саламандр. І тільки її, Пчілчин, голос звучав чи то грізним окриком буревісника, чи глухим безпорадним докором Кассандри: "Та невже ж такі почуття своєї гідності, гідності, якогось гонору і совісті не спинять наших письменників у тому паданню до ніг— жидівству? Ну, Бейліс не винний в замордуванні християнського хлоп'яти, так хіба ж се становить повинність — бити поклони перед ним? Чому не кажуть всякому, хто після сидіння в тюрмі був оправданий, — "Я тобі кланяюся!"?" *Рідний Край*, 1914, № 3. То був "глас вопіючого" в українській пустелі. Саламандри з золотими тільцями злютувалися, цільними лавами підступали до земної точки опори і вимагали від людей вже не медових слів замилювання і підтримки, а рабської покори. Граф Вітте, колишній прем'єр-міністр, який доклав чималих зусиль, щоб остаточно посадити Росію на голку іноземних, переважно єврейських, позик, занотував у спогадах: "...Цілком очевидно, що жодна національність не дала в Росії такого відсотка революціонерів, як єврейська" *Витте С. Воспоминания, - М., 1960, т. 2, с. 213.* Приблизно в той же час його багаторічний опонент, російський правник О. Шмаков застерігав: "Вже якщо навіть для царевбивства євреї знаходили ще тридцять років тому російських виконавців, то знайдуть їх тепер і для народовбивства. Не чужими руками, а нашими ж власними накинуть вони зашморг на волю і життя російського народу" (*Шмаков А. Международное тайное правительство, — М., 1912, с. 421.*).

І знов-таки в цей же час на новій батьківщині Мамони газета "Нью-Йорк сан" писала: "Євреї всього світу оголосили війну Росії. Подібно до римо-католицької церкви,

єврейство є релігійно-племінне братство, яке, не володіючи політичними органами, здатне, однак, виконувати важливі політичні функції. І ця держава тепер оголошує відлучення російському царству" ([Там само, с. 672.](#)).

Голка іноземного фінансового крововливання виявилася для царату смертельно отруйною. Вікова бундючна стіна "Православия-Государственности-Народа" під натиском саламандр впала, мов гнила колода. А водночас у багатьох лібералів-поступовців спала з очей багаторічна жовта полуда. Академік В. Вернадський, член щойно розгромленого більшовиками Тимчасового уряду Росії, зробив у щоденнику запис, схожий на запізніле каяття: "Раса євреїв антидержавна і сильна" ([Вернадский В. Дневники, 1917-1921, - К., 1994, с. 29.](#)).

Про жорстокий опір цієї "антидержавної раси" українству, яке після Лютневої революції 1917 року в тяжких кривавих змаганнях "стверджувалося й утверждалося" на своїй, визволеній з "тюрми народів" землі, красномовно засвідчує лист Олени Пчілки до українського письменника та діяча Центральної Ради Івана Стешенка. Пчілка з гіркотою оповідає, якими неймовірними потугами, через лютий спротив, просувається вперед українізація шкільництва, зокрема в Гадячі, де вона тоді проживала. "У нас такими супротивниками виступають і деякі педагоги ("потайні"), і "родітелі", найбільш ваші "прекрасні" жиди (котрих ви напустили і в Центральну Раду). <.. > Жиди ("родітелі") і "потайні" педагоги оце недавно більшістю голосів (таємним голосуванням) на зборі постановили: "В сьому році — 1917-1918 — українізації в гімназії не проводити зовсім" ([Інститут рукопису, — ф. III, № 63681.](#)).

Її, Пчілчиних багаторічних опонентів з табору толерантних і поступових українських інтелігентів жовтневий вибух 1917 року розкидає по світах. Доживатимуть віку вигнанцями Є. Чикаленко, Дмитро та Володимир Дорошенки, В. Винниченко. Стануть вигнанцями, але тут, "на нашій не своїй землі", С. Єфремов, М. Грушевський, М. Василенко — більшовицька "саламандрія" зробить усе, щоб знищити їх і морально, і фізично. Революційних опричників для цього масовано рекрутувала... звісно ж "нація революціонерів". Навесні 1927 року, напередодні судового процесу в Парижі над вбивцею Симона Петлюри Самуїлом Шварцбардом колишній міністр закордонних справ в уряді УНР Олександр Шульгин напише: "...ми повинні визнати, що велика кількість комісарів більшовиків в Україні, якщо не більшість, — це були ті молоді євреї, що походили з українських містечок. <... > Коли треба було організовувати в Україні червоний терор, більшість страшних ЧЕКА також складалося з тих самих молодих євреїв, що вийшли з наших українських містечок" ([Шульгин О. Україна і червоний жах. Погроми в Україні, -К., 2001, с 45, 47.](#)).

Містечкові "зілі-королевичі" затилювалися в смоляну рипучу комісарську шкіру та вправляли в начальницькі картузи червоні зірки — настав їхній зоряний час. Час кривавої диявольської гри в переміну місць та масового геноциду іновірців. Час всюдисущих та всезнаючих талантів.

Восени 1927 року академік С. Єфремов довірить щоденнику: "Дійсність постачає анекдоти, яких не видумаєш. Прибавили платню керівникам жидівських катедр, зрівняли їх з академіками. Приходить наш Талант, питає, що новенького. Дають йому папірець. Подивився, поцмавав. "Ну, а Грушевський же где?" — питає. — "Нема Грушевського". — "Пускай винит себя, что не родился євреєм!", — завважив Талант, сам єврей 96 проби" (*Єфремов С. Щоденники, 1923-1999, - К., 1997, сс. 496-497.*). Запис цей зроблено за два роки до арешту Єфремова і за три — до смерті Олени Пчілки.

В листах вона називала його "неистовым Сергием", либонь, взявши за подібне не завжди правдивий полемічний запал іншого "неистового" — Віссаріона Белінського. За життя вони так і залишилися непримиренними опонентами.

Смерть, цей найбільший миротворець, не зуміла примирити Олену Пчілку з прийдешнім. Таки мав рацію Д. Донцов: вона й справді свято шанувала рідного Бога, в той час коли "країна її кланялася і розбивала лоба перед чужими божками" (*Донцов Д. Дві літератури... -с. 175.*) . Відтоді, на жаль, мало що змінилося.

Справді, коли перечитуєш її публіцистику сьогодні, переконуєшся, наскільки вона позачасова, наскільки сучасна і злободенна. Ось вона з гіркотою розпикає всеслов'янську байдужість, посилаючись, зокрема, і на "таке недавнє пограбування Боснії та Герцеговини". "Ніхто, — пише, — з інших братів-слов'ян "ані почухавсь" від того грабежу, делікатно названого "анексією"" (*"Рідний Край", 1909, № 25.*). Ніби з репортажу кількарічної давності про криваві "уроки демократії", які за мовчазної згоди сусідніх держав давали сербам, на їхній же отчині, натівські всесвітні жандарми, делікатно названі "силами швидкого реагування".

Або ж роздуми про тогочасні злидні сільгоспвиробника — хіба не суголосні вони проблемам нинішнього українського селянина, його непростих взаємин з монополістами-посередниками, що процвітають, гендлюючи плодами його тяжкої праці. "Все селянство нашого краю живе з хліба та скотини, збуваючи те добро на багато сотень мільйонів, але... І хліб, і скотину купує і продає - жид! І яка прехитра сітка сплетена, щоб все було в одних його руках! Гніт централізму жидівського "державія" давить село, дедалі більше й більше" (*"Рідний Край", 1912, № 14.*) .

Чи може з часу виходу "Рідного Краю" змінилася реакція єврейських кіл на спроби висвітлити негативні сторони їхнього економічного, суспільного та духовного життя-буття? Читаємо у Пчілки: "Ви можете борюкатися, говорити, що в писанні вашому всі події, факти були вірні: наприклад, річ була про якесь документально доказане шахрайство або кривду з руки якогось фабриканта. Все одно: навіть в тім разі, коли редакція сама знає той певний факт, вона скаже: "Може бути, що сьому й правда, але не можна сього друкувати, бо обвинувачуваний — жид і ваше писання може викликати племінну ворожнечу" (*"Рідний Край", 1909, №7.*). Хіба мимоволі не згадаєш тут вселенську істерію про "антисемітизм", яку зчинили члени "Міжнародного єврейського конгресу" і підконтрольна їм преса навколо недавніх публікацій в газеті "Сільські вісті" та журналі "Персонал". Воістину, історія любить повторюватися. Спершу — в трагедії, вдруге — в політичному фарсі.

Олені Пчілці випала тяжка місія Кассандри: в час загального очамріння космополітизмом та "юдофілією" глянути на роки вперед і внутрішнім мудрим зором осягнути велику суспільну біду, яку воно несе. Прирікши себе на вічну ненависть ворогів і нерозуміння соратників, на тернистий шлях "ізгоя", на самотність і довге забупя. Але, подолавши цим проникливим, далекосяжним, чистим зором власну смерть, вона нарешті повертається в наше сьогодення. Непримиреним Словом Правди, яке нині так потрібне все ще викинутому, бо оспалому, українству.

Ваперій АРХИПОВ

ЗМІСТ

- Наша справа з жидами
- "На лаві підсудних"
- Найсуворіша цензура
- Страшний призвідник
- Слівце-запитання до часопису
- "Пшегльонд Крайовий"
- Наше оточення
- "Історія — брехня!"
- "Поучительная история"
- Не-українські літературні товариства в Києві
- Жиди — наші вчителі
- Чи не доволі вже лякання?
- Супротивна хвиля
- Замітка від редакції

- Жидівський погром на інший лад
- Галицькі жиди й українські публіцисти
- "Галичина переходить в жидівські руки"
- Що говорять цифри
- Жидівські городські маєтності на Вкраїні
- Ні одного депутата!
- Викинутий український часопис і викинуті українці
- Нещасна країна
- З нашого життя й письменства
- Додатки
- Ф. Немо Чим нам корисні жиди?
- Ф. Немо Одповідь
- Жиди — постачальники руських робітників до Америки
- Мик. Чебрець До жидівсько-української справи
- Петро Оправхата Та погляньте ж бо!...
- Примітки
- Словничок маловживаних слів

Наша справа з жидами

Як відноситься наш часопис "Рідний Край" до жидівського питання, можна було бачити і з деяких дрібних заміток та дописів (наприклад, про те, що жиди ворогують з коопераційним рухом); розправа ж добродія Немо (в т. ч. від № 40-го до 43-го) висловлює вже просто погляд наш на життя сього племені в нашому краю. Головна думка тієї розправи така, що жиди не тільки не корисні, а навіть дуже шкідливі для нас, і що нам треба боротися з ними — тими самими способами, через які вони беруть гору над нами.

Від розправи д-дія Немо (*Див. Додатки — В. А.*) я ні в якому разі не думаю одрікатись. Я не хочу сподоблятися "Раді", що теж була взяла ноту неприхильну до жидів (в замітці Виборця, в статті Д-а й інших), але потім, як часопис побачив, що встає проти сього писання гомін, то немов злякався і одрікся від замітки Виборця, сказавши, що то була "припадково, не редакційна стаття". Далі, як зчинився після розправи Немо вже справжній ґвалт, то "Рада" поспішила відректись і від якоїсь спільності з "Рідним Краєм" та швиденько відчинила сторінки свого часопису для всяких протестів проти "Рідного Краю".

Я ж від свого автора, д-дія Немо, не відцураюся, не стану вимовлятися тим, що се "не редакційна стаття", — вважаю се не достойним себе. Коли се не якась дрібнесенька звісточка, що може вклучитись десь "припадково", а ціла стаття, то, звичайно, вона виходить з відома редакції і вміщено її зовсім свідомо. В данім разі особливо був час надуматись: д-дій Немо перше подав мені свою розправу в загальних рисах, питаючи, що я скажу про неї взагалі. Я сказала, що основні думки його розправи я поділяю. "Але чи одважитесь Ви надрукувати їх в "Рідн. Краю"?" — спитав автор. Я сказала, що одважусь, хоч і знаю, що з приводу неї виникнуть прикrostі.

Отже я надто свідомо містила розправу Немо, і моє переконання відносно нашої справи з жидами настільки тверде, що хоч моя думка справдилась, — хоч дійсно зчинився ґвалт і пішли протести та бойкоти, — але я від уміщеної мною розправи не відрікаюся.

Навпаки, справу шкідливості жидів для нас, українців, хочу освітити ще з того боку, з якого не торкався її мій співробітник.

Але перше хочу сказати своїм читачам про те, що саме зчинилося з приводу розправи Немо. Я не хочу таїти цього від своїх прихильників, — нехай вони свідомо стають або проти "Рідн. Краю", або застаються при йому; опріч цього, в тому поході, поведеному проти "Рідн. Краю", є такі ілюстраційки, що підтримують мою думку про шкідливість жидів для нашої української справи.

Ще не була скінчена розправа Немо, як в часопису "Киевские вести" з'явилася нацьковуюча замітка Гр. Сьогобочного, — що ось, мовляв, "почали українські часописи обіжати євреїв": вже, мовляв, українська "Рада" щось неприхильне закидала проти "євреїв", а "Рідний Край" і зовсім рішуче встає проти них. Гвалт! "Народилася українська антисемітична печать!"

Що похід почне Сьогобочний, се було мною сподівано, бо се є зовсім натурально: Сьогобочний єсть автор окремої брошури "Чим нам шкодять євреї?". В сій книжечці доказується, що жиди ні крихти нам не шкодять. Ся розправа в 1907 році присилалася до "Рідн. Краю". Тодішній редактор сього часопису Дмитрієв і редакційний комітет не схотіли друкувати тієї розправи. Тоді д. Сьогобочний надрукував свою розправу окремою брошурою. Звичайно, що розправа Немо, цілком суперечна книжечці Сьогобочного (починаючи з заголовка), повинна була викликати неприхильну увагу — перш за все д-дія Сьогобочного.

Коли ж з'явилася його замітка про "Рідн. Край" у "Вестях", тоді довідалися про розправу Немо й ті, що ніколи українських часописів не читають. І ось лемент, початий українцем, пішов далі — нібито лише з доброї волі українців: "дунула й плюнула" "Рада", просячи, щоб її не змішували з "Рідн. Краєм", почалась біганина з шуканням підписів під "протестом" проти "Рідн. Краю" від студентів-українців Київського політехнічного інституту.

"Рада" той протест надрукувала, не сказавши молодим людям, що в подібнім випадку протест єсть нісенітниця. Протест міг бути або тоді, коли б "Рідн. Край" зачепив когось особисто, і той хотів би спростувати ганебний для себе факт, або тоді, коли б добродії, підписані під протестом, були співробітниками "Рідн. Краю" і хотіли б зазначити, що вони не причетні до думок, висловлених "Рідним Краєм". Ні того, ні другого не було. Хоч би була "Рада" порадила молоді діждатися принаймні кінця розправи Немо, — все б воно було не так необачно, не так схоже на "виходку". Не сказала "Рада" й того, що проти розправ треба писати теж розправи — і в них доказувати, в чім неправда чиїхось неприємних думок. Сказати ж у протесті тільки те, що наш часопис носить назву такого святого

терміну, як "рідний край", сказати, що жиди — пригнічений народ та що політехніки будуть за них бойкотувати український часопис "Рідн. Край", — се ж нічого не сказати. Хіба се і кілька десятків підписів "протестантів" (з 2000 студентів політехнічного) відповідає на питання Немо — "чим нам корисні жиди?" Се питання зосталось у протесті без відповіді.

Сей легковісний протест і нетактовний, небратерський вчинок "Ради" були, звичайно, приємні для жидів: звісно, втішно, мабуть, було їм, що по українському часописові вдарив український же кулак; але се єсть сумна об'ява нашого українства, се єсть наслідок довгого рабства, давня звичка бути чиїмись коли не попихачами, то послугачами.

Звичайно, я не буду казати, що мені було байдуже від тієї "виходки". Ні, мені було дуже прикро. Сумні з'явища — бачити сумно.

Стараюся побачити в протесті студентів-українців щось добре: молодий великодушний порив в обороні когось "ображеного". Але ж в тому протесті об'являються аж надто несимпатичні риси, і вони глушать можливе добре враження <від> того "акту". Перш за все, як же це поборники волі стають такими насильниками, що деспотично хотіли б одібрати в часопису волю слова: "не смій висловлювати своєї думки!"? Замість того, щоб справа, така скупчиста, така пекуча, могла бути розваженою, обміркованою з усіх боків, — торохнуть бойкотуючим кулаком і годі! "Не хочемо слухать, не хочемо і в бібліотеці мати!" той часопис, який самі ж протестанти нібито вважали поступовим, але який одважився сказати по жидівському питанню речі, неприємні для них. І що ж то за українці, що вони вже не хочуть і знати часопису, присвяченого національним українським справам, не хочуть знати через те тільки, що він в погляді на жидівську справу розходиться з прихильниками жидів?

Все це занадто по-українськи! Мовчать жиди, мовчать російські часописи, що вважаються найбільш прихильними до них, а українці розпинаються за них, український часопис друкує догану своєму ж! Хтось міг би подумати: чи в тих українців своїх справ нема? Чи їм нічого робити?..

Дуже вже ми "великодушні", дуже вже звикли перед всіма "присідать" та кланятись. Шкода тільки, що до нас тієї "великодушності" ніхто не показує! Уважають нас за "дурнів-хохлів" і більш нічого.

Не такого поверхового ставлення, як протест і бойкот", заслуговує наша справа

з жидами. Сама тая "великодушність" чи не на чужий кошт показується? Слід би розглянутися: може комусь боком вилізе українська великодушність, або вже й вилазить...

Д-дій Немо бере нашу справу з жидами виключно з економічного боку.

Справедливо бачить він тут перевагу "спритніших жидів над нашою темнішою людністю, бачить користь від того для них і шкоду для нас. Але ще того зла не досить. Є ще один обсяг, де нам треба дуже уважно розглянутись і застерігатись: жиди шкодять нашим завданням національним. Між тими жидами, що живуть на Україні, не тільки хижії стяжатели, визискувачі, а і все те, що виходить в поступову інтелігенцію, — не хоче знати українства, з презирством дивиться на наші національні прикмети, починаючи з такої значної, як мова, і стає в ряди пануючої нації, росіян, так як в Австрії — стає в ряди німців або поляків. Гарнесеньку ілюстраційку до сього дала мені на тім тижні депутація від тих же київських політехніків. Прийшло їх троє, в редакцію "Рідного Краю", — попитали мене, чи "случайно", чи "сознательно" помістив "Р. Край" статтю Немо? Я сказала, що навіть дивуюся тому питанню: звичайно — "сознательно"; без відома мого як редакторки не проходить в "Р. Краю" ніщо. І говорила я се по-українському, але мені вперто відповідали по-російськи. Я спитала, якої нації добродії говорять зо мною. Той, що стояв на чолі депутації (бо він і почав розмову, і найбільш говорив), сказав, що він — "єврей", а двоє інших зазначили себе "великоросом" і "русским". "Єврей" далі сказав, що "статті "Р. Краю" мы не читали, а узнали о ней из "Киевск. вестей". Потім додав: "Украинских газет мы не читаем, так как мы этого языка не знаем". Я тоді висловила своє дивування: як же се так, мовляв, що ви живете на Вкраїні і не вважаєте потрібним познайомитися з мовою краю, з мовою народу? На се поступовий "єврей" виразно (інший сказав би — нахабно) одповів мені: "Мы живем не на У крайне, а в Российской им-перии". Нехай же буде се речення історичним!

Мені зосталось на се сказати одно — і се я сказала: значить правда, що ви серед нас "инородное тело"; ви дійсно нам чужі, навіть вороги наші. На тім розмова скінчилась... Через три дні з студентської читальні політехніків прийшла заява (написана російською мовою), щоб "Рідний Край" в студентську читальню Київського політехнікуму — не прислався (причиною виставлено статтю Немо). Вертаюсь до відповіді мені "поступового єврея". Ось яке зіллячко зростає в нас! Отож, опріч всіх лав, що стоять супроти наших українських національних змагань, матимем — або вже й маємо — ще й лави поступового жидівства, бо воно плювати хоче на нашу мову, сидячи, мовляв, не на українським ґрунті, а в "Российской империи". Якраз те буде і в нас, що в Австрії: там жиди в

парламенті, на соймах (крайових зборах) стають проти українців (по-тамошньому русинів); в Галичині й на Буковині жиди противляться заведенню шкіл українських: кажуть, "нам їх не треба! Ми живемо в Австрійській імперії, і нам доволі, щоб наші діти знали державну мову, а не якусь там русинську.

Достойна буде і в нас така відповідь — на нашу "великодушність"! Отакий ще один бік нашої справи з жидами. Окрім ролі економічних визискувачів, жиди є нашими ворогами ще й на нашому культурно-національному полі. Боротьба неминуча й тут! Звичайно, боротьба не погромами, але все ж таки — боротьба.

Раджу "великодушним" оборонцям жидів, протестантам проти "Рідного Краю", викинутого з політехнічної студентської читальні "за жидів", подумати над сим боком нашої справи з жидами... Нехай спитають себе, "чи відають вони, що творять". Дуже легко можна купити собі "звання" поступовця, підписавши своє ім'я під "великодушним" протестом, але треба бачити щось і поза тим. Отже "Рідний Край" хоче бачити щось і поза шумихою "прекраснодушія", хоче розглянутися у життєвому становищі жидівського питання на Вкраїні. І я певна в тім, що знайдуться такі старші й молоді люди, що читатимуть мій "Рідний Край". "Протест" необачних "великодушних українців" не зіб'є мене з мого шляху; не відцураюсь я своїх думок "страха ради іудейська". Нехай вже вмовкають інші — через те, щоб хтось не назвав їх "отсталыми", та через те, щоб запобігти ласки "поступової молоді". Мене люди знають не з учорашнього дня. Себто в Російській імперії мене не знають зовсім, але на Вкраїні трохи знають, і накидання мені "чорносотенності" до мене не пристане. А що пора вже позбавити жидів тієї привілеї недоторканих в поступовій пресі нашій, то пора! Уряд їх обмежує, стискає, се правда, але з того виходить одна доволі дивна річ: не смій ніхто про них слова сказати! Я певна в тім, що багато людей думають про жидів так, як і "Р. Край", але "помалкивають", під страхом того, щоб їх не розжалувано з "поступовців". Годі вже сього!

В українській пресі прикра розмова з приводу жидів постає не вперше: на зорі нашої журналістики, як почала виходити "Основа", наші письменники вже наткнулися на жидівську справу — і на жидівський протест. Образившись на назву "жиди", "євреї" зняли суперечку, тую полеміку, з діячами "Основи" — і теж зводили річ на "Російську імперію" та на український "сепаратизм". Видно, 47 літ нічого не змінили. Так! Становище жидів поміж нами не змінилось: чи то "жиди", чи "євреї" — всі вони (і стяжателі, і поступовці) таким самим колючим

"инородным телом" сидять у нас в печінках, як і сиділи; хіба те тільки змінилось, що за півстоліття ще виразніше об'явилося те, що почували душею наші націоналісти-народники.

На лаві підсудних

Мабуть до якоїсь міри скрізь і всюди воно так ведеться, що між "батьками й дітьми", себто між одним поколінням і другим, стає якась незгода, несхожість у напрямку думок, та й життя. "Не нами воно почалось, не нами й скінчиться"! Та, мабуть, рідко в кого й рідко коли те розладдя доходило до такого прикрого стану, як оце в нас між українцями, особливо як воно об'являється з руки теперішніх "молодих" та "наймолодших".

Почалось воно давненько. Ще молодь "кінця віку" почала ганити старих, себто нас, так званих "шестидесятників". Правда, почалось воно не відразу. Перше ті "молоді" були неначе під крилом старих, неначе б з-під нього й вийшли. І Боже, як ми, старі, раділи, що минув той "радикальний" час, коли вважалося чимось "одсталим", "вузьким", "ганебним" називати себе українцем, кохатися в своїй рідній мові, любити інші свої прикмети національні. І Боже, як ми раділи, що наші рідні й духовні діти горнуть до свого національного, кохаються в своїй рідній мові, пробують свої сили в своїй літературі, пускають дальші "літоростки порубаного дерева". Так, ми тим тішилися і тішимося й досі — хто живий зоставсь — новою силою, новими талантами, що стали доповнювать давнішу течію!

Вони теж були з нами у згоді, принаймні, були з нами в мирові. "Аж ось — почалось..." Либонь чи не першим почав битися друком (в обох розуміннях — і "дрючком", і друкованим словом) д-дій Самійленко, почавши лаяти старих "українофілів", що вони лежебоки, запічники, нероби, страхопуди. Дивну постать зайняв сей письменець: мовчить, мовчить років зо три, та й вилає "патріотів-галушників" за лінівство, за те, що сидять тільки нишком на печі та їдять галушки; надрукує тих пару віршів і знов кудись подінеться безвісти, на кілька років...

Слідом за Самійленком не забарилися й інші дорікальники. Старих посаджено було на лаву підсудних. І далі стало так, що хто б з молодих з чим не виступав, особливо в публіцистиці (віршованій чи прозовій) або в літературній критиці — в читаних "рефератах" чи в друкованих працях, — неодмінно вилає "старих". Виходило, бачте, що ті "старі" — таке порохняве дрантя, що ними не варто й

тини підпирати; що вони й перше нічого ніяк путнього не зробили, а скрізь — в літературі, на сцені, в житті — тільки вареники їли та гопака танцювали; що всі шляхи до поступу, до ідейної літератури знайшли молоді: вони самі, збудувавши собі свого човна, знайшли всі Америки!

Виходило схоже на байку про листя й коріння... Старі, посаджені на лаву підсудних, мовчали: мовляв, "нехай буде й так"... Молоді метали громи критики, кидали зневагу в літературі та на громадських урочистих зборах, пізніше й на горезвісних мітингах гукали: "Гетьте! Вас треба одмести набік — се наше свято, на нашу вулицю прийшло воно!". Гай-гай, прийшло тее свято, та й минуло...

Однаке вийшло, що в той самий час, коли молоді так одважно, так "справедливо"-немилосердно кидали образу старим, посадженим на лаву підсудних, самі молоді були відносно себе дуже кородливі, страшенно не злюбили, коли критика здумала торкнутися їх — мовляв, "погладити проти шерсті". Коли об'явилося і в нашій літературі декадентство чи отой новоро-мантизм, що де в кого переходив у спотворене чуття і безглузду фантазію, порожнечу думки й слова, то на се обізвалася з докором критика — старих. Особливо різкою доганою молодим, що вдавалися в декадентство, був розбір, поданий проф. Сумцовим на збірник "Терновий цвіт". Се страшенно не сподобалось молодим! Відповіддю на ту критичну розправу був гнівний реферат молодого поета Шаповала, читаний у Київському товаристві; ще більше гнівні уваги були теж молодого письменника О. Коваленка. Не сподобалось, бачте, їм, як се так можуть ганити — їх! І пішла сварка...

Тут трапилась ще одна річ, прикра, хоч доволі натуральна: проти наймолодших "модерністів" були не тільки "старі", а й ті, що ще недавно були молоді. Правду каже Гейне, що "молодість дуже гарна річ, погано тільки, що вона дуже швидко минає"... Отже й з поколінням самійленків сталося те, що "молодші" почали вважати їх "старими",.., себто ви знаєте — чим. Бо й те, скажемо ми, середнє покоління теж лаяло наймолодших за декадентство, за ухиляння на нову та лиху літературну стежку.

До сього моменту приходить замітка шановної авторки Х. Алчевської "Підемо печі малювати". Річ іде вже про "старих" середнього віку, яко старших за авторів наймолодших.

Ми дали місце замітці Х. Алчевської, бо справді, треба ж дати змогу й "другій стороні" висловитися: хоч стоїмо і не на боці старших, і не на боці наймолодших.

Ми думаємо, що д-ка Х. Алчевська помиляється, коли обвинувачує старших (критиків "Ради" та "Діла") в тім, що вони гонять твори наймолодших — через свою неохоту давати місце коло себе, на якомусь Парнасі, новим конкурентам. Ні, сього ми не скажемо. Часом таке майстрівське ремство буває, але ми не зважились би висловити й своє підозріння, бо доказати його тяжко... Одначе щирю правду каже д-ка Алчевська, що таки не слід так гостро брати в остроги тих наймолодших, коли навіть вони, з погляду старших, і помиляються в своєму письменному напрямку. Се ж справді одна сім'я, се наша молода сила, літорості все того ж дерева нашого! Молодь не може не відбити в собі новітніх впливів літературних, і коли та течія й заводить її на хибну стежку, то... се річ поправна: головне діло, щоб був талан, щоб була охота до праці, а рада знайдеться! Треба тій молодій силі простягати руку помочі, як простягано її було з руки давніх "старих" — молодшим. Можна ж і хиби вказати, та не картать гостро, немилосердно.

Молода сила, що згуртувалася коло "Будучності", — справді, дуже симпатична сила. Нам її праця подобалась ще й тоді, як видавець "Будучності", д. Венгжин, випускав окремими книжечками твори "наймолодших". Отже раді ми привітати авторів "Будучності", коли вони спромоглись на періодичне письмо. Щастя їм Боже! Часопис чесний і цікавий.

До речі скажемо, що "Будучність" досить некоректно, зовсім так, як колись "Хрін", зачепила в однім зі своїх чисел "Рідний Край": д. Бутенко (либонь, один з київських "енків"), жартуючи в фейлетоні "Будучності", каже, що "Р. Край", виступивши проти жидів, думав тим придбати собі передплатників. На таке недовір'я щирим, чесним нашим замірам д. "енко" не мав права, та навіть і рації, бо міг би він знати, що, виступаючи проти жидів, швидше можна ждати бойкотів і лайки, ніж матеріального успіху. Але ми лишили без відповіді писання Б-ка, не хотіли розводити зайвої сварки; та й тепер даруємо "Будучності" той вибрик її співробітника, пояснюючи його молодечою легковажністю та необачністю; сам же часопис "Будучність" все-таки поважаємо і з цікавістю та надією дивимось на його працю.

Нехай Господь боронить, щоб справдився той поклик, що ним кінчає д-ка Алчевська свою замітку! Ми zostавили його, бо він показує ступінь жалю авторчиного, але ми дивимось на справу далеко спокійніше. Ні, нехай живуть Українці, нехай навчаються жити в більшій згоді! Наша незгода завжди більше руйнувала нас, ніж чужа ворожнеча до нас. <... >
Треба більше шанувати і самих себе, й інших!

Найсуворіша цензура

Що й казати, — тяжка річ цензура! Пиши та й бійся, коли б якої халепи не трапилось. І хто знає, що "краще": чи так, як було перше, що йшло твоє писання на попередній розгляд та часто й густо не суджено йому було побачити світа, чи так як тепер, — що, мовляв, можеш собі, голубе, писати й друкувати, що хочеш, тільки вже коли буде там що "не до шмиги", то спостигне тебе цензура — каральна: друкуваннячко твоє буде заарештовано, а тебе самого засуджено чи до тюрми, чи до штрафу — се вже до твоєї волі...

Сперечаються ж люди, яка цензура краща: чи попереджальна, чи каральна. Кожне міркує по-своєму...

Але єсть така цензура — освячена давнім звичаєм, — що пережила й часи попередні, дожила й до теперішніх і містить в собі обидві властивості: вона й попереджальна, вона разом і каральна. Се та цензура, що глядить інтересів жидівства.

Обсяг тієї цензури — широчезний і сила її могутня, бо живе вона у всіх поступових часописах або й у всіх тих, що вважають себе такими, часом тільки торгуючи поступовим товаром (бо є й такі людці)...

Ви можете написати найпоступовіші речі, можете виставити вопіющу кривду, зловжитки чиї хочете, але якщо там "зачеплено" з якого б не було боку жидівство або когось із жидів в окремість, — годі: ваше писання полетить в кошик з драними шпаргалами.

Мало сього — ви не кваптеся більше й порога переступати поступового часопису: вас будуть цуратися — в цілому товаристві письменницько-поступовому вас назвуть чорносотенцем, "чоловіконенавис-ником" або й просто — "людоджерцем".

Ви можете борюкатися, говорити, що в писанні вашому всі події, факти були вірні: наприклад, річ була про якесь документально доказане шахрайство або кривду з руки якогось фабриканта. Все одно: навіть в тім разі, коли редакція сама знає той певний факт, вона скаже: "Може бути, що сьому й правда, але не можна сього друкувати, бо обвинувачуваний — жид і ваше писання може викликати племінну ворожнечу, може натравити ваше плем'я на жидів". І коли особливо це буде незадовго перед Великодніми святами, то вже тоді скажуть, що вашого писання краще і в кошик не кидати, а — спалити, бо... в такий час

особливо страшно, щоб не розтроюдити "людожер-них змагань у диких юрбищ". І сплять.

З того, звичайно, вийде далі, що ви вже не тільки поваги, але й нікотрого заробітку в поступових редакціях не матимете; отже стратите ви й матеріально, далеко більше, ніж при іншій виплаті штрафу, бо там ви стратите раз чи два, а тут назавжди.

І бояться люди тієї подвійної цензури — дуже. Та й є чого боятись: хіба не страшно стратити ім'я "поступового письменника", а ще разом з тим і заробіток?

Через те жидівській цензурі всі поступові письменники годять, навіть ті, що в душі мають неприязнь до жидів; інші з таких письменців ще й запобігають, пишуть не тільки публіцистичні артикули, а й оповідання, драми, а в тих творах боронять жидів, виставляють, які вони хороші та як їх пригноблено, окривджено. Українська драматична література, дарма що не багата, теж віддала сю дань: маємо "Жидівку-вихрестку", "Жида-вихреста", а ще, кажуть, хтось пише й <про> жиденя ("Син вихреста"). П'єси дають хороші збори...

Жиди до всього того звикли, давно зважили, що так і повинно бути. Проти їх повстає часом народна сила, вибухає в народі трагічна ворожнеча, але то повстає сила стихійна; сила ж інтелігентна, сила поступова мовчить або говорить тільки прихильно до жидів. В цьому поступовому письменницькому гурті жиди мають цілу армію — велику, могутню, слухняну. Одні часописи прямо-таки жидівські, другі — під їх впливом. Мати собі до оборони таку армію — багато значить!

Армія та стоїть на сторожі і пильнує добре. Доказом тому може служити, між іншим, і наша справа, статті в "Рідн. Краю", супротивні жидам. Здіймалася в нас мова про всякі питання, але російські газети ніколи не звертали найменшої уваги на те, про що пишуть українські газети, — ледве чи й знали про існування якогось там "хахлацкого" "Рідного Краю"! Коли ж було знято річ про жидів, та ще неприхильно до них, то знялася буча! І заговорили, зчинили ґвалт не тільки "русские" провінційні газети, а навіть "найстарші", найстрашніші — столичні. І сі почали метати громи!

Бідна наша "Рада" опинилась при тім в досить смішному становищі: вже ж, здавалось, вона виступила супроти "Рідного Краю" в обороні жидів; отже прихильники жидів ще й тим не загодилися, почали дорікати "Раді", що вона не

доволі лаяла "Рідний Край", — і саму "Радугу" залічили "антисеміткою"! Суворі пани вимагають служби рабської! Кажу ж, їх цензура — найсуворіша... От на такій-то вірній службі жидівству знаходились не тільки жидівські, а й російські поступові письменники. Їх вірність, слухняність і ввічливість перед жидами стали ділом зовсім певним.

Аж ось трапився такий випадок. Жидівський письменник Шолом Аш написав нову драму і схотів прочитати її товаришам-письмовцям, що належать до "Кружка русских писателей". Межи слухачами був і відомий руський письменник Чириков. Сей автор — дуже заслужений перед жидівством, бо написав він драму "Євреї". Драма та, яко літературний твір, дуже слабка, роблена, зовсім не сяє мистецьким хистом, але вона дуже прихильна до жидів — і сього було досить. За неї в свою пору уквітчано було Чирикова величними лаврами. Але при читанні Шолом Аша — неначе який ґедзь укусив Чирикова; він одважився висловити догану!

У драмі, бачите, виходило так: жидівка-лихварка, Рейзя чи Роза, що дає гроші в рост, порятувала якусь жидівську "аристократичну" сім'ю, власне, через те, що се були жидівські пани (які вже там вони "аристократи" — не відомо). Чириков візьми та й скажи, що він не розуміє, чого автор так "возвеличує" лихварку (ростов-щицю): в лихварстві нема нічого величного, так само, як і в завданні Рейзі вирятувати "своїх панів".

Тільки всього і сказав чоловік! Але Шолом Аш на се відповів, що Чириков, яко руський, а не жид, не може добре судити, бо він не тямить жидівського побуту, а на те, щоб тямити жидівські відносини й почування, треба самому бути жидом або прожити з жидами 5 тисяч літ. Тоді Чириков сказав, що коли так, то він дуже жалкує, що недавно його твори розібрали критики-жиди, бо коли руські не можуть розуміти жидівського життя й відносин, то й жиди не можуть тямити руського побуту.

Що ж такого особливо було сказано в сих словах?! На нашу думку, нічогісінько образливого. Одначе жиди страшенно за ті слова образились! До слів Чирикова додав свою мову й письменник Арабажин (родом українець), сказавши щось подібне до того, що жидівська критика вже занадто розібралась і пора вже руським літераторам з-під тієї влади жидівської вислобонятися.

Після виступу Чирикова зчинилась ціла буча! Де ж таки — письменник-гой забунтував, почав "грубити"! Сього жидівська цензура не могла попустити.

Руських літераторів розніс "Фрайнд" та ще якась друга жидівська газета, а далі справа перейшла в "русские" петербурзькі газети, а ще далі — і в провінційні. Ось нехай тепер Чириков поткнеться в яке поступове видання! Буде він бачити, чи його приймуть в сфери жидівської ласки. Тепер вже його признано чорносотенцем, "людоджерцем". Оце ж почне вже орудувати жидівська цензура — каральна.

Одначе з приводу випадку Чирикова пішов гомін і рух між літерацьким миром. Одні письмовці російські поспішили надрукувати в газетах, що на тім зібранню, де читав Шолом Аш, нічого особливого не говорилося, все було тихо й смирно; інші ж літератори надрукували, що вони таки хочуть бути "руськими"... Що з того вийде — побачимо, а тим часом бачили зразок жидівської цензури, що не дозволяє висловити ніякої критичної думки про жидівський твір — навіть в гурті товаришів.

Страшний призвідник

Відомий політичний діяч Бурцев, проживаючи за кордоном, знов подав відомості про одного лихого призвідника, що був шпигом і мав значне місце в таємній руській поліції, а разом з тим вступав у революційні гуртки і, прикидаючись їх спільником, призводив їх до таємних революційних вчинків, навіть до замірів на політичні забійства, — потім сам же доносив на своїх "товаришів", здобуваючи собі з того користь, а товаришам згубу. Сей підступний злочинець почав орудувати давно, ще літ 30 тому. Справжнє ім'я його Абрам Гекельман (жид). Був він студентом Дорпадського університету і ще тоді, на початку 1880-х років, став потайним зрадливцем: увійшов у революційний гурток студентів дорпадських, а потім і в спілку студентів петербурзьких, московських та київських — і всіх повидавав, при тім так зручно, що ніхто з товаришів і не догадувався, хто б міг їх видати. Ще мавши 21 рік, Гекельман був на службі в таємній поліції шпигуном, потім пішов усе вище та вище. Одержавши вже місце шпига за кордоном, назвався Аандейзеном, і тут вліз у найбільші гуртки руських революціонерів, призвів їх у Парижі до заміру вбити царя Олександра III, і коли вже було все до того прилаштовано, — всіх видав. Французький суд засудив усіх учасників тієї змови, в тім гурті й Ландей-зена, — на 5 літ сидіння в тюрмі, бо всі вважали, що й він був спільником тих революціонерів; однак Ландейзен утік. Його товариші-революціонери думали, що йому вдалося втекти в Америку, і навіть раділи за нього, бо не знали, що він зрадник. Але він туди не втік, тільки все перемінював імена (між іншим, звався й Петровським) та все вище

посувався по своїй службі в таємній руській поліції за кордоном. Останнім часом він звався — Аркадій Михайлович Гартінг. При міністрові Плеве він вихрестився; хрещеним батьком був сам міністр Муравйов. І артінга і в Росії, й за кордоном вважали дуже розумним і спритним; він мав високі "чини" (статського радника) й ордени — орден святого Володимира, навіть від французького уряду мав орден "Почесного легіону". Наостанку Гартінг став начальником усієї руської таємної поліції за кордоном. Жив у Берліні (мовбито рахувався при посольстві), одержував багато грошей, собі й на своїх підручних, а ще до того взяв за кордоном дуже багату жінку, що принесла йому 300 тисяч франків. Всі таємні політичні справи були в його руках. Азеф був підручним сього "генерала Гартінга", і вони вкупі орудували всіма своїми темними ділами: приводили революціонерів, потім їх видавали, крутили в Росії і за кордоном, аж поки Бурцев не вивів на чисту воду, хто саме був Азеф і Гекельман-Ландейзен-Гартінг. Обоє повтікали, але де саме поділися — невідомо.

Отож жидівство дає за останній час вже другого такого особливого "генія". Звісно, для того, щоб так зручно, стільки літ дурить стількох людей по всіх країнах, треба-таки спритного розуму, але ще більше треба до того безсовісної підступності й холодної жорстокості серця. Отже сю перевагу й треба признати за тими двома товаришами. Шпигів і навіть зводливих, підступних призвідників є багато і з людей всякого іншого племені, але найбільшої "слави" досягли собі в сьому ділі — Евнех Азеф і Абрум Гекельман.

Слівце-запитання до часопису "Пшегльонд Крайовий"

Новий київський польський часопис "Пшегльонд Крайовий", надто ласкавий до справ українських, умістив у своєму 2-му числі огляд наших часописів; між іншим "Пшегльонд" згадує і "Рідний Край", говорячи про нього огулом так: "Першим виданням, яке з'явилося і виходило на законних правах з 24 листопада, був полтавський тижневик "Рідний Край", на початках щиро народного спрямування. Однак з часу переїзду до Києва, під орудою нової редакції, змінив свій первісний напрям і вже тепер виходить у дусі вузько націоналістичному" (Переклад з польської, — В. А.).

От з приводу сих слів я, яко редактор-видавець "Рідного Краю", прошу в "Пшегльонду" пояснення: 1) що він вважає під словами "щиро народний" напрям і 2) в чім, у якому саме нашому писанні углядів "Пшегльонд" зраду щиро народного напрямку?

Гадаю, що ставити неначе супротивно один одному напрямок "націоналістичний" і "щиро народний" не можна, бо, на мою думку, вони цілком можуть і навіть повинні сходитися один з одним; коли ж, на думку "Пшегльонду", ті напрямки в "Рідному Краю" тепер розійшлися, то я вимагаю сказати, в чім саме, в яких розправах "Пшегльонд" теє побачив.

Я вдавалася з сим питанням до кількох чільніших співробітників "Пшегльонду", в опрічній бесіді; сі добродії мені сказали, що, либонь, приводом для неприємного мені означення "Пшегльондом" нового напрямку мого часопису послужили статті "Рідн. Краю" проти жидів.

Се мене здивувало. Власне, всю жидівську справу на Вкраїні "Рідний Край" розглядав — і в розправі д. Немо, і в моїх, — маючи на увазі інтереси нашого народу. Отже, коли "Рідний Край" вказував — і буде вказувати — велику шкоду жидівства для нашого народу, то тут зради "щиро народному" напрямкові з нашої руки нема зовсім.

В дальшій розмові співробітники "Пшегльонду" так і не вказали мені ніякої зради давнішому ' щиро народному напрямкові "Рідного Краю". Але випадкова опрічна розмова, хоч би й скількох членів "Пшегльонду", звичайно, загодити мене не може.

Прошу, отже, відповіді друкованої. Нехай молодий часопис не привчається говорити на вітер, нехай дасть собі труд справді познайомитися з "Р. Краєм" — і нехай мені вкаже, де і в чім, в яких статтях, об'явилася тая моя зрада "щиро народному" напрямкові; кажу моя, бо "Рідний Край" вже 3-ій рік ведеться під моєю особистою редакцією.

Гадаю, що тому щиро народному напрямкові я служу в українській літературі не одно десятиліття, і не сподівалась я вчитись щиро народного українства від панів поляків, що виступили з "Пшегльондом" від вчорашнього дня і невідомо ще, "на яку ступлять" завтра.

У всякім же разі прошу мені тую науку довести докладніш. Не подоба кидати обвинувачення, бризкаючи тими чорнильними плямами — занадто легковажно.

Наше оточення

"На нашій славній Україні,
На нашій не своїй землі!"
Т. Шевченко

I Наші "друзі"

При наших бажанні бути самими собою, мати право бути хоч трохи "самім по собі", розгляньмося, як споглядають на нас близькі до нас люди, яке маємо оточення. Звичайно, перше всього розгляньмося в сім'ї рідній, в сім'ї слов'янській. Ми не будемо, однак, кидати свого пильнішого погляду занадто далеко та широко по слов'янському світові. Згромадження великої слов'янської сім'ї до купи завжди здавалося нам химерною мрією. Поки тая мрія мріється десь в небесах або хоч і на землі та в якихось безмежних, невиразних просторах, то немов би й викликає той елементарний настрій, милу думку про згоду та "мир і тишину" у великій рідній сім'ї, про поєднання братерське всіх чад тієї сім'ї, про можливість об'єднати всіх і вся і всі межислов'янські справи однією тією любов'ю; коли ж братове слов'яни починають господарити кожний на своєму клаптеві, то зараз, як і в справжній, звичайній сім'ї, коли діти починають "ділити батьківщину", виявляється щось зовсім інше... Замість тієї згоди зчиняється звада. Чи треба нагадувати про "братерську" рахубу поляків і русинів у Австрії?.. У найкращому разі — так було до цієї пори — слов'янські племена споглядають одне на одного байдужо. Не треба далеко шукати за прикладом: досить спогадати таке недавнє пограбування Боснії та Герцеговини... Ніхто з інших братів-слов'ян "ані почувавсь" від того грабежу, делікатно названого "анексією". Недовго продержавсь і чулий настрій до болгар. Ведені генералами, наші люди "кров проливали" за визволення Болгарії (так само, як проливали кров у Маньчжурії, не відаючи гаразд за що саме); була жменька "добровольців", що й охотою пішли під час Турецької війни за Дунай, на ті Балкани; але... перешуміла хвиля, опав піднятий настрій героїчної хвилини, — і до болгар залишилося в нас те почуття, що виявляється в трохи глузливій, а то й презирливій назві "братушкі". Як ті "братушкі" тепер живуть, що в них робиться, — про це всім у нас байдужісінько! У них — свій клопіт, у нас — свій. Не завелось навіть літературного поєднання, особливо українсько-болгарського. І не дивно: мова їх дуже далека від нашої, багато дальша, ніж про те звикли говорити при офіційних, та й всяких "поєднаних" банкетах.

Хтось, може, нагадав, що так недавно ще був вибух братерсько-слов'янського

почуття — і то в крузі найпередовішим. Відгук того новослов'янолюбного, мовляв, уже поступового, руху відбився навіть в нас, у Києві, та й у Львові: се ж була, після правих москвофільських з'їздів, подорож професорська, поступово-професорська, подорож Погодіна з його громадкою молоді, прихильної, захопленої ідеєю нового слов'янолюбства.

"Се вже нове, поступове слов'яно-любство! — гукали кругом. — Се вже не якісь там старі шкарбуни переживають стару слов'янофільську жуйку часів давнього, московського Погодіна, що сперечався з Максимовичем, бився "юсами" та заржавілими "кладенцями" "древних русичей"; се — новий Погодін, петербурзький професор, що визирав крізь тее "вікно в Європу" та крізь нові окулярчики дивиться на поступовий шлях слов'янської федерації, справедливого, рівноправного погодження справ братів-слов'ян; а з Погодіним іде, мовляв, поруч — молодий гурт; Погодін потрапив надихнути своїм слухачам і слухачкам любов, прихильність до нової слов'янолюбної гадки, — і тепер вже справа забезпечена! Молоді пішли!".

І всюди "все передове" вітало По-годинську мандрівку по слав'янських краях. Не zostалися позаду і поступовці київські. Читачі "Ради" й "Рідного Краю" знають, як вітали Погодіна київські українці в "своїй хаті". Наговорено було "великих слов'янську велику силу"! І... що ж сталося з тим новим загорінням поступової громади "слов'янською ідеєю"? Та сама "Рада", що так вітала погодінців, подала, оце з тиждень тому, допис з Петербурга, що там академічна молодь захопилася вже зовсім іншою принадою: літанням. Еге ж, отим справжнім ширянням попід хмари на аеропланах, монопланах, біпланах і такому іншому; та молодь великою громадою вступає до літального клубу, а слухати професора По-годіна, що саме розпочав відчити про "національні завдання в Австрії", — ніхто не має гарячої охоти. Далі та сама "Рада" (що так вітала новослов'янську гадку) тепер, подаючи той лист, устами свого дописувача говорить: "Та й справді, тая гадка про всеслов'янське поєднання — якась недосяжна мрія"...

Так скінчилася — в хмарах — течія нового Погодинського слов'янофільства. Ми не вітали Погодіна і не нам плакати над тим, що захоплення "новою гадкою всеслов'янського поєднання" опало, як шумовина в казанку... Так і мусило бути. Мрія про всеслов'янське поєднання не тільки незбутня, а й фальшива: навряд чи хто вірить в неї щиро.

Отже й не по широкому всеслов'янському світі розглядатися маємо, розпочавши цю розвідку — про наших друзів.

Погляньмо ближче, що діється у нас дома, на нашій славній Україні. Об тім-таки прийдеться перше сказати про наші братні взаємини поза Україною, але не в інших слов'янських державах, а таки в Росії.

Який ґрунт знаходить "українська національна думка" серед росіян? Ми не будемо брати народні юрби, а візьмемо громаду освічену, тую інтелігенцію. Бажаючи говорити лише про наших друзів, ми, звичайно, зовсім минемо тую частину російського громадянства, що, хоч і належить до людей освічених, хоч часом має навіть вищу професорську освіту, але належить до гурту істинно правих і по щирості висловлює свою думку, що всяка націоналістична гадка українська про свою літературу й культуру та автономію єсть "глупість" і навіть "зло для Росії, та й для самої "Малоросії".

Про такий гурт, звичайно, нам нема що говорити. Де ж би тут узялися наші друзі! Але ж є інший гурт російського змислення — це суперечники правих: ліберали, поступовці. Ось тут повинні бути наші друзі!

Отже і в цьому гурті зустрічаємо перше всього крайнє невігластво, незнання України й українців, незнання наших потреб, нашого становища на всіх ступнях. Може найяскравіш виступило те невігластво, коли дуже відомий російський поступовець Фальборк перемішав славетного українського публіциста Драгоманова з генералом Драгомировим. Це була "смеху подобная" історія, але наші (як завжди) надто великодушні українці поспішили зам'яти її, гречненько вклонившись Фальборкові та давши ляпаса своєму братові, українцеві, що зняв річ про ті Фальборкові кумедні словеса.

Не більш показав знання українців та українського становища й один поважний академік: з початку 1905 року, коли ще панував тяжкий закон 1876 року про заборону української літератури, шановний академік сперечався зо мною в Петербурзі, що то мені так здається, ніби той закон забороняє навіть українські граматики та всякі інші шкільні книжки й найпростіші читанки дитячі українською мовою. "Зто не может быть! — казав мені академік. — Зто вам так показалось: дамы в деловой сфере всегда все перепутают!". Ну що мені було казати на се?.. Хоч я надто певно знала про всі заборони, поставлені тим законом, бо якраз і в Петербург приїздила в депутації, що клопоталася про полегшення тієї тяжкої долі українського письменства. Я певна в тім, що сей приклад не виключний, що багато й багато російських поступовців могли сказати, та може й тепер думають, що то ми чогось не второпали і що той циркулярний закон не міг бути таким!

Се таке знання. Але не кращих "друзів" мали ми й маємо тепер і проміж тими поступовими росіянами, що вже нібито добре знають і наше становище, і наші потреби, признаючи при тім наше право на "самоопределение". Не хочеться навіть перекладати се противне слово, вигадане російськими лібералами, — таке воно туманне, невиразне, а через те й брехливе по самій своїй суті, бо в обсягу життєвому або тим паче законодавчому (хоч би і в думі) цим словом не ставилося ніяких певних меж, не вказувалося нічого фактичного: десь, в чімсь, якось "самооп-ределяйся" — і буде з тебе!

Коли ж наша гадка про те "самоопределение" хоче стати якось виразно, на певний, опрічний (мовляв, конкретний) ґрунт, тоді виявляється ось який погляд, ось яке поводження наших "друзів", російських лібералів: один з найперших апостолів російської поступовості Родичев, сей славутній трибун-демократ, хіба не став минулої зими у Державній думі проти домагання української школи? Хіба не говорив потім той же Родичев: ну добре, я здійму річ про українську школу, але — для того, щоб показати всю глупо-ту сієї гадки.

Таких маємо друзів у самім надійнім, найближчім, поступовім гурті. Професор Погодін, побувавши в Києві та зауваживши деякий успіх українців, закликав російських змисленників не випускати українців з-під свого зчисленного впливу, "пока есть еще время"... Отже, тільки "братушками", що не повинні виходити з-під впливу російського розуму, хотіли б нас бачити такі "друзі"!

Гірко тее згадувати, але навіть такий знавець українського умислового руху, як Пипін, автор таких поважних праць про той рух, доказав, розбираючи історію української літератури О. Огоновського, що тільки "поскреби" кожного найпередовішого росіянина — і побачиш нетерпимість до українства, почувеш таке, чого не сподівався б чути від передовиків. Сумні ноти почули ми в рецензії Пипіна!

Але може то все так буває тоді, коли ті російські люди пробувають від нас далеко; може ж, як вони спускаються з тих столичних високостей на «ашу "провінцію", себто хоч би й у наші києви, одеси, харкови, катеринослави, — то, може, вони стають іншими, щирішими друзями нашими? Може ж таки, оселившись на Україні, вони мають змогу і більше пізнати наше становище, і навіть стати до помочі тій справі, котру вони вважають справедливою і надійною? (Звичайно, ми ж, власне, й тут говоримо не про істинно правих іммігрантів, а про поступовців, лібералів).

На жаль, не бачимо й сього. Скажемо навіть, що оці близькі "друзі" — ще багато гірші для нас, шкідливіші, ніж далекі фальборки та родичеви; більше того — де в чому вони менш логічні і більше шкідливі для нашої праці, ніж істинно праві вороги наші.

Подивімося на поводження проти нас оцих наших друзів, що з ласки своєї оселилися на нашій славній Україні, оселилися чи з огляду на її тепліше поліття, чи з яких інших причин та зайняли в нас місця професорів університетів, технічних вищих шкіл, учителів гімназій і т.і. Ми вже казали, що виділяємо й тут лише гурт поступових.

Вони не ворогують з українцями принципово — навпаки, деякі з них навіть дружать; говорячи інколи промови у нас, на Шевченкових роковинах або при якій іншій подібній нагоді, наші друзі, поступові росіяни, висловлюють свою цілковиту згоду з нашими думками, величають наші святощі, цілком визнають наше право на "самоопределение", на розвиток нашої науки, літератури, мистецтва, визнають слушність нашого намагання давати українському народові українську освіту, будити в ньому почуття національної свідомості, вертати його до чистої, не покаліченої мови української і т. д.

Се говориться тоді, коли наші "друзі" просторікують проміж нас. Але подивімося, що роблять сі друзі. В своїй просвітній праці поміж нашим народом вони — стромляють ломачця в колеса нашого воза.

В Києві заснувалася українська "Просвіта". Звичайно, люди "правого" напрямку й не подумали прийти їй до помочі. І це зовсім природна річ. Коли люди такого професорського напрямку, як п. п. Флоринський, Соболевський й інші, кажуть, що українство — дурниця, навіть шкідлива, то зовсім логічно й сподівано, що вони не йдуть на поміч "Просвіті"; але ж професори з гурту перетців, Іванових і інших неначе б то кажуть навпаки, — чом же вони нічим не стали до помочі "Просвіті"? Вони стали осторонь, навіть зробили гірше того: вони поруч з українською "Просвітою" там же, в Києві, заснували за поміччю інших росіян та жидів російське "Общество распространения просвещения в народе". Отже, те, що українці творять однією рукою, те друзі-росіяни руйнують другою, обрушуючи наших людей.

Можуть сказати, що в Києві багато всякого люду, що тому народові потрібна просвіта, хоч би й за поміччю відчитів: є, мовляв, у Києві й великороси, й жиди (о, сила жидів!), — треба ж, кажуть, і їм щось дати.

Так!.. Але ж — "хто не з нами, той проти нас", святі, справедливі слова! Друзі йдуть з друзями. Отже наші "друзі" прихильно нам кивають та підморгують, самі ж везуть іншого воза — московсько-жидівського, а не нашого.

Маючи ж велику силу, більшу, ніж мають слуги "Просвіти", ці друзі перемагають її. Се виявляється навіть і в подробицях лекційного вжитку: "просветители" захопили, наприклад, у цьому сезоні для своїх відчитів кращі години в Народному Домі київському — пізніші, а "просвітянам" лишилися для народних лекцій години ранні, поганіші, бо робочий люд у ту пору буває ще на роботі, та й для інтелектуального слухача та година незручна. Отже наші слухачі швидше можуть піти до лекторів-росіян...

"Просветители" мають більше зв'язків і більше грошей, отже можуть ширше поставити діло, знаходять і більше лекторів. Забирають до себе лекторів і від "Просвіти". Ми вже говорили в "Рідному Краю", яке се "добро" для нашої справи! Вони відтягують і ту малу силу, яку маємо...

До "просветителей" — росіян та жидів — пристають по всіх наших великих містах і наші перевертні, таки давні місцеві, українські сили: хоч ці наші люди повиростали в українській сім'ї, десть по українських куточках, і хоч мова українська їм рідна, але тепер вони вже "не владеют малорусским языком" (а пригадати або підучитись не хочуть) і йдуть не до "Просвіт", а до "просветителей".

Ідуть до "просветителей" не тільки перевертні, а, як ми казали, таки й вірні українці. Сі, виправдовуючись, говорять: "Чом не йти лекторами й туди? (Читати нашому народові й по-російськи). Нехай люди знають, що український лектор не якийсь покидько, що його кличуть і чужі люди: се підійма славу просвітянських лекторів". Дивне доказування! Воно швидше нагадує речення Шевченкове: "хоч півдулі, аби під самий ніс!". (Неточна цитата з поеми "Сон". У Т. Шевченка — Хоч півдулі, аби тільки Під самую пику. (В. А.)

Зваживши таку діяльність київських "просветителей" народу, ми не вагаючись кажемо, що наші "друзі" перетці та Іванови й інші члени "Общества просвещения народа" стали на перешкоді нашій національній справі в Києві — праці нашої "Просвіти" — більше, ніж флоринські й соболевські. Сі, на наш погляд, — логічніші й щиріші, ніж наші "друзі".

Таку ж саму місію, стромляти ломаччя в колеса нашого воза, несуть "друзі"-росіяни, щонайбільші поступовці, і по інших містах наших: в Катеринославі вони засновують народний університет — звичайно, російський, а поки що читають народні лекції (російські), зоставляючи катеринославську "Просвіту" конати від безлюддя й безгрошів'я!

Те ж саме роблять "друзі" наші й по інших центрах України, заводячи "Общества грамотності" й не дбаючи про те, щоб ті товариства пособляли українській просвітній справі, щоб вони служили проти калічення українського народу; навпаки — ті друзі самі обрушують наш народ, пособляють його каліченню більше, ніж се роблять вороги наші.

Не вкупі йти з такими друзями, а одвертатися від них слід. У всякому разі, пора сказати їм, що коли вони на словах нібито так співчують українській національно-просвітницькій думці, а на ділі, угніздившись хорошенько на Вкраїні, не пособляють українській праці, то вони лицеміри, зовсім недостойні тієї шани від українців, якою вони, очевидно, дорожать, бо запобігають їй — запобігають способами дуже легкими, а зраджують українців у справах поважніших. Пора вже те сказати.

Немало дрюччя встромили (та ще й тепер стромляють) в колеса нашого воза теж поступові, ще лівіші "друзі" наші. Був час, коли від них йшла тая проповідь, що назвати себе українцем — се щось ганебне: наших людей залякували тим страшним пугалом, "шовінізмом". "А, ти — "українець", значить ти — шовініст!" Не всякий навіть знав, що воно таке, той "шовінізм", але тавра того боявся, як лайки.

Однак, час взяв своє — і національна українська свідомість клюнулась і в ті круги; зник той виродковий напрямок, що навіть мав назву "Спілка", але був ворогом національного українського змагання.

"Час все розсудить!" — мовляв Віктор Гюго. І вже настала пора роздивитися пильніше на наших "друзів" — усякої масті. Далі від лицемірів, наших потайних ворогів! Нехай наші "Просвіти", та й інші гніздечка — тим часом малі, убогі, але краще нести хоч пір'їнку до свого кубельця, ніж посилювати заходи тих, що лише згори позирають на нашу гірку працю та розкорінюють каліцтво поміж нашим народом, засівши "на нашій не своїй землі".

Історія — брехня!

В читальню Київського українського клубу прислано було нову брошуру І. Таланта "Арендовали ли євреї церкви на Украине?". Побачивши ту брошуру, я зацікавилась її заголовком.

Ім'я Таланта, яко жидівсько-російського письменника, було мені відоме. Він містив свої твори в "Київській Старині", подав там дві історичні розвідки про те, що в нашій історії приходилось до жидів або, на думку автора, було близьке до жидівства, Отже І. Талант надрукував у "Київській Старині" розвідку про наші перші літописи, зближуючи їх з легендами жидівськими; при тім у автора виходило, що зміст наших літописів пішов від стародавніх переказів чи легенд — жидівських... Розвідка була, на мою думку, повна такого натягання й такого "талмудичного" крутіння матеріалів, таких чудернацьких висновків, що дивно було, як "Київська Старина" таке помістила... Але "фольклорні зближення" в моді, до того ж розвідку писав либонь "знавець жидівського матеріалу", — то, мовляв, нехай іде...

Там же, в "Київській Старині", подав Талант і свою розвідку "К истории уманской резни": ту саму розвідку, доповнивши, Талант видав окремо, під тим же заголовком. Підзаголовок був такий: "Материалы и исследования по истории евреев в Польше и Юго-Западной России. Выпуск 1". Той щупленький "выпуск" містив на 30 маленьких сторінках відому вже, трохи підправлену розвідку Таланта і переклад з жаргону на російську мову не то молитви, не то споминів одного невідомого жидівського автора, сучасника уманської різні. В рекламах і в заголовку сієї Галантової брошури бучно говорилося, що вона виходить з "предисловием профессора И. В. Лучицкого".

Кумедне було те "предисловие профессора". Займало воно в брошурці буквальнопівсторінки (менше 20 рядків). І що ж такого багатоцінного було в тих рядках? Проф. Лучицький сказав лише, що багато в історії України єсть недослідженого і що подаваний Талантом документ (спомини про уманську різню) єсть "особенно цен-ньш материал, современный самим собыггиям, можно сказать уникум в атом роде". Оце і все!.. Безперечно, всяк, хто читав в оповістках, що брошура виходить "с предисловием профессора И. Лучицкого" (професора історії), сподівався значно більшого!.. А в тих коротких професорових словах новиною з'являлося хіба те, що спомини, подавані І. Талантом, названо "унікумом". Споминів учасників уманської різні є чимало; між ними, наприклад, відомі безмірно ширше і докладніше написані спомини

Вероніки Кребс (дочки тодішнього правителя міста Умані), спомини Павла Младанови-ча, Тучапського, Мощинського, Аипомана та інших. То чого ж се спомини, подані Талантом, були "унікумом"? Невже ж історик-професор не знав про існування інших матеріалів, теж "современных самим событиям"? Передмова не говорила про них, та й взагалі не говорила нічого.

Від себе самого І. Талант в тій брошурі (про уманську різню) доводив: "Одно только можно утверждать, что еврей невинно пострадали во время гайдамащины". Звичайно!.. Що ж до інших діячів тієї історичної доби — дарма що вона відсунулась більш як на 140 літ, — то Талант був до них не такий лагідний: він каже, що "самые ничтожнейшие и кос-венные виновники (уманської різні) должны быть тщательно отысканы и привязаны к позорному столбу истории". Ті слова І. Талант говорить з приводу того, що через "бездеятельность" і "доверчивость" губернатора Младановича вступив в Умань Тонта (а тоді вирізано кілька тисяч жидів і поляків).

Оце ж такому історикові належить нова брошура — "Арендовали ли еврей церкви на Украине?". Розвідка друкувалась перше в часописові "Еврейская старина", в Петербурзі, а тепер її випустило окремим виданням київське "Общество защиты евреев" (так кажуть "Киевские вести").

В сій розвідці Талант рішуче запевняє, що свідоцтва про жидівське орендування церков — брехня. Просто-таки все видумано! Орендування те вигадали літописці тих часів — Самовидець, Величко, Граб'янка. Ту "легенду", байку підхопили всі інші — і пішла далі напасть на бідних жидів! Бо, як звісно з історії, у всі часи й у всіх країнах була сама тільки напасть на ізраїльське плем'я. Завжди про сердешних жидів розпускано всякі шкідливі для них легенди, по-простацькому говорячи, брехні. І так ведеться по сей день; І. Талант жаліється, що навіть єпископ Євлогій, в своїй промові в Державній думі, згадував ту давню брехливу легенду про жидівське орендування православних церков.

Отже, за доводами І. Таланта, виходить, що брешуть українські літописи, за ними бреше Костомаров (бо він був "украинофил"), брешуть Антонович і Драго-манов, брешуть кобзарі, що співали думи про жидів-рандарів. Всі брешуть — і либонь через те, що вони українці; один Талант каже правду — либонь через те, що він "єврей"?..

Звичайно, коли доказати, що вся наша історія — брехня, то тоді нема про що й говорити, Але п. Талант уживає при своєму змаганні таких доказів, що ні

згодитися з ним, ні мовчати — неможливо.

Сказати по правді, я сподівалася, що проти занадто великої одваги (щоб не сказати більше) Галантової виступлять наші історики, люди більш компетентні, ніж я. Але вони мовчать... І се не дивно! Мовляв, устрянь тільки в суперечку з жидівським автором, то й пропав чоловік!.. Зараз тоді жиди, "істинно прогресисти і демократи" (бо всі ж жиди мають сей титул — се привілей цілого племені), та й російська "найпередовіша" преса, що має в своєму катехізисові одним з перших пунктів стояти за "угнетенныхевреев", — всі ці панове, дуже могутні і сильні в "об-щественном мнении", пришпилять на необачного супротивника ганебний ярличок. Вони зараз скажуть, що він "чорносотенець", "людоджерець" — прямо-таки хоче біфштекси з жидів їсти, — і так далі, й так далі! Обвинуваченому ж письменникові се буде зовсім не на користь, хоч би й як незалежно стояв він: жиди й оборонці жидів не тільки викинуть його з гурту своїх співробітників і взагалі з гурту "демократично-поступових діячів печаті", а ще, може, й інша яка житейська, зовсім реальна шкода з того вийде для необачного протестанта. "Мовчи лихо, аби тихо"!..

Думаю, що в значній мірі через се (а може й "через недостатчу часу") ніхто з українських письменників не виступив проти одважного Галантового завдання брехні всій нашій історії.

Але, звичайно, вже й для автора брошури і для тієї справи, що він обороняє, було б недобре, коли б авторову працю зустріла "гробова мовчанка". Треба було, щоб її вихід було зазначено в "періодичній поступовій печаті" — звичайно, зазначено привітно.

При тім, звісно, краще, коли привітають не жиди, не зовсім свої, а росіяни або ще краще — українці. І ось в "Киевских вестях" дуже швидко з'являються дві чималі замітки, повні співчуття до автора. Одна належала українцеві, відомому київському вченому й публіцистові Н. Ва-силенкові (співробітникові російських часописів), друга замітка належала теж "родом українцеві" і теж відомому київському публіцистові Ал. С-кому, видному співробітникові "Киевский вестей". Н. Василенко починає свою замітку з того, що як-то часто в історії складаються легенди і який-то нещасний народ ті євреї, бо якраз про них завжди складалися всякі вигадки; і ось, мовляв, одна з таких легенд в нашій історії — легенда про те, що євреї орендували православні церкви. В середині замітки п. Василенко говорить: правда, не можна сказати, щоб п. Талант зовсім довів свою думку, але все ж треба йому подякувати за те, що він пролив світло на темну добу нашої

історії.

Таким галантним поклоном перед п. Талантом і жидами з початку і вкінці своєї замітки п. Василенко зовсім забезпечував успіх одважної Галантової брошури в "широ прогресивнім" околі російським і українським.

Автор другої статті "Киевских вестей" п. Ал. С-кий узяв справу з іншого боку, але теж дуже вигідно для жидів. Він каже: навіщо там розводиться про те, чи орендували євреї православні церкви, чи ні, — се було так давно, 300 літ тому!.. Теперішні ж євреї у всякім разі за те відповідати не можуть. Отже, наприклад, каже далі п. Ал. С-кий, французи в 1812 році повернули були в конюшню московський православний храм. Той храм, покликуюче чуло пан Ал. С-кий, "где коронуются на царство русские цари"; але хіба, мовляв, та зневага московському святому храмові зменшує заслуги всієї французької нації перед світовою культурою і поступом? Далі п. Ал. С-кий хоче зовсім обілити жидів, навіть в тому разі, коли б на них зосталась якась тінь обвинувачення в тім, що вони орендували церкви 300 літ тому. Він спиняється на тому, що один документ, спогаданий Талантом, говорить про віддання православної оренди двом: євреєві Песахові й попові Мик-лашевському; то кому належить більша ганьба? Жид, мовляв, чоловік чужий, іншої віри, то чого з нього хотіти, а ось панотці православні завдавали зневагу своєму храмові... Ось хто має перейняти на себе з жидів усю ганьбу (себто стати "у позорного столба истории"). Отакі були статті українця і "почти украинца" з приводу "одкровеній" Галантових. По тій їх мові, дуже приємній, звичайно, для жидівства, ніхто більш не озивався, з якимсь заперечним словом... П. Галантові зоставалося лише "торжествовать" після тих подяк та оправдання, ще й скинення якогось там сорому з жидів на голову попівську!

Однак, хоч не бувши спеціалістом-істориком, а все ж належачи до українського письменницького гурту, не можу я не сказати в "Рідному Краю" своєї думки з приводу всього того "возмутительного" писання, тим більше, що знаходжу в брошурі Таланта одну річ, настільки шкідливу, що вважаю своїм обов'язком розкрити її.

Ні гвалту жидів та жидовствующих, ані тих ярликів, що вони можуть чіпляти, я не боюсь, бо честь мого імені залежить не тільки від них. Сама ж справа заслуговує на те, щоб їй присвятити окрему працю. Даремне д. Ал. С-кий каже, що "се було так давно" і через те немовби байдуже, коли й справді воно було. Ні, мабуть воно комусь таки "важно", коли таланти самі здіймають річ про ті оренди й

силкуються завдати брехню всій історії, аби довести, що орендування церков не було. Та й чому ж минулі події "не важні"! В минулому лежить коріння сучасного! Пішовши вслід за п. Ал. С-ким, можна повикидати за борт всі факти минулого життя. А тим часом історія багато чого пояснює і в житті сучасних людей... Розглянувши всі ті історичні відомості, що їм завдає брехню п. Талант, ми прийшли до переконання зовсім певного, що орендування жидами церков — не легенда, що жиди дійсно орендували православні церкви і що се орендування було тільки частиною вельми тяжкого гніту жидів над усім життям нашого народу.

Ось ті свідоцтва, що Талант хоче "опровергнуть" так рішуче:

1) Записи літописців і інших сучасних людей. Григорій Граб'янка в своєму літописі пише: "Тоже церкви Божія жидомъ запродаяху і за дозволеніємъ жидовскимъ крещаху младенцы и всякіе обряды церковніе благочестивыхъ> — по-даяху жидомъ въ аренду".

Літописець Величко теж говорить про жидівське орендування церков. Літопис Самовидця (17-го віку), вказуючи різні причини козацького повстання, між іншим каже: "В городах зась от жидов тая была кривда, же не волно козакови в дому своем жадного напитку на потребу свою держати, не тилко меду, горелки, пива, але й браги. Над поспольством зась, чего не звикла была Украина терпети, ВЫМЫСЛЫ великіе были отъ старостовъ и отъ намесниковъ, и жидовъ; бо сами державці на Украине не мешкали, тилко уряд держали, и так о кривдах людей мало знали, албо любо и знали, толко заслеплени будучи подарками отъ старость и жидовъ орандарей, того не могли узнати, же ихъ саломъ по ихъ же шкуре мажутъ: зъ ихъ подданих выдравши, онимъ даруютъ". "Леда* шелюга**", леда жидъ богатится, по килко цутовъ коней справляетъ, вимишляючи чинши великіе". "И з того времени подати наложили необычно, церкви и образы церковные жидомъ запродали".

* Всякий. (О. П.). ** Сміття. (О. П.).

Але п. Талант каже, що нашим літописцям не можна вірить. Брехливість, "фантастичність" їх записів, мовляв Талант, доведена київським професором Каманіним. Чим же вона доведена? Тим, що пр. Каманін не признає вірною розповідь літописця Величка про Чаплицького. Перше всього, догадка проф. Каманіна — єсть догадка, а друге — хіба передавання в літописі одної невірної речі є доказом, що і все інше (та ще й у всіх літописців) — брехня? Отак сиділи собі люди, висмоктали всю історію з пальця й підряд написали!

Дивна річ, в своїм цінуванні взагалі писання сучасних мемуаристів п. Талант "мірить не однаковою мірою": своєму мемуаристові (жидівському авторові тієї молитви й спогадів про уманську різню) п. Талант вірить, хоч те жаргонне писання було безіменне і з'явилося невеличким уривком. Наші ж літописці, що записували події одну по другій, поклавши на те велику увагу й працю, — брешуть!

Ні, та нехай вже "брешуть" наші письменники, бо вони були українці і вже так чогось напосілись на тих бідних жидів! Але ж маємо писані свідоцтва й чужих тодішніх людей, москвичів і поляків. Отже вони не тільки говорять взагалі про всякі "кривди" й пригнітання нашого люду з руки жидів, а в збірникові "Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Wład. IV I Jana Kazimierza" знаходиться такий запис поляка: "Старости й паничі-дідичі, бажаючи побільшити свої доходи в Україні, накликали жидів і всі чисто доходи віддали їм в оренду, разом з тим і церкви, ключі від яких зберігалися в жидів; хто хотів вінчатися або хрестити дитину, той мусив платити податок жиду-орендарю . Чи се ж не те, що каже й народна дума?..

В записці дяка Григорія Кунакова, посланця від царя Олексія Михайловича, говориться: "Да черкасомъ же (так москвичі звали українців) сверх того было разорение отъ ЖИДОВЪ), которые держали въ ихъ местехъ) отъ панов аренды. И те же жида ихъ, черкасъ, грабили и наругались над ними всячески: только который черкашенінъ укурить вина, или сварить пиво или медъ, не являсь жидом, или против жида учнетъ говорить, не снявъ шапки, и жида де за то ихъ грабили и розоряли, животы ихъ отнимали и жонъ> и детей въ работу имели насильствомъ". (Акты Ю. и З. России, т. III, 278). Се кажуть люди чужі.

2) Народні історичні пісні. Після писаних відомостей про жидівську оренду церков, маємо ще наші народні пісні, що говорять про ту ж оренду. П. Талант каже: "Разве можно верить какой-то одной народной песне!". Але ж історики, наші і польські, давно признали історичну вартість українських народних пісень, що так повно й виразно відбили в собі минуле життя (Геній української народної пісні — явище, визнане в усьому світі. Німецький поет XIX ст. Фрідріх Боденштедт писав: "У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. <... > Справді, народ, який міг співати такі пісні, і милуватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти". (Див.: Січинський В. Чужинці про Україну. - с. 215). — В. А.)

Цікаве свідчення залишив нам міністр семигородського князя Ракоці Франц Шебеші, посланий на переговори до Богдана Хмельницького. Він цитує слова соратника Хмельницького, майбутнього гетьмана П. Виговського, які він сказав московським послам: "Ви хочете тільки городів, а про християнство не дбаєте. Як перше нам церкви забирано — і ви не кращі від жидів! Різниця тільки та, що ви хрещені, але повні поганства". (Січинський В. Чужинці про Україну, — К., 1992, с. 108).— В. А.

Отже й про орендування жидами церков, і взагалі про українські взаємини з жидами згадується не в одній пісні, а в багатьох, — і в них знаходимо вказання досить докладні. Ось як говориться про справу в народній думі:

Іще ж то жиди-рандарі у тому не перестали,
На славіній Україні всі козацькі церкви
заорендували.
Котрому б то козаку,
Альбо мужику,
Дай Бог дитину гюявити,
Т о не йди до попа благословитись,
А піди до жида-рандара, Та положи шостака,
Щоб позволив церкву одчинити,
Тую дитину охрестити.
А котрому б то козаку,
Альбо мужику,
Дав Бог дитину одружити,
І о не йди до попа благословитись,
А піди до жида-рандара, Та полож битого таляра,
Щоб позволив церкву одчинити,
Тую дитину одружити.

Отже в пісні-думі якраз те говориться, що і в тому польському записові: про держання ключів од искрви у жида-орендаря. Одне потверджується другим.

Дивна річ знов: коли п-ві Таланту треба, то він тоді вірить і українським народним пісням; таким чином, коли йому хотілося довести, що дуже багато було повбивано жидів під час гайдамацької різні, то він тоді каже, що про це "самыя гайдамацкія песни говорят ". Власне, Талант бере з пісні погрозу козаків, "что всем им (жидам) снимут головы, начиная с Боруха и кончая Нухимом".

І справді, як розповідали народні пісні про народну кривду, про орендування жидівське, так не таїли ті пісні й козацького розправляння з жидами; тим-то знаходимо в народних піснях наших і комічно змальовані картини того, як утікали жиди від козаків, і трагічну розповідь про те, як козаки били, різали, топили жидів. Народна пісня докладно відбила в собі всі поважніші явища тієї справи.

І наші історики, хоч би й "українофіли", не таїли безжалісної розправи козаків з жидами. Що було, те й було!.. Не треба ж би і жидівським ученим висмикати з наших пісень тільки те, що їм подобається — себто те, що їм хочеться доказати, — і завдавати брехню, коли пісні говорять про те, що комусь хотілось би затерти, дарма, що це було 200 літ назад...

Таким чином, про вину жидів, яко орендарів" взагалі і орендарів церков, народна пісня наша, уславлена за реальність свого складу, говорить зовсім докладно і є теж — історичним документом.

3) Орендні договори панів з орендарями. Є ще докази, що жиди орендували цілі маєтки, а в них і православні церкви: се знайдені в архівах орендні контракти. Се вже не "фантазія", не вигадка дозвільних літописців — се сухий, діловий документ. Завдавати брехню й таким документам — не можна. (Акти Київ. Комісії, т. II, №№ 9, 10, 11).

Страшні сі документи! П. Талант каже, що коли він читає запис свого одноплемінника про уманську різню, то в нього холоне кров у жилах; отже й мені похололо серце, коли я на свої очі прочитала доку-менти-договори про жидівське орендування, про ту страшенну владу, що давали жидам орендні договори, — владу над працею, над усім маєтком, над самим життям наших людей! Так, се не перебільшення з моєї руки. П. Талант мовчить про це, але в орендних контрактах з жидами й їх спільниками стоїть, що орендареві давалося право навіть "карати смертю", і до того ще, пише в контракті один пан, — "без апеляції до нас"... Чи се не страшна річ?

По сих орендних договорах орендарям передавалися всі панські права над маєтком і селянами, оскільки вони були залежні від пана. Отже, орендар мав право, по тих документах, користуватися полями, лісами, випасами, пасіками, річками, ставами, млинами, ґуральнями, буртами, вигонкою смоли, і іншим, і іншим; орендар мав право збирати собі всі податки, належні панові, з усього, що мав селянин: з його хліба, з усієї його худоби; до орендаря переходила й

панщина — селянське одробляння положених днів праці на панському полі; до орендаря переходило й "мито" з мостів, гребель; орендареві, кажу, давалося навіть право карати смертю!.. А карати смертю орендар мав право ось кого: "всякого винного чи неслухняного, всякого, хто тее заслужить". Отже скільки-то визискування, скільки-то сваволі над собою дізнавав наш люд!! Адже ж досить було виявити якусь "неслухняність" чи яку-небудь "вину" — і тебе ждала кара всемогутнього орендаря!

Я не хочу тим сказати, що під владою самого пана було вже таке "добро"; ні, всі ті права, передавані орендним контрактом, показують, яка-то велика і страшна була та панська влада. П. Талант каже, що жиди були неначебто тільки "на службі" в польських панів, бо, каже, тим панам усе потрібні були гроші — і жиди їм ті гроші постачали. Ото ж то й є: жиди були тим гнітом, що найкраще тямив "видушувати олію" з хлопа, — звичайно, зоставляючи найбільшу пайку собі... Зрозуміла річ, що коли віддавалося орендареві чисто все в маєтку, то нема нічого дивного, що віддавалися й церкви, бо й церква була не що інше, як "орендна стаття" в панському маєтку. Отже зовсім натурально, що "ключі од церкви були в жида-орендаря", і він, по потребі селянській, за "шостаки" та за "таляри", одмикав її. Коли віддавалося все, то все віддавалося орендареві, по контракту, увесь доробок селяниновий, навіть життя його; то чому ж не віддати в оренту й душу його?.. Се була річ зовсім натуральна.

І з певністю можна думать, що орендарі не були поблажливими владарями, а може ще більше визискували всі свої права, ніж сам пан.

Отже в актах, виданих Київською комісією, є той безперечний історичний документ, орендний договір про те, що великий маєток пана Аисаковського в Холмському повіті з кількома селами віддавався в оренту — "съ иерквами и подаваніемъ ихъ" (себто з доходами). Отак всіма буквами й написано в орендному листі. Здавалось би, це такий документ, що проти нього нічого не можна сказать: орента "съ церквами и подаваніемі) ихъ".

Отож з приводу сього документу ми зустрічаємося в брошурі Галантовій з таким перекрученням, що мовчати про нього ми не можемо.

Річ у тім, що, як і в деяких інших договорах, сю оренту в Аисаковського брали двоє людей; отже в Галантовій брошурі стоїть, що орента була віддана "попу Миклашевському і єврею Песаху". Отут Талант і починає крутити, що, мовляв, невідомо, котрий з орендарів чим орудував. "Весьма возможно, — каже п. Талант, — что церковъ находилась в аренде Микла-шевского". Ту догадку для

більшого виправдання жидів розвинув ще ширше п. Ал. С-кий. Сей вже прямо всю вину, всю ганьбу скидає на "попа": припустимо, каже Ал. С-кий, що орендували церкви жиди, люди чужі, іншої віри, а коли й панотці православні доказували таку зневагу своїм храмам, беручи їх в оренду, то на них має впасти ганьба.

Сказати по правді, і на мене зробили враження ті слова А. С-кого. Думаю, як же це справді панотець так "пописався"!.. Але ж, думаю собі, коли виникає така поважна річ, "проливається новий свет" на справу, то тим більше треба подивитися у самий той документ, що згадує п. Талант... Отже, беру той том Актів, знаходжу ті договори, читаю орендний лист, вказуваний Талантом, — і що ж я бачу? Там стоїть, що оренду всього маєтку "з церквами" пан Лисаковський віддав "жиду Песахові і пану Якубові Миклашевському". Отже — панові, і очевидно полякові (коли "Якубові"), а не "попу". Ні про якого "попа" в оренднім договорі навіть не згадується!

Як же після сього назвати вчинок п. Таланта? Недоглядом?.. Здається, всього тільки одно слово змінено, але як багато воно значить!

Я не знаю, як назвати вчинок п. Ал. С-кого, що, не давши собі труда заглянути в самий документ, він поважився кинути ганьбу цілому станові людей, духовенству! Ось як чинять жидівські історики й жидівські оборонці.

Тепер п. Талант може сказати, що то в нього "опечатка", друкарська помилка: замість "пану" — "попу"; себто буде винен у брехні коректор (як той "стрілочник"), що не доглядив помилки. Але чому ж пан Талант не обізвався потім та не спростував помилки? Він же, либонь, читає "свої" газети, такі прихильні до жидів, як "К. вести"; мабуть, тим паче, п. Талант читав те, що в них пишеться з приводу його книжки; отже повинен був п. Талант знати, що на основі одного того слова, перекрученого в його цитаті, люди дають зовсім інше освітлення історичному фактові. Чом же п. Талант не сказав: "Стійте, люди добрі, не робіте якихось нових висновків, бо се в мене друкарська помилка!". Нічогосінько такого ми не чули: п. Талант сидить нишком і мовчки слухає, як через те одно слівце в його розвідці (попу, замість пану) ставлять "к позорному столбу истории" наше духовенство.

Якого ярличка заслуговують після сього панове Талант і С-кий?

Однаке, може кому цікаво побачити, як там воно стоїть в самих договорах. "Уряд гродській Владимірській" (на Волині) свідчить (1596 року) своїм підписом і печаттю, що "пан Якуб Лисаковській и малжонка його Катерина" "дали пану Якубу

Миклашевському і жиду Несвітському Песаху — имена і села їх в Холм-ском повите лежачіє* (* Границя Холмського повіту заходила тоді й на Волинь. (О. П.), зо всим правом, панованєм и власністю — изо всіми малими и великими с тых ймень приходячими поживками и доходами, з дворами, будованьем, з огородами, виногородами, садами, хмелищами, гумнами, обороми, с боярами путними и ихъ службами, с церквами и подаваніем их, и зо всіми людьми тяглыми и нетяглыми, данями старими и новоосядлыми, з их роботами и подводами, с чиншами, дяклами (обов'язковий гостинець) зимними и овсяними (весняними), з даньми медовими и десятинами (податками) вшелякими, с пасеками, винами, з корчмами вселякого напою, з млынами, з ставами спустными и ставищами, з бобровими гоны, крыницами, болотами, багнами, реками, дубровами, з ловы звериными и пташими, з грунты ораными, с польми, сеножатями, з фолварками (хуторами), зо вшелякими и кождыми пожитками и доходами". Акты К. ком. — том II, № 10.

Все це на 3 роки (за 2 тисячі злотих польських). Писано в с. Гнойне, явлено в г. Владимирі-Волинському. До всього цього додається, що орендарі мали право судити "подданных", а при тім карати їх навіть смертю! ("А если бы которьш заслужил — и горломъ карати"). До сього князь Пронський в договорі з паном Буркацьким і жидом Гурійським додає: "без апеляції до нас". Знов можуть сказати, що це все говорилося тоді, коли села віддавалися двом орендарям, жидові і панові.

Але ж ось орендний договір пана з самим тільки жидом: "Лист-запис Єго милости княжати Григорія Косинського, Сангушка, жиду Абрамку Шмойловичу даний". (На Волині — в теперішньому Ковельському повіті). Тут теж перелічуються всі повні права на маєток; на додачу додається право судити "подданныхъ", а при тім — "ВИННИХЪ и непослушныхъ карать "пенями" і смертю ("на горло").

Про оренду церков п. Талант ще каже, що може то був лише "патронат" (себто отецька опіка). Але ж це був контракт не на опіку, а на оренду; при тім слова "с церквами и их подаваніем" надто виразно говорять про доходи, а не про "патронат".

І в тих контрактах, де віддавалися села двом орендарям, права орендаря-жида в договорі нічим не обмежено, орендар-жид був при однаковому праві з другим орендарем — по формальному юридичному акту.

4) Козацькі постанови. П. Талант каже, що коли б жида були орендарями церков, то певне Б. Хмельницький у своєму універсалі, де він кликав до повстання, вказуючи кривди від поляків, спогадав би й про орендування жидами православних церков; але Хмельницький, каже п. Талант, не згадує там про жидів. А як же толкує п. Талант такий історичний документ: після першого успіху повстання Хмельницький пише в Зборові договір з польським урядом і між іншими пунктами нового укладу життя на Україні ставить окремий пункт: "Щоб жида не тільки не мали права бути орендарями, а щоб вони не мали права й жити на Україні" .

Отже, не можна сказати, щоб Хмельницький зовсім "не згадав" про жидів!.. І мабуть чимсь вони дуже освиріпились нашим людям, коли в політичному договорі поставлено було такий пункт!

Таку саму постанову написала в 17-му віці й "Січ Запорозька": щоб ніде в межах Запорозжя не сміли жити жида. (Відчит Еварницького в Києві сього року). Жили в ті часи на Україні різні чужі люди, між ними — цигани, вірмени, молдавани, серби й інші; однак ні про кого не було ні таких договорних пунктів, ні таких універсалів. Мабуть же чимось добре дошкулили та дозолили нашим людям "жиди-орендарі", коли, власне, про них були такі домагання й постанови. З усього вище сказаного про брошуру п. Таланта робимо такі висновки. А) Жида церкви православні орендували: се доказується писаними свідоцтвами літописців і інших сучасників, народними піснями й орендними договорами. Б) І. Талант ніякого нового світла на питання про орендування церков не пролив, а навпаки, його брошура могла ще затемнити це питання, — дякуючи невірній передачі документа, дуже важливого в цій справі; а з цього виходить, що д-дій Василенко даремне розводився з приводу оренди наших церков про легендарність в історії, даремне дякував п. Талантові. В) Ганебне обвинувачення д-єм А. С-ким православного духовенства в тім, що нібито воно разом з жидами держало в оренді церкви, — не має ніякої підстави, бо засноване на перекрученому текстові документа.

Історичні докази про жидівське орендування церков п. Талант пробує знищити ще "талмудичним" толкуванням деяких подій того часу. Він каже: може, легенда про орендування жидами церков пішла через те, що... жида орендували шинки, бо горілка має зв'язок з весіллям, а весілля — з вінчанням, а вінчання — з церквою. Читач, мабуть, все-таки не добирає толку, де ж тут той зв'язок з орендою церков? Ми теж не бачимо його, але п. Талант все-таки вказує один

судовий процес, що буцімто доводить його думку: одного жида-шинкаря судили за те, що він для більшого продажу горілки підбивав хлопців женитися, бо розпускав чутку, що хто не одружиться, того візьмуть в москалі. Так от, каже п. Талант, може звідси (з того зв'язку шлюбів з "пропінацією") та через пристрасне відношення жидів до тієї пропінації і пішла "легенда" про орендування жидами церков... На нашу думку, та оказія й жидова роль у ній доказують тільки, що "жиди-орендарі" були мошенники, що їм було зовсім байдуже, коли через їх крутні люди, може, губили все своє життя, — беручи шлюб прихапцем; "орендар" клопотався про одно: щоб у нього купили лише відро горілки! Але від того мошенства ніякої ще легенди про оренду церков піти не могло. Може кому здається, що ми надто багато уваги звернули на брошурку п. Галанта; але ж працю його видало ціле "Общество оборони евреев", — отже, се може бути початком цілого ряду таких же розвідок в нашій історії. Хороша й вірна вийде історія в тій "обработке", при такій "переоценке исторических ценностей".

То треба ж комусь і в обороні нашої історії стати. Може хоч не будуть у п. п. талантів документи являться перекрученими.

"Поучительная история" **(Дещо про польсько-жидівські відносини)**

Якось я спитала наших київських поляків, що видають польський часопис "Пшегльонд Крайовий", через що вони написали, що "Рідний Край" "перестав бути часописом щиро демократичним", а "став націоналістичним". При тім я висловила свою думку, що бути націоналістом не значить конечне бути супротивником народовства (демократизму).

"Пшегльонд" мені відповідав дуже демонстраційно (бучно), бо надрукував відповідь мені на самім першій місці — ювілейного числа, присвяченого славетному польському письменникові Словацькому. Я вважаю, що при тім "Пшегльонд" в однім пункті зневажив пам'ять такого достойного й щирого чоловіка, як Словацький, бо в відповіді мені вжив нехорошого вчинку, перекручення: у "Пшегльонді" написали, що я кажу, ніби націоналізм і демократизм — те саме. З сього приводу вони посилали мене до толкового словаря, щоб я прочитала, що це слово (націоналізм) значить. Могла б я на це одказати "Пшегльондові" нашим прислів'ям: "Пошліть отого дурня, що сливи стереже". Хто ж не знає, що націоналізм не єсть те саме, що демократизм, прихильність до демосу, до народу! Це краще всього мені доводилось бачити,

власне, на поляках: багато я стрівала на своєму віку поляків-націоналістів. Але між ними дуже мало було демократів, себто таких, щоб любили хоч би свій народ, а не то щоб ще вони любили, наприклад, наш — "крайовий людек", український.

Вже через одно се не написала б я — і не писала — про націоналізм те саме, що демократизм. Я писала, що справжній "націоналізм може і повинен бути разом з тим і демократизмом"; це я справді думаю, що повинен, бо покладаю, що націоналізм без любові до свого народу — єсть річ пуста. Я думаю, що слова "може" і "повинен бути" — не те саме, що єсть і що накидає мені "Пшегльонд". Отже "Пшегльонд" перекрутив мої слова, а такий спосіб змагання — не достойний не тільки націоналістів-демократів, а навіть і пустих націоналістів. Всяк знає, що перекручення хоч би одного слова міняє багато, і коли я зажадала, щоб "Пшегльонд" пояснив своє обвинувачення "Рідного Краю", то я сподівалася, що навіть самий отой преславутній польський "гонор" не дозволить "Пшегльондові" вдаватися до нешляхетного крутіства — перевертання, а через те й оглуплювання чужих слів.

Коли я в своїй сподіванці помилилась, то се дуже шкода, але візьму ту справу до відома: на час прийдешній вже знатиму, що й се може бути.

Про саме ж обвинувачення "Рідного Краю" "Пшегльонд" дав одповідь, що він зраду з руки "Р. Краю" демократизмові бачить у статтях мого часопису супроти жидів. Отеє виявилось виною мого часопису проти "щирого демократизму".

Розвиваючи сю тему, "Пшегльонд" нічого ні нового, ні оригінального не сказав: все те саме, всім відоме пережовування, — що українці, мовляв, особливо повинні бути чулими до жидів, яко до нації "утисканої"; далі йшло все те саме торохтіння гримучими словами: "шовінізм", "антисемітизм", "людоджерство й таке інше. Самим же "цимисом" — як у всіх відповідях жидолюбців (юдофілів) мені — було, звичайно, те, що ось, мовляв, сам Михайло Драгоманов був за жидів, а Пчілка, яка повинна ж була читати його твори (свого брата), — пише проти жидів!

Цей останній довід я назву — "битися Драгомановим". Спосіб цей давно практикується в Галичині, а від якого часу перейшов і до нас. Люди забувають, що навіть у Святому Письмі оборонці самих супротивних думок знаходять (висмикуючи те, що їм хочеться, й минаючи те, чого їм не хочеться) підпору кожен для своєї думки. Отак само виходить і тоді, коли люди, кажу, починають "битися Драгомановим"...

"Пшегльонд" посилав мене до енциклопедичного словника, а я пораджу "Пшегльондові" заглянути в писання не таке відоме, але дуже цікаве и красномовне — для оборонців жидівства. Се, власне, розправа одного письменника-жида.

Забавна се річ, справді! В той час, як деякі оборонці жидів у своїй обороні опираються на Драгоманова, жидівський письменник Марк Ратнер (в "Еврейском мире") вилаяв того ж самого Драгоманова — за супротивництво жидам! Ратнер зробив Драгоманова чорносотенцем, "отсталим" і т. д., й т. д.!

Ця стаття Ратнерова мене страшенно втішила!.. Вона якраз доказала мою думку, висловлену в "Рідному Краю", що жиди вимагають рабства перед ними: їм не досить признавання їх за людей, навіть признавання їх права на громадську рівність у краю, — вони не переносять найменшої критики їхнього поведіння! Тоді вони зараз зчиняють ґвалт, обвинувачуючи людей у "ретроградстві", в чім хочете!

Якраз те й сталося відносно Драгоманова, коли писання його про жидівську справу прочитали жиди, бо Д-ов указував і з їх руки дещо негарне. Кого ж тепер мала б я слухати, яко тлумачів писання мого брата, — чи письменників із "Пшегльонду", що ставлять мені його за приклад прихилиння до жидів, чи Марка Ратнера, що виставляє Драгоманова противником жидівства?.. Нехай же я буду мати свою думку про погляди Драгоманова на жидів, на їх становище і поведіння!

Письменникам із "Пшегльонду" я таки раджу прочитати розвідку Ратнерову! ("Евр. мир", 1909 р., май).

Але життя подало такі писання, що мені застається порадити співробітникам "Пшегльонду Крайового", яко оборонцям жидів супроти "Рідного Краю", — прочитати ще й польські писання, і то в "щиро демократичних" часописах польських!

Я, звичайно, маю на увазі історію недавньої письменної битви поляків з жидами в російській Польщі.

Але вернімося трохи назад. Був час, коли польські письменники-демократи, польська "прогресивна печать" носилися теж із жидами, як... і наші великі прихильники жидів. Найкращі автори й авторки польські писали оповідання, де жидів виставлено такими окривдженими, такими благородними — мовляв, ідеальними! Публіцисти польські теж їх жалували. І в житті щоденному поляки

показували до "старозаконних" пошанування чи бодай "терпимість", посувалися спокійно, щоб давати їм місце посеред себе; посувалися — доки "старозаконні" не розкоренилися так, що тепер їх у польських містах і містечках — половина людності, а як в деяких місцях — то й більше половини стало!

Отже не зогляділися поляки, як жидівство виросло посеред них у могутню силу! Хто скуповує польську землю? Жиди. Хто ставить у Варшаві, в Вільні і в інших містах та містечках Польщі найкращі будинки? Жиди... В чиїх руках все економічне життя? В жидівських... Відкриття сі були не дуже милі для поляків, але якось-то ще терпілося, бо здавалось (так здається вже скільки століть), що "без жидів не можна бути"; та й жиди "знали своє місце", сиділи тихо й поводитися поштиво.

Але останнім часом жиди "розібрались", стали почувати себе не слугами польських панів, а... самі себе стали почувати панами! До того ж усюди, в кожній державі, жиди стають на боці того племені, котре має більшу силу. Отже жиди у Чехії держали руку німців, у Галичині — держать руку поляків, а в "Царстві Польськiм" Російської держави жиди стали горнутися не до польщизни, а до росіізму, почали держати такий тон: "наплювать" нам на вашу польщизну, бо "мы не в Польше, а в Российской империи, — мы русские!". (Дарма що в самій Варшаві все збільшувалось число жидівських газет, видаваних уже на жаргоні). Дехто з росіян почав казати, що жиди-литваки (ті, що приходять у Польщу з "русского краю") можуть прекрасно служити "обрусенію" — і жиди були не від того... Чом же їм не "обрушать" поляків, укупі з росіянами, коли й вони — "русские"!

Отоді-то поляки заворушилися! І оді писати величальні оповідання з героями - жидами, годі "великодушничати" в публіцистиці; та як наставили проти жидів писальні пера, то аж пір'я з жидів полетіло! Та ще яку однодушність показала в сім разі польська печать: часописи всіх польських партій і відтінків зійшлися в одному крикові проти жидів! І просто об явили жидам, що або переставайте бути "чужородним тілом" серед Польщі, перетворюйтеся на поляків (мовляв, "асимілюйтеся"), "живіте в польськiм краю нашими, польськими інтересами, або гетьте від нас к лихій годині! Коли ж ви не чинитимете по сьому приписові, то ми будемо боротися з вами, всіма способами, на всіх лініях життя — економічного, культурного, всякого".

Пробували жиди при перших супротивних словах з уст поляків підняти крик про "людожерство", пробували узивати польських письменників "чорносотенцями",

"пуришкевичами", — поляки тих ярликів не злякалися і правили своє. Коли жиди нагадували величні сивоа "рівноправність", "пошана до інших націй", братерство племен і вір", то найідеальні-ший, "найпередовіший" письменник польський, варшав'як Н-ський, гукав у відповідь: "А, то все пусті слова! Се добре там, у філософії, у мріях та в хмарах, а життя — того не знає: в житті кожде плем я знає й повинно знати тільки себе, пам'ятати про свій добробут, або ждати смерті від іншого, дужчого племені"!

"Добра згода" поляків з жидами скінчилась "по всій лінії". Київська жидівська газета "Кіевер ворт" жаліється, що поляки почали ставити в Варшаві польську п'єсу "Жид у бочці", а в тій п'єсі жидів здійсмають на глузди; але дивитись на ту п'єсу ходить не тільки простота, а ходять з охотою дивитися на неї й освічені люди; і поступові польські часописи нічого на те не кажуть.

Суперечка пішла не тільки на літературному та театральному полі, а й на економічному: поляки-ремісники складають товариства власне для боротьби з ремісниками -жидами, бо ці ремісники дуже відбивають заробіток у поляків. "Ми їх скинемо!" — гукають поляки.

І що ж сталося? Жиди, почувши такі рішучі речі, "спустили тону". Почали казати: "Та хіба ж ми що? Боже борони!"... Всю вину склали на редактора однієї жаргонової варшавської газетки "Наїї": "це, мовляв, усе він, бо він чоловік у Варшаві новий, не знає тутешніх відносин... А ми, інші жиди, нічого того не кажемо! Крий Боже!..".

"История поучительная", здається нам, і для нашого краю, для наших оборонців жидівства, для тих поляків, що писали нам дорікання в "Пшегльонді" за "антисемітизм" та "людожерство", коли ми писали, що жиди, яко "чужородне тіло", сидять болячкою серед нашого племені, що жидівство стає проти нас — у лаву з тими, що мають нас привести до втрати нашої національності, що жидівство "проти нас, бо не з нами".

Отже, поляки-варшав'яки одповіли не тільки жидам, а і "Пшегльондові", на його медові речі про жидів. Цікаво, як же ж то уважати тепер поступових письменників та демократів польських після того, як і вони заговорили ворожо проти жидів? Чи то й вони стали тільки "людожерцями" та перестали бути "щирими демократами", чи то й їм усім треба кинути обвинувачення у всьому тому, в чому обвинувачено, за жидів, "Рідний Край"?

Я ж думаю, що поляки, так само як і "Рідний Край", виступаючи проти жидів, яко ворогів своїх, не стали ворогами свого народу, а тільки краще огляділись та показали одвагу й одностайність.

Не-українські літературні товариства в Києві

I
В "Рідн. Краю" якось-то згадувалось про те, що колись, при першому віянні "свобод", заклывувалась думка заснувати в Києві "Товариство українських літераторів"; скільки привідців — тих "членів-учредителів" (засновників) — склали й подали на затвердження устав такого Товариства, але добра думка "отцвела, не успевши расцвесть"... Подали прохання міністру Святополку-Мирському — він відмовив. На тім скінчилось... Ледве чи самі привідці пам'ятають тепер про своє захожування!.. Справа розійшлась та й годі. Після того, в останні роки, коли вже дозволялося українські товариства, ніхто про таке товариство наших письменників не клопотавсь; казали люди: "Не потрібно се". Ну, й не потрібно!..

Але ж оце недавно зародилася в Києві, між росіянами, думка заснувати в Києві "Общество литераторов". Вмовилися, заснували. І наші письменники, українці, теж увійшли туди, в те Товариство; щось душ 12 їх увійшло. Закликано, бачте, і їх. Дехто з наших і в члени "правління" попав. Чи то ж не велика ласка?.. Отже — признали наші й потребу таки спеціального літерацького товариства, і платять членські вкладки, й знаходять час ходити на чергові засідання та зібрання.

Що ж наші літератори тим придбають? Чого вони, опріч "ласки" і "чести", досягнуть в тім товаристві для своєї мети? Думаю, що нічого. Ішла чутка, що "Общество" пошле посланців од себе оце на письменницький з'їзд у Петербурзі; отже сподівано було — обізватися там і про становище "провинциальной печати"; але вийшло, що якраз про це й не можна говорити. Отже й їхати нашим нема по що...

А більше що? Сидіти в "Обществе", якимись меншими братами — між росіянами й жидами?

Се тая "позиція", "совместная работа" для "спільного добра"!

Чому ж жидам не досить було тієї "позиції" й "совместной" роботи коло "общего" літерацького діла? Чому вони, хоч засівши і в сьому товаристві далеко більшим числом, ніж наші, — таки заснували, опріч того, зовсім окреме, жидівське,

товариство літераторів? Бо вони знають те, що всяк сам собі краще справить сорочку, ніж як хтось інший дбатиме про нього.

А тим часом 12 письменників, видатних українських письменників, що ввійшли в київське "Общество литераторов", — це все ж таки сила не мала, і коли вони признали потребу існування в Києві окремого Товариства літераторів і ввійшли в нього, то могли ж би вони вже й самі стать тим зерном, що біля нього мала б згромадитись якась літерацька сила — українська. Адже, як-не-як, маємо в Києві 6 літературних часописів, та 1 науковий, та коло 10 видавництв. То таки ж повинні б знайтися люди для літературного українського товариства.

А раз би завелось таке осібне літерацьке кубельце, то може б воно таки й своїм членам, та й комусь іншому, у пригоді стало. Може б, oprіч всякого письменницького заходу, заснувало б воно й касу поспільної помочі своїм членам... Може б не блукали тоді, мовляв хтось у Тургенєва, "как овцы беспредельные", оті наші нещасливі "письменники з народу та з кругів близьких до нього; вони ж, маючи іскру Божу в душі та якимсь-то чудом здобувши невеличку науку письменницьку, не мають нікаторої піддержки, нікаторої помочі братерської! Що можуть пособити їм одинокі брати-письменники?..

А тоді б поміч знайшлась, хоч у малій мірі. Бо таки ж "громада (хоч і не дуже численна) великий чоловік"!

Отже часом озиваються люди про потребу запомогі літераторам українським. Прислав колись і д. Вс. Кр. листочок про це до "Рідного Краю". Ми його надрукували (в ч. 25 "Р. К." за 1908 р.). Але той голос зостався "гласом вопіючого в пустині"...

Звичайно, й се, що тепер пишемо ми, пролунає теж без ніякої уваги проміж холодним камінням нашої пустині. Та... все ж таки тяжко мовчати! Невже ж таки ми справді послідніші всіх? Невже оте число — 600 членів — тільки що заснованого на Вкраїні жидівського літературного товариства нічого нам, українським письменникам, не скаже?

"Трудно сподіватись, щоб тепер можна було добути дозвіл", — скажуть. Але хіба ми клопотались про своє літературне товариство, так як інші?..

II

Oprіч скількох товариств, що жиди заснували в Києві, цілком жидівських або з величезною більшістю учасників-жидів, вони склали сього року ще одне своє

окреме товариство — "Общество еврейских литераторов".

Недавно було загальне зібрання сього товариства. Подано було докладний відчит про одного жидівського письменника Смоленскіна; вказувано, власне, ту його заслугу, що він поширив думку про жидівський націоналізм, навчаючи, що жиди повинні гадати не про якийсь тільки Сіон, а повинні всі і всюди єднатись у одну націю — і се повинно давати їм один національний жидівський ґрунт, хоч би вони були розкидані по всьому світі. Отож свій націоналізм жиди признають потрібним. В діловій частині засідання повідомлялося, що київське жидівське літературне товариство має врядити кілька відчитів, а для сього запрошено світачів літературного жидівства, між іншим Перетца (не київського професора В. Перетца, а жидівського письменника І. Перетца, з Петербурга) та й ще когось. В повідомленні про справи нового товариства говорилося, що воно має вже 600 членів.

600 членів!.. Се так процвітає в нас жидівське товариство, серед усяких утисків сердешної жидівської нації! Хіба би хто й не хотів, то має тут погадати про те: скільки ж членів у Києві — в українському літературному товаристві? Та в якому ж українському товаристві? Нема в Києві українського літературного товариства. Так, власне так стоїть справа: в осередку України, де найбільше згуртувалася українська письменницька сила, є жидівське літературне товариство, що зібрало вже 600 членів, і нема "літературного товариства українського" — та нема його й ніде на Україні, ні по сей, ні по той бік Дніпра. Ніде його нема!..

Так як подумати, то се просто якась чудасія! А однак — так воно є. Що ж воно за знак, що в жидів згуртувалось у національну спілку 600 душ, а у нас не згуртувалося в таку ж спілку і 6-ти душ?

Казали інші: нащо нам у Києві "товариство українських літераторів", коли й інші товариства дають можливість для об'єднання та праці літераторів. Але ж всі київські просвітні товариства, при всій їх культурній діяльності, зовсім не виключають потреби для Києва "Товариства українських літераторів".

Ту річ, дуже просту, що у всякім разі може бути потреба все-таки в окремому товаристві літераторів, якраз і показують нам жиди. Адже єсть у Києві "Конкордія", жидівський клуб; єсть "Общественное собрание", де "не можна проступити" за жидами; єсть "Общество распространения просвещения в народе", де пан Сьогобочний налічив (і ніхто йому не довів, що се брехня) 80

процентів жидів; єсть і цілком жидівські — "Общество распространения просвещения среди евреев", "Общество еврейских учителей"; одначе, жиди-письменники таки вважали потрібним скласти зовсім своє, зовсім окреме товариство жидівських письменників.

Добру науку дають вони нам, та не здатні ми скористувати з неї!
"Непідходячий момент" дбати про якесь товариство українських літераторів, коли навіть "Общества охраны могилы Шевченко" не дозволено. Дарма! Моменти бувають всякі. Тепер — такий, завтра може бути інший. Коли ж ми ніколи й бажати не будемо поєднатися в братерську письменницьку спілку українську, то той "придатний" момент ніколи не наступить!

Жи́ди — наші вчителі

Національне самопізнання йде в жидів усе далі. Оце виїхав давати осібні жидівські концерти Медведєв, родом жид, син відомого колишнього співця, що співав у руській опері ([Чи "Медведєв" єсть його справжнє прізвище, чи псевдонім на сцені — невідомо. \(О. П.\)](#)). В концертах молодого Медеведєва співатимуться тільки жидівські пісні; перед кожним концертом читатиметься лекція про жидівські народну музику й пісні. Медведєв має думку об'їхати всю Україну й інші краї в Росії, де багато живе жидів. Певне, що успіх буде великий; концерти з жидівськими піснями, мабуть, приваблять і багате жидівське панство, в шовках, та в самоцвітах, — бо се не те, що концерти з піснями українських кобзарів! Наше панство на концерти української народної музики не йде; та и український "Медведєв" не знаходиться. Співають прості, сільські кобзарі, з старечими, погаслими голосами, а "оперного" співця-українця, щоб схотів добре навчитися кобзарських пісень та показати їх дужим, гарним голосом, як оце робить співець-жид, — не знаходиться!

Виступають часом і наші оперні співці з українськими співами в концертах, співають народні наші пісні, але — між іншим; а се ж воно не те, се не цілковитий концерт "народної української пісні", та ще й з лекцією когось такого, хто справді тямив би свою рідну народну музику. Тим часом збірників народних пісень українських є вже багато, навіть "думи" записано вже в фонограф (Сластіоном і Колессою), — і тепер міг би ті пісні й "думи" переспівати всякий оперний співець і показати всю їх красу. А воно ж єсть у нас тепер і оперні співці-українці, що вже й признаються до українства. Чи не взяв би на себе того завдання один з сих співців, хоч би й д. Г. Алчевський (Очевидно, йдеться про І. Алчевського. ([Див. Примітки, — В. А.](#))). що, кажуть, має прехороший голос; чи не

міг би він проїхатись по Україні "з концертами народної української пісні"? Чутка про один подібний концерт д. Алчевського була й мелькнула в часописах, але не справдилась... А воно слід би було справдити її, та ще й по можливості повніше. Завдання достойне такого труду: адже, мовляла давня казка, пісня й каміння зворушує!..

Будем сподіватись. А тим часом пригадаємо, таки з приводу подорожі жидівського концертанта, таке: Медведєв-батько гарно співав колись у концертах українські романси (особливо мав він успіх, співаючи "Огні горять"); Медведєв-син уряджає вже цілі свої концерти, народних пісень — жидівських. Так поступило вперед національне самопізнання жидівське (дарма, що наші національні змагання жиди часто звуть "узькими" та недоречними).

Знов скажемо: добрі учителі були б для нас жиди і на сьому полі — на полі національного самопізнання й відродження, — коли б ми хотіли розуміти їх науку та брати її до відома!

Чи не доволі вже лякання?

Наш часопис "Рада" знов уділив "Рідному Краєві" доволі шпетну увагу. Його фейлетоніст "Горобець" побажав нам на новий рік "печеного жида" та вдався в усяке інше глузування; а оглядач українських часописів, п. Д. Д-ко, дав загальний осуд нашому напрямкові — досить суворий. На необачне цвірінкання Горобця з-під "Радиної" стріхи відповідати не буду, сеї честі йому не зроблю, коли не відповідала я "Радиним" смішливим дотепникам і тоді, як в "Раді" з'являлися карикатури на "Рідний Край" та інша пуста базгранина: за мене відповідали — відповідають й тепер — зовсім сторонні люди, що ганили й ганять на словах та в листах до редакції "Ради" за "гороб'ячі" вискоки в ній проти "Рідного Краю".

А панові Д. Д-кові хочу відповісти скільки слів, бо говорить він тоном категоричним, до того ж присуд його може пошкодити не тільки "Рідному Краєві", а й самій справі. Відповідаючи, "лаятись" не буду, з почуття, власне, гідності та з поваги до п. Д. Д-ка, а ще й через те, що сварки та лайки полемічні зовсім не цікаві для тих читачів, що стоять далі від нашого письменницького мурашника. Пан Д. Д-ко, роблячи огляд українських часописів за 1910 рік та поставивши на перше місце, звичайно, "Раду", досить добре висловлюється про всі українські часописи, відзначаючи їх поступовість; дійшовши до "Рідного Краю", п. Д. Д-ко каже, що і в "Рідн. Краю" було дещо путнє (при тім, однак, назива одну таку річ,

"По дорозі в казку" Олеся, минаючи писання навіть таких прославлених авторів, як Г. Барвінок, Леся Українка й інш.); що ж до публіцистичних статей "Рідного Краю", то вони, каже п. Д-ко, виявляють "такий виключний націоналізм і такий погляд на єврейську справу, що більша частина поступової української громади, як звісно, з тим погодитись не може".

Вирок занадто суворий, бо що ж може бути страшніше, як назвати когось "не поступовим"?!. До чого здатен такий часопис?!

Але я не знаю, чи мав право п. Д-ко, замість того, щоб висловлювати лише свою думку, говорити від імені великого числа людей? Звідкіль він мав ту "статистику", щоб сказати, що "більша частина поступовців" з нами не згоджується? Я думаю, що п. Д-ко лише так висловився: коли б він сказав, що більша частина поступових людей українських не скаже, тим паче прилюдно, в печаті, того, що каже "Рідн. Край", то се було б зовсім вірно. А не скаже — через те, що боїться. Звичайно, всякий буває страх: отже ми, українці, страшенно боїмося, коли б хто не залічив нас до "виключних націоналістів", коли б хто не подумав, що ми виходимо поза ті "ключки", що нам поставлено всякими "старшими" братами, котрі ще, борони Боже, й прикладку "шовініст" до тебе приложать! Кругом нас усі виявляють "виключний націоналізм": московські люди, поляки, жиди, латиші, грузини, татари, і інші, й інші, — тільки ми все оглядаємось на призначену нам ключку, та прислухаємось, що скаже про нас якийсь "поступовий" російський або жидівський часопис.

Що ж до висловлення думок про жидівську справу, то тут панує просто якийсь жах! Бо коли б хто сказав хоч тільки те, що він не дуже великий прихильник жидівства, то зараз би його назвали "людоджерцем", "чорносотенцем" і т. д. А хіба ж не страшно придбати собі теє тавро?! Страшно, справді єсть чого боятися, бо коли ви скажете ту "єресь", то се вам і в житті, у всій вашій практичній письменницькій кар'єрі, відгукнеться... Російсько-жидівська печать, а за нею й наші публіцисти, одлучать вас від церкви поступовців і тоді — нікуди ні з чим своїм не потикайся! А як же тоді в світі жити такому "отверженому" письменникові?..

Отсей жах опинитися в такому становищі, мабуть, замикає уста "більшості поступових людей". Така моя думка. Коли б можна було зібрати статистичні відомості, хто не виступа проти жидів, через те що зовсім не вважає їх злом для нашого краю, а хто мовчить і не каже свого, лише думаючи мовчи лихо, аби тихо", — то ще не звісно, чи не опинилась би "більшість поступових українців" у

сьому останньому гурті, між тими, що лише "остерігаються ...

Замість того, щоб кинути загальний осуд, "одхреститися" від напрямку "Рідного Краю" однією фразою, п. Д-ко зробив би краще, коли б не кидав скількома страшними словами, а сказав би, що саме недоречного бачить він, поступовець, у націоналізмі "Рідного Краю", та в моєму "противленні" жидівству.

Ми з своєї руки що говорили, те й говоримо і не боїмось ніяких жупелів, навіть найстрашнішого для поступовців — обвинувачення в "антисемітизмі".

Власне, як казали, так кажемо й знов: жидівство є велике зло для нашого краю, для нашого племені — особливо; жидівство розрослося посеред нас великою силою, на економічному полі й на культурнім, і вже так давить на нас, що треба боротися з цим злом. Боротися не погромами, а всіма тими способами, якими жиди перемагають нас.

Власне, зло се починає нам уже дошкуляти і його починають помічати й почувати навіть ті, що давніше не так чувували його, — бо з сим злом приходиться зустріватись уже не тільки на економічному ґрунті, а й на культурному.

І вже наші люди не тільки відчувають те гнітюче зло, а навіть починають озиватися голоси проти нього. Чого доброго і поступові наші прихильники жидів перестануть боятися тих страшних слів, що ними залякують публіцисти з поступових російсько-жидівських часописів.

Цікава річ, що навіть сама "Рада" не завжди може втаїти "шило" в мішку, і хоч у поважніших статтях розпинається за жидів, а дивись — у тій же "Раді", десь у дописові, й проскочить звістка про таку річ, що ясно показує, яким гірким зіллячком виросла посеред нашого люду й посеред всього нашого життя жидівська сила.

Чи, може, ті звісточки прориваються в "Раді" через який-небудь недогляд?.. А коли не через се, то треба ж із оповіщуваних подій робити відповідні висновки. Коли ж "Рада" схоче робити висновки, "виводи", з тих звісток, що мов ненароком уявляються на її аж нібито жидолюбних сторінках, то вона прийде до тієї ж думки, що й ми, а саме: що жидівство є для нас силою — лихою; а коли щось є для нас злом, то з ним треба боротися, вибивати "клин клином".

У всякім же разі, хоч "Рада", пропускаючи інколи обережненькі звісточки про жидівство, боронить його в своїх передовицях, оглядах та фейлетонах, — вже

люди починають гомоніти. На доказ того ми охоче даємо місце (в цьому числі) листові з Чернігівщини, з міста Кролевця (Див. Додатки, — В. А.). Сей лист показує, що переляк починає проходити. Отже ще побачимо, на чий боці буде незабаром "більшість поступової громади"... В Польщі вже теє виявилось: після давнішого "великодушія" до "пригніченої нації" тепер всі поступові поляки, від поміркованих до самих крайніх, стали ворожою лавою проти жидів, бо вже всі не можуть видержать, бачивши, як жидівство заїдає Польщу. Те саме буде колись і в нас! А поки що нехай мій поважний судія, чільний співробітник "Ради" п. Д-ко, прочитає той лист з Кролевця: він побачить, що вже й тепер не "сама О. Пчілка" озивається проти жидів у нашому краю.

Звичайно, я не кажу, що жиди — єдине зло наше і що боротися треба тільки з сим злом; ні, добре було б, якби ми не давалися заїдати нас нікому. Але ж про інше яке лихо наші поступовці здійснюють річ, і часом навіть гарячу (наприклад, про галицьких поляків у тій же поступовій "Раді" часом пишеться з великою злістю та ворожнечею). Перед жидами ж, кажуть, треба тільки вклонятися, бо інакше — буде "не поступово"!

Супротивна хвиля

В селі Мурахві, на Поділлі, прокинулася охота до українського театру. Деякі більш освічені сільські люди — мовляв, з сільської української інтелігенції — зібрали тямущу селянську молодь, хлопців та дівчат, і почали ставити українські п'єси; для сього їм було дано місце в волості. Ходив у той "театр" дехто й з панів, бо Мурахва, разом з хуторами, доволі велике село, і всякого люду живе там багато. Цікавились тим театром і жиди. Справа пішла була добре: збори були хороші, покривали видатки.

Аж тут жиди, можна сказати, "підчепили" наших лицедіїв — улаштували свій театр. Купили для сього в Мурахві в одного пана старий поміщицький будинок (сердешний панок закрутився і попався, звичайно, в жидівські руки!). В купленому будинкові жиди проломили дві стіни, щоб була більша просторінь, — і вийшла доволі велика театральна світлиця. Тут і почали вже грати — жиди, своїм "любительским кружком", та почали вже ставити, звичайно, не українські п'єси, а свої, жидівські, російською мовою: власне, на перший раз поставили вони п'єсу свого жидівського автора Гордіна "Сатану", написану мовою російською. Жидівська громада, звичайно, перейшла до жидівського театру; закортіло багато кому і з наших панків побачити, що там воно за "Сатана"? Хоч у великих містах мода на того "Сатану" вже й перейшла, та до Мурахви — вона

ще не доходила... Внаслідок тієї "оказії" від українського театру одійшло найбагатше громадянство, а через те наші українські лицедії zostалися далі при дефіциті — при недоборі в 40 карбованців...

А жидівському театрові повелось дуже добре, бо жидів у Мурахві сила-силенна, та й наша "інтелігенція" піддержала.

Оце ж вона, та боротьба, не тільки на економічному полі, а вже й на просвітному: жида виступають супроти наших людей русифікаторами, і не тільки по городах, а вже й по селах, ведучи при тім свою лінію, — ставлять п'єси російсько-жидівські.

Скажуть інші, що "се дуже натурально, коли жида свою лінію ведуть, а не чужу для них, українську". Отож-то й є, що се "натурально"! Се якраз те, <про> що ми в "Рідному Краю" казали й кажемо: що жида серед нас — "інородне тіло", котре росте за наш кошт і, розростаючись та зміцнюючись, на всякому полі шкодить розвиткові нашого народного тіла, — "натурально" дбаючи про свою користь. Нас виключають з гурту "поступовців" усі "істинно прогресивні" російські журналісти, послугачі своїх панів-хлібодавців, жидівських видавництв, а за ними йдуть услід і "менші брати" російсько-жидівських журналістів, оті всі С.Єфремови, Володимир Дорошенки й інші, що теж так докоряють "Рідному Краю" та його редакторці особисто за таку страшну для них річ, як "одкритий антисемітизм" — теє "предерзосне" "противлення жидівству"; отже нехай вони всі подумают над такими з явищами в боротьбі на нашому культурному полі, як оце з'явище, що показалося в нашому подільському селі.

Ми, українські літерати, бач, так радіємо, коли десь із глиbokості нашого приспаного, приголомшенного народного життя виринає якась хоч невеличка течія національного українського самопізнання і свідомості; ми з радістю зазначаємо в наших хроніках найменші об'яви сього культурно-національного руху, — і що ж ми бачимо: що на підмогу скільком ворожим силам, котрі напірають на нас з усіх боків, устає ще одна супротивна хвиля, жидівська, котра всюди йде не з нами, а з тими, хто дужчий від нас, хвиля, котра шкодить нашим зусиллям, бо стає супроти них з чимось іншим, не нашим. А "хто не з нами, той проти нас"! Давня свята правда!

До того ж, ся жидівська хвиля може бути могутнішою від інших, — принаймні, ми бачимо се на тому прикладі з життя в подільському селі: не в кого іншого, як у жидів достало коштів і спритності зломити заходи українців і завести

обрусительно-жидівські спектаклі. Здається, єсть над чим задуматись нашим жидівським прихильникам та оборонцям з гурту українських "істинно поступовців"!..

P. S. Сердешні мурафські українські лицедії, щоб "умилостивити" жидів та таки залучити їх до українського театру, зважили вже ставити "Жидівку-вихрестку", п'єсу, що так "возвеличує" жидівство і через те дуже приваблює жидівську публіку, а значить — дає у нас добрі збори.
"Гай, гай!.. Та ще й зелений"!

Замітка від редакції

Хочу сказати в сій замітці два слівця про одну пригоду, що була не значна сама по собі, але з приводу її нароблено було багато галасу — більше ніж слід. Сама "подія" була та, що в редакції "Рідного Краю" був поліцейський огляд, чи як то кажуть "трус". Забрано було всі листи і всі рукописи.

Але через скільки днів усе було повернено і більш ніяких наслідків того огляду не було. Та, на жаль, якийсь необачний "репортер", як тільки щось почув "кінчиком вуха", то ударив телеграму до столичної газети, що ось у Києві було таке й таке, і додав, що редакторку Олену Пчілку привлекают к судебной ответственности". Газети "Русское слово", "Русские ведомости" і інші одна по другій перепечатали сю звістку. І покотилась та звістка далі, либонь по всіх провінціальних часописах... Деякі й наші газети ("Сніп", "Засів") теж надрукували ту звістку, що мене "тягнуть до судової відповідальності", а один часопис додав від себе, що редакторку вже й арештовано. Турботна тая звістка збентежила багато людей; почали до нас надходити листи, запитання: "та що?", "та як?"... Чого доброго турботна, хоч і невірна, чутка може пошкодити й видавничій справі моїй, бо дехто може відцуратись і часопису, коли, мовляв, "там щось лихе діється"!..

Отже я й хочу сією заміткою заспокоїти всіх прихильних до мене й до мого видання, хочу повідомити, що ні до якого суду мене не "тягнуть" і ні під яким арештом я не знаходжуся й не була; а що був огляд у редакції, — ну то що ж, се "світова річ", усі під Богом ходимо!.. В редакціях же такі "потрушення" та перегляди — річ особливо звичайна...

Прошу ж добрих людей ні за мене, ні за мою редакцію дуже не турбуватися. Звісно, я перебула хвилину "не милу", — бо нема в тім ніякої приємності, як тобі все перетрушують, та читають все, писане лише для тебе; але все ж таки

страшні речі про "судову відповідальність" та "арешт" — усе прибріхано "собственными корреспондентами".

Жидівський погром на інший лад

В Галичині, в Бродах (містечко на границі Австрії й Росії, поруч з волинськими селами), стався жидівський погром — зовсім на новий лад. До сього часу, коли з'являлася звістка, що десь був "жидівський погром", то се значило, що десь били жидів, розбивали жидівську маєтність, до того додавалося: "Ось як страждає від дикого насильства, через проповідь людожерства сердешний, пригнічений жидівський народ". Але ж у Бродах сталось навпаки: жиди побили галицьких селян-українців та дрібних міщан, розбивши їх торг. Сталась та пригода з такої причини: найголовніші покупці в містечку Бродах — жиди (їх там сила-силенна); отже вони змовилися між собою й хотіли встановити меншу ціну на молоко та на інші селянські здобутки; селяни та міщани не хотіли збувати своє добро за безцінь. Тоді жиди, з криком та ґвалтом, натиснувши цілою юрбою, поперекидали на торзі молоко і все інше та побили продавців — селян, міщан, розігнавши їх торг.

Ось до чого вже йдеться в наших сусідів. Жиди, ставши в Австрії рівноправними та здобувши великої сили, уживають тієї сили на те, щоб робити погроми на торзі оплошалим людям!
Єсть над чим подумати!..

Галицькі жиди й українські публіцисти

Не можна сказати, щоб галицькі справи дуже поривали наше громадянство — стільки, як ті справи того заслуговують. Але не можна сказати, щоб ними у нас зовсім не цікавились. У всякім разі, наші часописи — тут, на Україні, і українські часописи, що виходять в Галичині та більше й більше читаються в нас (особливо щоденний часопис "Діло"), — постачають багато відомостей тутешнім читачам про Галичину. В тих відомостях і розправах з приводу всяких явищ галицького життя вельми вражає нас одна річ.

І львівське "Діло", і київська "Рада" надзвичайно багато говорять про ту кривду, про ту шкоду, яку чинять українській народній справі на просвітньому чи взагалі на культурному, та й на економічному полі — поляки.

"Поляки! Поляки! Поляки!". "Вороги наші, тяжкі вороги, затяті, хижі, безсоромні!". При тім у виразах часом зовсім не мають обережності, зовсім не додержують

приписів, що наказує катехізис "поступовості", "терпимості" й людськості, а беруть ноту яро-ворожу, таки просто шовіністичну.

Одно слово, на поляків, на тих "супостатів-ляхів", вішають всіх собак і ганьблять їх за всі їх провини супроти галицьких українців, бештають без найменшої "церемонії"! І то навіть у передовицях, найбільш у передовицях. Та не тільки найближчий до галицьких правд і кривд часопис "Діло", не тільки наш щоденний — значить, особливо політичний — часопис "Рада", а й тижневі часописи наші у ту ж путь ідуть.

Гукають яро-ворожі слова й "Дніпрові Хвилі", наприклад, у передовиці під заголовком "Згине Польща, згине, а Русь буде панувати!". "Лежить, — кажуть "Хвилі", — печать якогось безмежного безглуздя й якогось фатального туподумства на всіх учинках польської політики, почавши від XVI віку і до сього часу, коли на наших очах усе польське громадянство Галичини іде розбоєм проти заснування у Львові українського університету". І так далі, і так далі, кінчаючи ту передовицю такими словами: "Настане час, коли іскра національної свідомості спалахне могучим полум'ям, коли народ порахує вам (полякам) усі свої кривди! Уся одвічна староруська земля аж поза високі Карпати перейметься одним братерським рухом і як паскудну нечисть струхне тоді з себе усіх ляшків та недо-ляшків! Пам'ятайте ж се, ляхи!".

Оце такі речі, такі "терпимі" та "не шовіністичні" вирази вживає й маленький часопис катеринославський...

Не приводимо подібних "поступових" виразів з "Діла" та "Ради", бо в кожного, хто читає ці часописи (крий Боже, "не шовіністичні!"), — повні вуха всякої поступової лайки й ворожих покликів супроти поляків з приводу галицького життя.

Не говоримо вже про те, що таки ж не всі поляки заслужили того "банітування", бо у всякім разі єсть такі "ляхи", навіть у Галичині і в Краківщині, що озиваються прихильно, наприклад, з приводу бажання українців мати свій університет у Львові; але ж нехай зостається все-таки великий гурт поляків галицьких, що чинять кривди українцям-галичанам, що виступають проти них ворожими "ляхами" в просвітному, політичному й економічному житті в Галичині. Нехай так. Але чого ж ті часописи наші, що особливо стоять на чатах крайової політики, на щоденній варті стережуть права української людності в Галичині і так голосно кричать проти "гнобителів-ляхів", за всі їх кривди нашому людові, — чому ті газети, ті ревні вартові, мовчать про інших гнобителів галицько-українського люду, мовчать у своїх передовицях про тяжке лихо, "мов їм заціпило". Більше

того, чого вони стають ще й в оборону тих напасників, тих потайних ворогів нашого люду, що на кожному ступні — і на широких міських стогнах, і по найглухіших селянських куточках — смокчуть, як ті п'явки, кривавицю наших людей, тиснуть їх, випирають з рідного поля, з рідних хат? Чому наші часописи не говорять так само, як про поляків, — про жидів?

Адже се плем'я так проникливо-напасно й шкодливо всмокталось в ціле тіло Галичини, чинить таке зло в цілому краю, а нашому покволому людові особливо, — отже наші вартові повинні б, власне, "криком кричати" проти сих напасників, "шкодників"!

Нехай наші часописи в Росії не так достойно знають становище жидів у Галичині (хоч повинні б знати, коли так багато займаються Галичиною), але ж галицьке "Діло" — хіба воно не зна, що таке жиди в Галичині?!. Повинно б знати дуже добре. Однак мовчить у передовицях і воно, навіть стає на оборону жидів, — як стало в їх оборону, наприклад, супроти "Рідного Краю", за писання, вороже до жидів. (Про "Раду" вже й не казати, — ся оступилась тоді за жидів, мовляв, "як за рідних батьків").

Звісно, "шила в мішку не втаїш"! І те шило жидівських крутнів, шахрайства й шкодливості для нашого люду, нема-нема, та й проколюється, і в "Раді", і в "Ділі". (І за те, хоч як наш київський часопис намагається бути "поступово-гуманним" та "терплячим", а жиди таки вважають і "Раду" "антисеміткою", бо вони бажали б нашого цілковито мовчазного рабства!). Отже проколюються, кажу, і в "Раді" та в "Ділі" звісточки про жидівські штуки, але се якось так, немов з недогляду: десь у дописові якогось дрібненького дописувача з села або в звістці про якийсь ніби поодинокий факт; а щоб-то, як се часто буває, звістку свого кореспондента взять основою для передовиці, щоб освітити "цілу низку" таких же фактів і сказати про те зло від жидів, як гукають наші часописи про кривди від поляків, — сього не бувало!

Нехай часописи не хочуть спинятися на якихось ніби дрібних вчинках (хоч із тих вчинків складається крайове життя), але візьмим широкий кін — політичної боротьби в краю. Візьмим недавні нові вибори до сойму галицького, або й до парламенту австрійського. У "Ділі", та і в "Раді" цілі стяжки, тії "стовпці" в часописі, були заповнені "галицьким виборчим матеріалом"; достоту було показано, і де, і як, і що робилося, — як агітували поляки, москвофіли. І все те давало привід до найгучніших "передовиць" та "підпередовиць" — супроти поляків.

Чому ж про поведіння й становище жидів у тій крайовій боротьбі не було ні одної передовиці в обох часописах? Ні одного поклику проти тих, хто, однак, стояв "не з нами"!

Жиди стають завжди вкупі з тими, хто має силу (Під час перепису населення 1900 року євреї Галичини своєю розмовною мовою назвали: 17 % — німецьку, 76 % — польську, 5 % — русинську (українську). ("Еврейская энциклопедия под ред. А. Гаркавії и А. Кацнельсона, — С.-Петербург, т. 6, с. 103). — В.А.), отже й при галицьких виборах стояли вони на боці польському. Хіба б стільки — таке мале число — українських кандидатів пройшло на останніх галицьких виборах, якби не шкодили їм жиди, тягнучи руку за кандидатів польських? А ще ж треба розглянутись, які то були "польські" кандидати: та се ж часто були кандидати жидівські — лише зап'яті польською личиною (бо в Галичині жиди удають з себе поляків, так як у Росії — "русских").

Орудувати ж виборною справою в Галичині жиди мають безмірно більшу можливість, ніж у нас. Не забудьмо, найперш того, що жиди в Австрії, як було колись у нас, держать усі шинки — а се ж перші місця "передвиборних зібрань"... А хіба шинкар не єсть великою силою для багатьох нещасних, споєних селян, котрі, однак, мають право подати голос за такого чи іншого кандидата? Звичайно, шинкар і орудує — орудує на користь "своєму" кандидатіві... Не забудьмо і того, що жиди в Австрії — рівноправні, вільно займають всякі, хоч би й урядові, місця: отже вони в Галичині й суддями, й волосними старшинами, й іншими урядовцями; жиди в Галичині мають вільне право купувати землю, — отже вони там і землевласники, поробились навіть дуже багатими поміщиками. А се ж хіба не сила на виборах? Жиди й адвокатами, й банкірами, й фабрикантами — й чим хочете! Все до їх послуги (а впустити вони нічого не впустять) і все кориться їх могутності (В самому лишені Львові 1910 року євреї становили чверть населення. Кожен п'ятий член міської ради був євреєм. Вони ж переважали в торгово-промисловій палаті (70 %), серед присяжних (70 %) та лікарів (60 %). ("Еврейская энциклопедия", — т. 10, с. 414), — В. А.) Отже такі "впливові" люди грали велику гру на виборах — і не самим полякам, а й їм треба завдячити, коли українських кандидатів пройшло на спогаданих виборах мало.

Чи наші часописи сього всього не знали, що мовчали? Що ні в одній передовиці не зазначили на галицьких виборах ролі жидів. "Проколювались" в наших часописах — хоч би і в "Ділі" — звісточки про деякі жидівські шахрайства на

виборах, але про се були звісточки, власне, в задніх закутках газети: в передовицях же про ганебну роль жидів під час виборів не було нічого. Говорилося широко про роль москвофілів, найбільше про поляків, а про жидів, яко могутніх діячів виборчої справи, — передовиці "Діла" не гриміли. Все, що було поганого в діяльності виборчій — все то відходило на нечесть "полякам". Жиди виходили з того всього чисті! Хитро і мудро. Два б'ється, а третій нібито не мішається — тільки при тій бійці свою пайку крадькома бере!

Чимало догани було висловлено "полякам" львівським в українських передовицях з приводу агітації за український університет і з приводу того, які-то паскудні ті поляки, що сидять радцями в раді міста Львова (по-нашому — в городській Думі) і не висловлюються за те, щоб ні університету, ні гімназій українцям у Львові не давать!

А хто ж то ті "поляки" у львівській городській Думі? Хіба "Рада" і особливо "Діло" не знають, що більша частина "батьків" города Львова — жиди. Бо у Львові домовласників-жидів — найбільше. Оце ж така польська "більшість"! Тим часом картають "ляхів", а жиди нишком виходять — чисті!

Або знов, чи не знають наші часописи, що роблять жиди в Галичині на полі економічному? Адже ж, власне, жиди вже з'їли величезну силу селянських українських ґрунтів — і, власне, всякими неправдами! "Діло" подало, десь там ззаду, невеличкий статистичний уступчик — рахунок, скільки останнім часом перейшло в жидівські руки землі української "по ліцитації" (себто по-нашому — "з публічного торгу"). Страшні цифри.

А як же доходить діло до того продажу? Так: злиденна мужикова позичка в жида (з десятків наших карбованців) побільшується, побільшується процентом, а хоч при тім потроху й виплачується, та через усякі шахрайства все-таки діло доходить до того, що продається за невивлат і поле, й хата селянська, а власником того стає жид-лихвар.

Чи мова про це все не могла б мати місця в передовицях?

Чого ж, кричачи про поляків, так ганьблячи їх, не гомонять наші часописи про жидів? Коли, власне, прийшла пора "криком кричати", бо селянські і міщанські ґрунти летять туди ж! Се той шашіль, що їсть і наших, і поляків...

Питання просвітне теж уже тяжко штовхнулося в Галичині об жидівську силу. Школи так заповнюються жидівськими учнями, що вже стає тісно не тільки нашим учням, а й полякам. Якось в "Рідн. Краю" було написано, що коли б не

було встановлено "норми" в Кременчуцькій фельдшерській школі, то учениці-жидівки заповнили б усю школу; зараз же російсько-жидівський часопис київський визвірився на нас за ті "чорносотенні" слова; спочували жидам, супроти нас, і українці. Отже нехай наші жидолюбці прочитають у "Ділі" передрук з німецького часопису, що вже й полякам не солодко приходитьсья — так багато набралось учнів-жидів у галицькі гімназії (вільні від норми (За даними "Еврейской энциклопедии", 1911 року в Тернополі, в першій міській гімназії навчалось 48 % євреїв, у другій — 60 %, в реальному училищі — 42 %. (т. 14, с. 762), — В. А.) . "Діло" вже теж клопочеться за своїх учнів, але поспішає попередити свою примітку до передруку, що воно зовсім не думає кохати "антисемітичних думок". (Не дай Боже, мовляв, такого!). Збирався часопис повернутись до тієї справи; не відомо, як би він повернув питання, але щось і взагалі до того, вже, очевидно, досить пекучого крайового питання, часопис не вертається..."Мовчи лихо, аби тихо"?..

Коли ми сієї весни висловлювали приїзним галичанам ті самі думки, що в сій моїй розправі, та коли ми питали, невже й у них так само бояться сказати слово проти жидів, один галицький гість лише задумливо сказав на те: "Впливові люди..." (Себто по-російському — "влиятельные люди"). І певне, що жида "впливові" люди, коли всюди їх повно — та ще й на самих вершках!.. (1904 року євреї Галичини мали: 293 общини, 789 синагог, 1393 молільні будинки, 749 хедерів, 82 талмуд-тори, 31 лікарню та 697 притулків. У 1903 році дохід єврейських общин Галичини сягав 2,7, а витрати — 2,9 млн крон. ("Еврейская энциклопедия", — т. 6, с. 103), — В. А.)

Страшно й через те людям виступати проти жидів, що тебе з "передових", поступових скинуть — зараз людоджерцем, "зоологічним націоналістом" назвуть! Але вже, мабуть, не за горами той час, коли й "Дніпрові Хвилі", запорізький (Неточність: катеринославський (Див. Примітки), — В. А.) часопис, не тільки поляків картатиме, а скаже: "Як національна свідомість спалахне могучим полум'ям, народ порахує всі свої кривди! Уся одвічна староруська земля аж поза високі Карпати перейметься одним братерським духом і як паскудну нечисть струхне з себе і жидів, і євреїв. Так пам'ятайте ж це!".

Ой, доведеться й "Дніприм Хвилям ", і нашим часописам сказати такі слова, дарма що напасники — "впливові" та стоять під обороною "поступу" й "терпимості!"

Галичина переходить в жидівські руки

Під таким заголовком напечатано в крайовому відділі галицького часопису "Діло" невеличку, але проречисту статистичну замітку.

В тій замітці стоїть таке: "З кожним роком збільшується у нас земельна власність в руках жидів, коли тим часом християнське хліборобне населення, в першій мірі руське (українське), позбувається, наслідком жидівської лихви (Позичання грошей на процент. (О. П.), останнього кусня ріллі и хати і, приневолене покидати батьківщину, тисячами іде за границі й за моря шукати кращої долі. До 1877 року не вільно було жидам в Галичині набувати землі; в тім році було в Галичині всього 38 жидів, що розпоряджались земельною власністю. В 1883-му році було 289 жидів — власників великих земельних посіlostей. В 1890 році була вже четверта часть земельної посіlostі в жидівських руках, а прочі 4/5 (ще не продані) були сильно обтяжені жидівськими гіпотеками (позичками під заставу, на строк). В 1891 році перейшло в жидівські руки 300 сільських господарств. Протягом 11 літ продано, дорогою ліцитації ("З торгів", за нсвиплачені позички. (О. П.), спричиненої майже виключно жидами, — 21 тисяча і 889 сільських господарств, вартістю 46 мільйонів корон. Протягом трьох літ, від 1895-го до 1898-го, загарбали жида 2856 сільських господарств, при допомі лихви, в свої руки".

Про отсі "страшні цифри" ми згадували в попередньому числі "Рідного Краю". Сих страшних цифр, однак, ні один наш український часопис не передрукував з "Діла"... А тим часом ті відомості могли б не тільки дати матеріал для "економічного відділу" (якщо його веде не жид), а навіть "навести на размышления" і "передовика", або хоч "підпередовика"...

Шкода, що цифри тієї статистичної замітки в "Ділі" спиняються на такому доволі давньому часові, як 1898 рік. З тієї пори минуло ще 14 літ... Отже, коли в Галичині ще в 1890-му році була "вже четверта часть земельної посіlostі в жидівських руках" і коли те "заграбування", як можна думати, йшло й далі такою ж самою швидкою ходою, то скільки ж землі перейшло в жидівські руки до сього часу, до 1912 року? І що зосталося власністю хліборобської людності, української і польської?

В такому становищі опинилася країна, де жида здобули собі рівні права та через лихварство, з допомогою всякого при тім шахрайства, мають змогу грабувати землю в селян — на "законному праві".

Чи такого становища хочуть і в нас — усі українські оборонці жидів, невольні і вільні, домагаючись рівних прав для жидівства в нашій державі?.. Адже ж коли б і наші жиди здобули собі право купувати землю, то у нас було б те саме!.. Ні, нехай те, що ми говоримо, називають "чорносотенством", "людожерством", "зоологічним націоналізмом", а, бачивши такий лихий приклад, навіть у конституційній державі, де здавалося б, легше вберегти люд від всякої кривди, — ми повинні сказати, що той день, коли жиди здобули б собі у нас рівні права, був би, звичайно, дуже добрий для них, але був би нещасним, страшним днем для нашого люду, для всієї нашої країни! Через лихварські позички та при помочі всякої "геніальності" земля наша так би й шугнула в жидівські руки! Вертаючись до Галичини, ми просто не розуміємо, як можуть наші публіцисти мовчати або кидати лише побіжне слівце — про таке страшне, корінне лихо! На наш погляд, жиди більше зла коять в Галичині нашим людям, ніж поляки. Ніхто не дума обороняти ворожої нам більшості галицьких поляків: вина їх супроти нашої людності — велика; але ж... нехай сьогодні поляки, наприклад, не дають галицьким українцям університету у Львові — завтра вони муситимуть його дати (вже й тепер до того йдеться); а як жиди "наслідують землю" галицьку, пограбувавши її в хліборобської людності, і української, і польської, то хто дасть її хліборобам? І що взагалі буде тоді?..

Що говорять цифри

Дивітеся, люде.
Бо й вам теє буде!..
(Народна пісня)

У часописі "Діло" знаходимо цікаві цифри щодо числа й зміни в кількості населення в місті Львові. Отже маємо такі цифри:
У місяці маю сього (*Йдеться про 1912 рік, — В. А.*) року все число людності у Львові становило 213580 душ.
Число народжених і померлих у тому ж місяці було таке.

Серед людності римсько-католицького обряду —
Вродилося — 264 душі.
Померло (людей всякого віку) — 228 душ.
В остачі-прибутку — 36 душ.

Серед людності греко-римського обряду —

Народилося — 115 душ.
Померло (людей всякого віку) — 94 душі.
В остачі-прибутку — 22 душі.

Серед людності жидівської —

Народилося — 157 душ.
Померло (людей всякого віку) — 82 душі.
В остачі-прибутку — 75 душ.

Серед людності протестантської — народилось 3 і померло теж 3.

З тих цифр видно, що в обліченому місяці маї в місті Львові найбільш прибуло — людності жидівської: удвоє з лишком більше, ніж поляків, і втрое з лишкою більше, ніж українців.

Який висновок з сього цифрового малюнку?..

Але є ще кращі цифри, за місяць червень.

Римо-католиків уродилося — 192 душі.

Померло — 215 душ.

Зостається в прибутку... та нічого не зостається, бо померло ж більше, ніж на родилось; ще убуло 23 душі...

Греко-католиків за той же місяць іюнь народилося — 78 душ.

Померло — 91 душа.

Отже й тут нічого не прибуло, а ще поменшало на 13 душ.

Тільки жидам більше пощастило в червні:

Жидів у червні у місті

Львові народилось — 111 душ.

Померло — 63 душі.

Остається прибутку — 48 душ.

Таким чином, цифри говорять, що жидівської людності у місті Львові прибуває значно більше, ніж прибуває польської й української.

Наші ж часописи, тут на Україні, не перепечатали тих красномовних цифр, — хоч дуже часто беруть звістки з "Діла". Бо не можна сього! Раз, бачите, статистика торкнулася жидів, та ще з такого непевного боку, то треба мовчати,

бо інакше буде "не поступово", буде "чорносотенство", — хоч би то був і дуже цікавенький матеріал для котрогось відділу в газеті.

Однак, поза тим боязким та ввічливим замовчуванням — факт залишається фактом. Правда, ті статистичні відомості стосуються тільки двох місяців, але все ж цікаво!

Воно-то і без статистики звісно, що колишня столиця Галицького князівства все більше й більше заживдовлюється: на самих кращих львівських улицах, де було один-два жидівські будинки, там стали десятки!..

Що ж!.. Єсть тим часом у Львові "Улиця Гетьманська" ("Зто звучит гордо!"), але дуже можливо, що незабаром ту вулицю буде перейменовано на "Ули-цю Рабинську" або що... Чому ні?.. Візьмім ті цифри, що ми виписали з "Діла" в попереднім № "Рідного Краю", про жвавий перехід земельної власності в Галичині в руки жидівські, і поставмо рядом з цифрами, належними до "зміни людності" у Львові, то для нас здається можливою навіть така перспектива, що поки поляки й українці між собою гризуться, мовчки оступаючись перед силою жидівською, то жида, ставши паном галицького краю, скажуть і українцям, і полякам: "Гетьте собі з вашими змаганнями та претензіями! Нам зовсім байдуже і про ваші "Просвіти", і про ваші "Озуіаіу", бо ми живемо зовсім і не в якійсь "Галичині", а в Австрійській імперії. Єсть у нас земля, і всякі Броди, Перемишлі, Коломиї, і сам Лемберг — наш, то ми й робитимем, що самі знаємо; захочемо поширити права просвітні чи виборчі, то будемо поширювати їх — для себе. Вам тісно через нас? То йдіть собі к лихій годині, — чи на захід сонця, в Америку, чи на схід — на Сибір! Не заважайте нам .

Що ся перспектива не єсть тільки наша "антисемітська примара" — свідчать цифри. По цифрах же можна гадати певніше, ніж на картах... хоч би й "поступового малюнку.

А цифри, страшні цифри галицького життя, говорять і нашим мовчазним, та похилим, "поступово"-великодушним українцям, власне, се:

Дивітеся, люде,
Бо й вам теє буде!

Жидівські городські маєтності на Україні

Вийшов збірник з відомостями про городські маєтності в Полтавщині. По тих відомостях виходить, що "русских собственников недвижимых городских имуществ" в полтавських городах налічується всіх — 4 тисячі й 694; всі вони вкупі мають нерухомого майна на 39 мільйонів з лишком. А жидів, власників нерухомих маєтностей у полтавських городах, — 10 тисяч і 102; маєтності їх оцінено в 309 мільйонів з лишком! Отож бачимо, що жидам уже належиться мало не вдесятеро більше усієї городської маєтності в Полтавщині (по ціні городської землі, будинків тощо). Чи се теж не "страшні цифри"?! Он як уже розкоренився в полтавських городах сей "безправний", "упосліджений" народ! Супроти числа і багатства власників-жидів у наших городах — мовляв, у самім "серці України" — наші власники виступають далеко меншими, убогими гурточками!

Воно-то і без цифр можна теє бачити: поїдьте в Кременчук, Ромен, Переяслав, то побачите, що не треба й преславутнього Бердичева, — бо й в сих городах всі площі, всі осередні вулиці, все загізджено жидами!

Ну, та все-таки "око" може помилятись, а цифри — певніша річ...

Отже нехай би виписочку з тими цифрами прочитали, в своїй-таки газеті, оті публіцисти, що пишуть передовиці в часописі "Рада", розпинаючись за панів-"євреїв", та благають, вимагають для них рівноправності. Дрібнесенька тая заміточка стоїть у № 254 "Ради", у відділі "Вісті з краю", — біля звісточок про крадіжки та інші дрібні "происшествия". Бог її зна, як вона попала в "Раду", тая статистична звісточка, а тільки її слід узяти до відома всім отим "справжнім поступовцям", що, боячись, коли б їх не назвали "чорносотенцями, за правдиві слова и відомості про жидів, не хочуть бачити, не хочуть й іншим показувати, яким страшним лихом насувається на Україну (та вже насунулась!) жидівська колонізація. Вони хочуть бути великодушними та "щиро поступовими" — на чужий кошт, на кошт України!

"Над селом пан — город", — говорить прислів'я. А коли в городах панують жиди, то хто ж панує в краю?..

Ще ж пак вони в нас "пригнічені", та "безправні". А що ж би було, якби вони мали "повноправіє"?!. Ні, не дай Боже, щоб наш край опинився в повній владі сього племені, особливо страшного для наших покволих людей. Воно мов шашіль сточить нашу країну, засмокче наш люд. Той приклад ми вже бачимо в нашій же

державі — у Польщі.

Щирі друзі нашого краю повинні не розпинатись за тих напасників, а всіма силами боротися проти них, проти їх колонізації, проти того, щоб вони мали більшу змогу розкорінюватись у нашій країні, більшу змогу визискувати, та витискати наших людей на всіх життєвих дорогах.

Нема тут ніякого "чорносотенства" — на основі певних явищ дивитися на жидів, яко на шкідливих для нашої краю колонізаторів. А коли хто вважає що-небудь за зло, то, звичайно, не хоче, щоб воно ширилось, щоб воно здобувало право більшати й з більшою силою дошкуляти.

Ні одного депутата!..

Коли при останніх виборах до австрійського парламенту було вибрано українських послів (у Галичині разом з Буковиною) всього 26 душ, то багато хто з нас, жалкуючи, казав: "Боже, як же мало!.. Яку ще малу силу мають там українці!".

А що ж казати про вибори до нашого "парламенту", коли тепер, до 4-ї Думи, не вибрано ні одного депутата українського, себто такого, що осібний гурт виборців-українців поставив би яко свого відпоручника, що заступив би їх, що мав би своїм обов'язком і бажанням дбати в Державній думі перше всього про справи України. Ні одного — на 442 вибраних депутатів!..

А тим часом Галичина — се країна завбільшки з одну нашу губернію. Ми ж тих українських губерній налічуємо більше десятка. І вся оця величезна країна не спромоглася поставити до Державної думи ні одного посла!..

Се вже найвиразніша відповідь на питання: чи є в нас якась там наша свідомо сила, чи нема?.. Так, мусимо признати на сей час наше безсилля, наше велике безсилля!..

Як же воно так сталось? Дуже просто: ще дуже мало серед української людності (не тільки серед темної, а й серед освіченої) свідомих українців, — свідомих свого національного прихилля, права й обов'язку. Страшенно мало навіть і в свідомих наших людей — ретельності, завзяття в простуванні до своєї мети. Багато пошкодило й те, що в головах сидить ще не вибитим цвяхом та думка, що "все одно й інші поступовці — росіяни чи жида — можуть так само дбати про наші справи, як і наш депутат". Думка смішна, бо з якої ж би то речі хтось там

став так само дбати за когось іншого, як міг би дбати він сам?! Одначе й найщиріші українці, наприклад в Одесі, кидалися при виборах то туди, то сюди, шукаючи тих дивних друзів, і прилучалися то до росіян-"кадетів", то до соціал-демократів, а при тім чогось особливо охоче віддавали свої голоси — жидам: то Жаботинському (се пак "любимець" поступових українців!), то Сльозбергові, то ще якомусь!.. За свого ж українця, п. Луценка, подано було так мало голосів, що не хочеться про це й згадувати!.. (Його пак "подолав" на передвиборчих зборах — жид Сльозберг).

Правда, всіх поступовців на виборах в Одесі подолали наостанку праві, але се вже інша річ; що ж до українців — то правим не було великого клопоту й боротися з ними... Українці розрізнилися — і самі себе подолали!

В Харкові було ніби краще, але не дуже, бо хоч за українських кандидатів там подано більше голосів (скільки сотень), але все ж український кандидат не пройшов ні один, навіть такий відомий у Харкові діяч, як п. Міхновський. Ну, та все ж хоч люди побачили, що єсть якісь-то виборці-українці, що настає якась там своя українська сила.

Власне, на сій думці й треба спинити нашу увагу: наша сила ще мала, дуже мала — се тепер виявилось зовсім виразно; але не "пускатися на дно", а дбати треба про те, щоб тая сила збільшилась. Тоді ніякі зловжитки на виборах, ніякі ворожі заходи тієї сили не переможуть, вона виявиться у відповідній мірі. Боротьба партій при виборах ведеться всюди на світі, а перемагає партія найдужча.

Погадаймо ж і се: адже, заважано, чинено перешкоди на виборах — усім поступовцям, усім виборцям, прихильникам іншої національності, опріч "истинно-рус-ской"; одначе якимсь-то чином пройшло і в 4-ту Думу — 15 депутатів-поляків, скільки жидів, грузинів і інших. Навіть малесенька нація, така як киргизи, матиме своїх заступників у Думі! Тільки "українського посланця" в нашому парламенті не буде ні одного!

Чого ж можемо сподіватися собі від того парламенту?..

Перше всього, чого взагалі можна сподіватись від 4-ї Думи? Невідомо з якої речі, деякі часописи кажуть, що 4-та Дума все ж надійніша, ніж 3-тя, бо, мовляв, на сей раз поменшало число правих депутатів. Але ж праві партії тільки трохи позміняли свої назви! Про що ж тут "кращеє" говорити?!. Поступових депутатів тепер налічується на 442 душі — всього 140, менш, ніж було в 3-ій Думі. Що ж до української справи, то в 3-ій Думі все-таки мовбито був хоч один "наш"

українець-депутат — п. Лучицький, поставлений Києвом; не яка там з нього користь була для нас, бо з нього був такий оборонець українських справ, "як з клоччя батіг", ну та "все ж таки" можна було на того "родом українця", колишнього приятеля й товариша-громадянина найвидатніших київських діячів-українців, покладати надії; в відповідний час наші люди уважали себе в праві "підштурхнути" "свого українського депутата": мовляв, "обізвися ж бо" за таку й таку нашу справу!

А тепер і такого депутата нема; отой "найбільший центр України", Київ, послав одного депутата правого, а другого — хоч і поступового, відомого професора Іванова, але... не українця, а росіянина, що стоїть хоч не праворуч від українців, та все-таки збоку, і сподіватися, щоб його серце якимось-то особливо трепеталося за тим, що нам болить, звичайно, не можна.

А що ж говорити взагалі про поступових депутатів-росіян, що понаїздять зовсім і не з України? Під час якоїсь там пригоди вони можуть сказати про наші справи словами давньої байки: "А мне плакать стать какая? Ведь я не здешняго прихода!"...

Треба ж нам збільшувати свій "приход", тую свою парохвію. Власне тепер повинна особливо зміцнитися ця думка. Тепер, коли ми побачили таке наше страмовище! Навіть супроти киргизів — таке своє безсилля!

Біда наша в тім, що українська свідомість не розійшлася широко. Що вона розпорошена поодинокими зернами.

І як їх трудно знаходити, ті замерзлі, порізнені зерна!
Трудно, а треба.

Викинутий український часопис і викинуті українці

Відомо, що при бібліотеках вищих шкіл єсть свій, зовсім легальний (законний) студентський уряд. Той уряд глядить усієї бібліотечної справи, він же й ухвалює, які видання виписати до бібліотеки. Коли студентство — різноплеменне, то кождий національний гурт пильнує, щоб і від нього були заступники в бібліотечному уряді. Так же воно й було, до осені 1912 року, і в Київському політехнічному інституті: були в його студентському бібліотечному уряді радники від студентів різних національностей. Отож і скільком українцям вдалося увійти в бібліотечну раду; вони ж і орудували в ній відділом українським — міркували, що виписувати для бібліотеки, а що занедбать, коли воно нецікаве або через

щось неладне.

Виписано було багато всяких часописів, російських, польських, російсько-жидівських і, за порадою українців, скільки українських часописів: між іншими й "Рідний Край" сподобився тієї ласки. Се було у 1908-му році. Аж тут "Рідний Край" став "продерзостно" писати "анти-семитические статті", доводячи, що жида для України — зло і що слід не давати змоги тому злу розкорінюватися в нашій стороні, бо воно тоді нас ще гірше засмокче. Звичайно, зчинився ґвалт! Не тільки в жидівському поступовому кагалі, а прилучились до жидів і українці; та замість того, щоб написати на відповідь статтю і довести, що жида не зло, а велике добро для України, панове студенти-політехніки спромоглись тільки на те, що склали "протеста" проти "Рідного Краю" і надрукували той протест в українській газеті "Рада". Звичайно, в тім і був для жидів самий "цимис", що, хоч усією справою "протесту" орудували жида та росіяни, але підписалися під протестом українці (40 душ) і вмістила його — газета українська. Таким чином українці виявили себе попишачами — дуже слухняними. Інакше не могло й бути: що ж то за поступовці, як вони не піддержать жидів?! Тоді про них скажуть, що вони "шовіністи", "людоджерці" і "отсталые" дурні! Однак, для жидів ще того протесту було мало: від злості проти одваги "Рідного Краю" забажали вони помститися ще більше — і, за згодою українців, членів ради студентської бібліотеки в політехнікумі, написано було формальний "ультиматум" чи як там назвати ту заяву до редакції "Рідного Краю" — що, мовляв, зважаючи на статті проти "євреїв", уміщені в "Рідн. Краю", уряд студентської бібліотеки Київського політехнічного інституту не хоче більше, щоб сей часопис присилався до бібліотеки. Отже, таким чином студенти-українці слухняно пристали на те, щоб український часопис (а їх тоді було в Києві тільки два) з бібліотеки студентської — викинути. І за всі дальші роки нікому з українських студентів не здавалось чудним, що в той же час виписувано до тієї ж бібліотеки — газету "Киевлянин", запеклого ворога українства!.. Речі сієї газети нікого з українців не ображають і зовсім терпимы в їх читальні, бо й справді — і ворога цікаво почути.

Так велося. Аж сієї осені, 1912 р., трапилась така okazія: політехніки жида й росіяни не вподобали того, що українці взяли "занадто велику силу" в своїй київській студентській бібліотеці ("выписывают свои хахлацкие газеты, раскладывают их на столах!"). Отже, не довго думаючи, колеги не-українці викинули українців з бібліотечного уряду: нікогісінько з українців в Правління бібліотеки не вибрано. І опинились українці — за порогом! Ніхто не згадав і не оглянувся на їх слухняність та найщирішу вірність "угнетенным"!

Коли тепер питаєш якого студента-українця з Політех. інституту — "як же се вас випхано?", — сердешний земляк тільки подивиться смутно-покірними очима і скаже: "Отак, виперли!"...

На се хочеться сказати: "Так вам і треба! Так буде вам і всюди в вашій же країні! На ваше "добре серце" й "поступові думки" не будуть дивитись, а випиратимуть вас звідусіль, щоб сісти на ваше місце!"

Дуже мудра наука — коли б тільки українці взяли її до відома!

Додамо ще одну ілюстраційку таки до того ж.

Деякі люди часом пишуть до наших редакцій такі листи, що ось, мовляв, "опинився я на далекій чужині і хотів би читати часопис на своїй рідній мові; але грошей на те, щоб виписати часопис, не маю, то прошу вас, висилайте мені ваш часопис дармо". Ну, й висилаєш. Люди читають і дякують. Аж оце прийшов до нас один листочок з далекої губернії, від землячка-українця на прізвище К. Сопляка, з заявою, що хоч він просив висилати йому "Рідний Край" і рад читати на чужині рідне слово, але, побачивши, що "Рідний Край" пише проти жидів, він не хоче більше сього часопису, такого шовіністичного, "чорносотенного" і так далі (хорошенько вилаявся); бо, мовляв, українці повинні стояти за "угнетенных евреев", а не повставати проти них. (Зовсім те саме, що було в протесті київських політехніків).

Ну, не хоче чоловік — се його діло. "Баба з воза, кобилі легше"! Ніхто ж його не просив... Коли ж він, просивши ласки, уважає, що потім має право лаятись, — се діло його совісті... А "Рідний Край" що казав, те й казатиме — примінятись ні до панів Сопляків, ні до кого іншого не буде.

Отаких вірних оборонців, навіть готових на якусь там жертву, втрату якоїсь утіхи й розваги на чужині, мають жиди серед українців, як слід напоумлених. Нехай же земляк попросить жидівський часопис "Восход", щоб йому прислався, — там уже будуть самі тільки "поступові" речі!

Дай Боже панові Соплякові вернутись в рідну країну: тоді він побачить, яка є вдячність від "угнетённой нації" до її прихильників; побачить, що ті "угнетённые", де тільки можуть, без найменшої уваги викидають українців, мов тих сопляків, що пишуться з маленької букви.

Нещасна країна

Єсть у Австрійській державі, поруч з Галичиною, прекрасна країна, тая "Зелена Верховина", що пишає посеред Карпатських гір, укритих чудовими лісами, що спускається оздобними травистими "полонинами" з величних бескидів і стелиться долом, родючими полями, до Галичини.

Зветься тая країна австрійською Буковиною, а живе там гарний слов'янський народ — гуцули. Так, народ той — слов'янський, такий близький до племені нашого; та чи багато наших людей знає про тих гуцулів? Швидше знатимуть наші люди про всякі провінційні кутки французькі та німецькі або про якусь африканську країну, ніж про ту рідну нам Гуцульщину!

А слід би знати. Бо той народ, що живе там, ті гуцули — се ж частина нашого українського племені, частина, одрізана від нас історичною долею. Говорить той народ тією ж українською мовою, з невеликими одмінами, співа такі самі пісні, як наші, виявля такий самий хист у творах рук своїх, дає славетних письменників українських і народних діячів. Народ талановитий, працьовитий. Та мало його знають, а ще менш — дбають про нього, уболівають його нуждою!

А нужда його така велика! Хоч живуть гуцули в країні конституційній, та темні вони, не мають у своїй вдачі твердості, відпорності — подаються перед натиском інших племен. Чи й се не українська прикмета?..

І бідують сердешні брати-гуцули через те!

Сього ж року ([Йдеться про 1913 рік, — В. А.](#)) завітала до гуцулів найбільша нужда: торішній неврожай, невсипущі дощі, велика весняна повінь, що позаливала луки й ниви; гуцульська гірська річка Черемош, така прудка та гарна, рве береги і за останні два роки забрала в хліборобів-гуцулів до 10 тисяч моргів родючої землі.

Та ще більше, ніж Черемош, рве з рук селян-гуцулів ту землю, политу їх потом, друга могутня сила: щороку забира гуцульську землю жидова, що тяжко обсіла Гуцульщину; зграя жидів-лихварів дає гроші "в рост" — і не зоглядиться бідний гуцул, зачепившись у жидівській павутині, як з 10 позичених злотих виросте його довг у десятки, сотні злотих. І продають гуцулове поле й хату з торгу, або й без торгу забере жид-лихвар, ніби за довг. Позиватися? Доводити на суді, що той величезний довг — безсовісна вигадка? Але де ж піде судитися убогий, нещасний мужик -гуцул, коли його позива жид і судить — жид! Там пак жиди

мають і рівноправність і повноправність — отже, можуть бути й суддями, можуть і землю купувати, і... грабувати селян-гуцулів серед білого дня.
А всі наші люди мовчать! Мовчать і коряться...

Отже — величезне число селянських ґрунтів перейшло від гуцулів до жидів. Де подітися? Що робити? А тут — безхліб'я, дорожнеча, всяке лихо, заробітку нема, бо ще ж настав і той "кризис" у промислі та в торгіві.

Багато нужденного люду виїздить з рідного краю, іде світ за очі шукати щастя деінде. Та не всяке може й виїздити, бо й на те треба грошей.
І прийшла сього року нужда крайня. В Гуцульщині прямо-таки голод! Не тільки прості гуцули, а навіть священики й учителі просять заповоги, щоб добути хоч шматочок чорного хліба...

І от крайове товариство "Сільський господар" у Львові хоче прийти до повочі тій великій гуцульській нужді; його старанням заснувався осібний "Комітет Рятунковий Гуцульщини", в Кутах. Сей Комітет збирає жертви для заповоги гуцулам, подає прохання, посила депутації, клопочеться, щоб добути грошову поміч або роботу нужденним. Комітет просить усі часописи поширити відомості про всю ту справу.

Чи не прийшли б, по змозі, й наші українці до повочі братам? Найменша жертва була б на своєму місці, бо нужда тяжка, велика!

З нашого життя й письменства

Історичний процес"... "Процес, до которого були приковані очі всього миру" (дехто з українців писав" — "очі цілого всесвіту", себто "вселенної")...
Звичайно, ви пізнаєте ці слова, що лунали по всіх передових часописах з приводу справи Бейлісової.

Але не про цю справу будемо говорити. Дуже вже вона обридла всім — навіть і тим, що так розпиналися з приводу її за увесь "стражденний народ єврейський"... Та що й говорити про цю справу, коли вона не довела нічого певного, опріч того, що знали всі: що пішло в землю якесь нещасне, кимсь, нащось убите хлоп'я! Тільки й всього певного...

Ми звернемо увагу на іншу річ — лише зв'язану з тією справою; зауважимо те, чого інші не хотіли зауважити, а хоч і зауважили, то не здійсмали мови про те.

Хочемо оглянутись на дивне поведіння нашої української печаті з приводу тієї преславної "Бейлісової справи".

Перше всього, печать наша взялась так ретельно за оборону "справи єврейства", мовби се була найважливіша справа нашого життя. Ще не відбулася тая, мовляли, "велика літургія правди", коли "простой русский народ", "носитель правды" (як він робить погроми, то про нього кажуть щось інше), ще не дав свого присуду, "що назавжди оправдав весь єврейський народ", — а вже вийшло аж дві книжечки українських авторів проти "кривавого наклепу"; одна з тих книжечок належить (мовляв якийсь критик) "чуткому женському сердцю". Обоє автори, беручи за свідка книжки Талмуду (а їх же єсть кілька оберемків!), доводили, що навіть найменшої думки не можна припускати, щоб десь, колись, якісь жиди на світі були винні у ритуальному (обрядовому) вживанню якої б не було крові, хоч би навіть звіриної.

Далі загомоніла, забриніла наша періодична печать, наші часописи. Найбільш усіх розпадалася — "Рада": у передовицях, у підпередовицях, у фейлетонах, в оповіданнях співробітники "Ради" "барвінком стелилися" перед Бейлісом, перед усім його племенем. Розпадалися найчільніші публіцисти, С.Єфремов і інші, — до суду, під час суду і після суду, коли, мовляли вони, "суд народної совісті голосно, на увесь світ, промовив слово правди і втихомирення!".

За "важкою артилерією", публіцистикою, пішла й тендітна лірика.

Ось пан Чулий — таки в "Раді" — чуло гука: "Кланяюся тобі, Бейлісе!", Далі всякі інші чулі речі, а вкінці свого листа автор знов "дає чолом", знов б'є поклін, проквіляючи такими самими словами: "Бейлісе! Я тобі вклоняюся!".

Ось автор, що підписався Буки-аз, подає оповіданнячко, що бринить короткою та дзвінкою назвою — "Маца". Там оповідається про те, як колись, у одній нашій школі, перед Великоднем, збентежились були школярки і не схотіли більше їсти маці, бо хтось із товаришок пустив кривавий наклеп", що в маці єсть християнська кров. Турбувалися вельми, далі зважили — спитати свого старого священика, що вже "багато важких питань розрішив кількома словами".

Панотець довго дивився на стурбованих дівчаток, далі сказав: "Діти! Я сьогодні пив чай з мацою і завтра пийте буду, бо зосталося!"... По тій мові, "як завжди, піднявсь" і, після молитви, вийшов. "Легко нам одразу стало, — спогадує автор, — і радісно. І згодом захрустіла на наших зубах маца". На цьому кінець розповіді. Чого ж іще більше? Панотець п'є чай з мацою і питиме завтра. Шкода тільки, що ніхто не викреслив тих слів — "бо осталося": вони трохи псують враження. Та нічого — сказано "слово правди і втихомирення". Всі заспокоїлись. Окрім "Маці", з'явилося в "Раді" ще одно оповідання — на оборону жидівства, на

хвалу йому. Ось п. Стрижавський змалював нечувану ідилію: жид-корчмар умовляє подорожнього панича, сина знайомого батюшки, щоб він не кидав "попівства" та не йшов у охвицери; далі корчмар — нічого не взяв ні з сього, ні з другого панича; хоч уже й положено було на стіл три карбованці, за гостину, корчмар примусив панича взяти гроші назад (!); не взяла нічого й Ривка, жінка корч-марева, навіть за ту рибу, що вона зготувала подорожнім паничам. Чи се ж не великодушність?.. "Чи хто таке чув коли у світі?!" — питаємо ми.

Другий автор, наш вельми талановитий, високоповажаний нами пан М. Левицький, помістив у "Раді" оповідальний фейлетон, що належить до Бейлісового часу. У фейлетоні тому розповідається, як, їдучи залізницею, купка подорожніх дуже змагалася в вагоні, все за тую "злобу дня". Один чорносотенець доводив якомусь палкому жидови, що справу Бей-лісову виграно через підкуп, бо жиди, мовляв той союзник, підкупили всіх, кого треба було, навіть газету "Киевлянин", щоб обізвалася так, як їм хотілося. Якийсь панотець обороняв жидів. Чорносотенець кипів і поводився грубо; між іншим він нізачо не хотів перестати курить, хоч вагон був для тих, хто не курить, і хоч від тютюнового диму почав важко кашляти, лежачи на лавці, один хворий хлопець. За яким часом чорносотенець на котрійсь там станції зліз — і тут виявилось, що він украв клуночок у хворого хлопця, разом з його подорожнім білетом до Криму. Становище вийшло дуже погане... Але на поміч прийшов — той жид, що змагався з союзником: він не тільки упадав біля хворого, приносив йому води, ліки, а ще й шатнувся кудись там у поїзді до своїх соплеменників і зібрав грошей на білет для того обікраденого хлопця. Отож маєте: яка була пригода — і яким вийшов жид!.. Нам же такої лагідності і добрості від подорожніх товаришів жидів ніколи не доводилося зазнавати; навпаки, при спогаді про їх сусідство в вагонах устає в думці той невгамовний джеркотливий крик, що не вважа ні на хворих, ні на втомлених; спогадуються щедрі штурхання та важкі кошики й торби, що ті ж таки синове Ізраїля кладуть, без уваги, на ноги тобі чи твоїй дитині.

Звичайно, всякі подорожні оказії бувають! Нам, наприклад, трапилося раз — мало не на свої очі — бачити, як в одної панночки, сусідки по вагону, якийсь жид надзвичайно штучно витяг гаманця, і якраз теж вкупі з подорожнім білетом! Підсів до панночки, в котрої визирав кінчик гаманця, з кишені в її пальтечку, і почав панночку навчати, що не слід так класти гроші, у верхню кишеню, бо можуть витягти; панночка одповіла, що вона того не боїться, бо стережеться, та, либонь заспокоєна, що коло неї сів такий добрий, дбайний чоловік, забула за свою обережність, та почала з цікавістю читати куплену газету. Та коли, швиденько після цього, її сусіда від неї встав і десь подівся, то панночка

огляділася, що зник і гаманець її разом з ним... Панночка тоді — в сльози, бо зосталась без копійки! Та ще її діймало й те, як підступно було її обікрадено!.. Подорожні скинулись і купили панночці білета; між тими добродіями жидів не було.

Отже, всяк буває! Але під "Бейлісів час" оповідання тієї пригоди, що трапилося бачити згаданому авторові, мало свою особну ціну, бо виявляло діяча-жида в найкращому світлі.

З цього погляду ще більше прислужився своїм оповіданням другий, теж відомий і шанований автор, Дмитро Маркович. Сей оповідав, таки в "Раді", як жиди в якомусь містечку служили в своїй школі одправу, за здоров'я якоїсь зовсім незначної християнської дівчинки, що впала з вікна й була на Божій дорозі, а мати її, звичайно, тим дуже журилася. Великодушність, справді, достойна уваги, яко дуже рідка, бо нам за останній час трапилось довідатись про подібну великодушність жидів, одправляння молебнів за християнську людину, тільки тоді, як в Києві (раніше, ніж у яких християнських церквах) одслужено було в синагогах молебні за здоров'я Столипіна, — зараз після того, як він був тяжко підстрелений Богровим. Ну, це інша річ... Можна се зрозуміти... В оповіданні ж Д. Марковича була — цілковита великодушність.

Та не одно се місце було дороге в тому оповіданні: самий "цимис" — у кінці. Бо тут автор оповідає, що йому довелось, зараз після тієї ж таки Бейлісової справи, їхати в однім вагоні з присяжним засідателем, як він вже вертався з того суду. (Трапилось ж таке щастя — зустріти таку значну людину!). Звичайно, розмова зайшла про справу Бейлісову. Присяжний перше думав, що він не має права нічого говорити про справу, та йому було пояснено, що тільки не можна розказувати про інших (хто що говорив на раді присяжних), а свою думку можна переказувати. Тоді присяжний сказав таке: "Наші того не зроблять". (Щоб точити християнську кров і вживати її для маци). Може інші жиди десь там і роблять се, а в нас того нема. Ні, наші сього не зроблять!".

Вважаємо й се за редакторський недогляд, що не викреслено тут деяких слів, бо коли, разом з тим присяжним, припустити думку, що "може десь там є такі жиди, що роблять се", то тоді можна б подумати: "Так чому ж не могли б того зробити і наші?" А се вже негаразд! Треба, щоб виходило, що ніякі жиди, ніде, ніколи, ніяк не могли й не можуть того зробити.

Ну, та все-таки воно виходило гарно: "Наші сього не зроблять!". Отже

оповідання п. Марковича — дарма, що на сей раз не сяє мистецькою красою, — так приподобилось, що його зараз же було переложено не тільки на московську мову, а навіть — на жидівську, було надруковано в часописі, що видається "жаргоном". Честь надзвичайна!

Таке писалося в "Раді". Та й наш найбільший, найповажніший часопис, "Літературно-Науковий Вісник", теж дуже піддержав "Раду". Він не тільки подав науково-публіцистичну розвідку М. Грушевського про те, що "кривавої легенди" ніколи й не було на Україні, а ще помістив твір, либонь найкоштовніший для жидів: драматичний етюд п. Васильченка "Зіля Королевич". В цьому творі автор уже свого діяча-єврея — просто коронував!

Бо не думайте, що "Зіля Королевич" є щось легендарне, що се ім'я якогось баєчного лицаря. Ні, "Зіля" — се ніби скорочення від жидівського імені Зельман чи, може, Зеліг. Властиво, мало б бути "Зеля", але ім'я трошки українізовано — і вийшло "Зіля". Сей Зіля не єсть, отже, ніякий фантастичний лицар, а звичайнісінький "єврейчик", син містечкового чи сільського крамаря; а як він став "королевичем", опинився в короні, то річ ось яка. Дія в етюді починається з того, що сидить перед Новим Роком панна-учителька в порожній сільській школі і нудьгує в тій самотині. Коло неї тільки сторожева дочка, дівка Катря. Ся теж не загоджується дівочою самотиною, але знаходить собі раду зовсім реальну, життєву, таку, яка трапляється, — зовсім неначе б вона читала приписи письменника В. Винниченка. Катря — "чесна з собою": думає про розпусту — і так і робить, так про се й говорить, мовляв, без сорома казка! Попитавши у вчительки, чи їй ніколи "не кортить погуляти з паничами", Катря про себе каже: "Я тільки й дороги знаю, що до своїх хлопців". "Нашій сестрі тільки те й на думці, аби з хлопцями пожартувати. А ще як лучиться коли підночувати з гарним хлопцем, то немов тобі аж крила одростуть"...

Панночка ж поки що — у мріях фантастичних. Вона запрошує Катрю вигадувати казки. Перше їй мріється, ніби приїздять якісь гості з города... Ні, якийсь лицар на коні. Та що — сам Королевич!.. Отой прекрасний королевич, що в казках розбиває мури, одсікає замки і визволяє красну дівчину з неволі. У нього "кучері як ніч, а очі як криниця-безодня". Панночка веде з Катрею сцену в лицях: сама говорить за себе, а Катрю навчає, що казати за королевича. Катря-Королевич переказує за панночкою палкі речі — "кохання все на світі зможе" і так далі; потім той Королевич, "гаряче обнімаючи панночку", збирається винести її "з сієї неволі на коні золотому!". Саме в ту хвилину увиходить Зіля, Катря з поетичного окола одразу вертається до світового життя й гукає: "Та се Зілько! Тьфу! До

людей саме сватів засилають, а до нас нетеча жида принесла!".

Зіля, одначе, прийшов з добрими речами: він привіз панночці з города нові калоші й "жалування" її.

— Ліз, ліз, — каже, — в земській управі, поки старший вигукнув: "Видайте йому, собачому синові, та нехай іде з моїх очей, а то я пошпурю в його чорнильницю!". (Себто, нібито, як не бреше Зіля або хтось інший, — председатель управы так сказав...). Отож і видали Зілі жалування для учительки.

Можна думати, що Зіля залицяється до панночки, коли приймає задля неї такий клопіт і ганьбу; одначе, як панночка пішла з якимсь листом у другу хату, то Зіля почина "жартувати" з дівкою Кат-рею, обіймаючи її, та говорячи, що він "сю механику ще в школі проходив"! Катря на хвилину перестає пручатися й пригортається до Зілі, та далі одпихає, гукаючи: "Геть к лихій годині!". Однак, погордувавши "Зільком" сама, Катря хоче, щоб поєдналася з ним учителька, і намовляє в тім напрямку то Зілю, то панночку, потім кида їх самих.

Панночка й Зілі каже, що їй сумно, тоскно, що їй, після щедрівок, мріється щось дивне. Питається в Зілі, чи не здається йому, "що цвітуть садки, що з парубками ходять царевичі до дівчат, а королівни набиваються за гарними парубками"? Зіля одказує: "Ні не здається, — се не моя комерція". Однак, Зіля й панночка сидять уже поруч; панночка питає: "А що було б, Зіля, коли б я справді закохалась у вас?" — "Мороки було б багато!" — одказує Зіля, сміючись. Панночка далі знов говорить смутні речі.

Вбіга Катря і, вигадуючи, ніби в сінях єсть якесь привиддя, страшний дід, призводить панночку піти в сіни, перевіритись, потім випихає туди й Зілю. В темних сінях — веселий крик, гомін. Вбігають назад веселі — попереду Зіля, а за ним панна, держучись за його руку. Зіля глузує з учительчиної "храбрості", а панна, жартуючи, куйовдить йому чуба. Катря хвалить їх і виходить. Панночка знов гадає вголос: ось десь, у якусь світлицю, входить якийсь граф чи князь, аристократ... там і вона, убога вчителька, з білою трояндою...

Вертається Катря і знов підштовхує Зілю до панночки; далі, ніби жартами, хоче поставити Зілю на коліна перед панною і проказує йому речі королевича: "Оддам за тебе царства й панства!". Зіля ж каже: "Ой! Бери й царства й панства, і лаття і шмаття, й чоботи подрані, та не дави за шию, бо там намуляно!". Катря, сміючись, виходить, гукнувши: "На добраніч вам! Хай же вам крутиться, та спиться... та ще й дідько присниться .

Одначе Зіля хоче йти додому. Та панночка його не пускає, жартовливо ніби "хникає", що лишиться сама. Тоді Зіля застається і починає вголос переказувати нібито речі того невидимого "дідька", що його спокушає: "Молода вчителька може полюбитися хоче..." "... нема у неї того, хто її пригорне"... Панночка на се: "Яке ж ви золото, Зіля! Ну, я сяду ближче біля вас". І присувається. Зіля говорить вже ніби "дідькові": "Та годі! Сього ніколи не буде!.. Тут якби королевич який натрапився, а то що — Зілько!". Панна соромливо-рішуче покликує: "Ти ж мій королевичу!". І "обніма Зілю за шию. Свічка гасне. Темно". Катря вбіга і бачить: "Зіля в короні, в зірках. До його щільно пригорнулась панночка, з кутка визира дідько". Катря радісно і злякано скрикує: "Ой ненечко!".

Справді: ой ненечко — до чого подписувались наші письменники! Безкраю бридка та дівка Катря, що так безсоромно плеще про те, як вона підночовує" з ким трапиться, та ще пхає й учительку на таку саму розпусту й верзе двозначні речі; гидка й сама вчителька, що після якихсь ніби поетичних мрій вішається, без любові, на шию першому хлопцеві, що трапився побіч неї, хоч би то був найпрозаїчніший факторець "Зілько". Се просто, як на нашу думку, якийсь наклеп на бідну панну вчительку! Та й невже ж, коли так її гнітила самотина та так хотілось до когось пригорнутися, то невже ж не можна було знайти когось хоч трохи більш відповідного, менше смішного й противного, ніж "єврейчик" Зельман з його "комерцією" й іншими грубими, дурними жартами?! Таки ж єсть і по селах якісь інші люди — і проміж учительським товариством, і проміж селянством. Адже ж єсть тепер і така селянська молодь, що читає книжки, газети, заводять театри, кооперації тощо. Чому ж би який вдатний, розумний, молодий селянин чи козак не був достойним уваги панни учительки? Може б которий моторний та гарний значно більш був би подобний до того "королевича", ніж єврейчик Зеля?..

Але ж за те, що автор наказав учительці "обняти за шию" — власне єврей-чика, його етюд буде напевне переложено-ний на московську або ще й на жидівську мову!

Та й у нашій письменстві "Зіля Королевич" знайшов ласкавий привіт: перше всього — його подав на своїх сторінках найбільший наш часопис "Вісник", а потім і поважний критик написав у "Раді", що се сценка жива (!), що сей етюд треба поставити далеко вище, ніж перший драматичний твір того ж п. Васильченка "На перші гулі", бо, мовляв критик, у "Зілі Королевичу" "взято дуже цікаве й серйозне питання молодого життя і рішено його з милим гумором,

благородною добродушністю та великою толерантністю (терпимістю) й любов'ю до людини" (розумій — до "єврея" Зілі). Безперечно, любов до "єврея" показано велику, включно до коронування його — золотим вінцем, але щоб справді "серйозне питання молодого життя" було рішено добре, то, сподіваємось, не всякий те признає! Бо від такого рішення стає дуже бридко на душі... Правда, рішення се дуже "модне" в нашій письменстві — воно якраз іде вслід Винниченковій "проповіді нової моралі". Адже ж у однім оповіданні Винниченка єсть навіть таке: панич і панночка, найпередовіші, зустріваються перший раз у житті, тікаючи за границю; ховаючись, вони опиняються посеред жита і рішають "питання молодого життя" таким присудом: "Будьмо, як насікомі!" ... Потім, перейшовши границю, розлетілись в різні боки, набезвість... Справді, зовсім "як насікомі"!..

Ну, чого ж дивуватись після сього Катрі та учительці. Услід за винниченками, що в свою чергу пішли вслід російських "учителів нової моралі", — пішли молодші васильченки.

А тут ще й нова присмака: у виборі учительському показано ще й "толерантність" — до хлопця єврея, та ще й у Бейлісовий сезон! Але чого ж так пустилися "воздавати ясу" жидівству наші письменники, старі і наймолодші, — у Бейлісовий час? Правда, наші письменники, окрім хіба Шевченка, завжди шанувались перед жидівством і, виводячи жидівські постаті, старалися возвеличити їх, або хоч якось не шкрябнути прикро жидівства; але таки до коронації його — ще не доходили. Чого ж тепер кинулись навзаводи кадити з тієї "толеранції", бити поклони жидівству? Річ дуже проста: було навіть надруковано, що "Бейлісова справа" може служити "спробним каменем" для всіх!

Спочуваєте ви Бейлісові, шануєте жидівство — ставайте одесною, бо ви "поступова людина"; не розпинаєтесь ви за жидів — ідіть у вогонь вічний, бо ви, значить, "обскурант", не просвічений світлом "толерантності", гуманності, "чоловіч-ності", — ви людожерець. І на вас покладуть чорне тавро. Спробував був "Маяк" дуже обережно сказати, що відношення до Бейлісової справи ще не може служити за мірку поступовості якоїсь людини, але ж "Маякові" забили баки і в тій же таки українській печаті сказали, що, власне, такі відношення до жидівства єсть міркою передовості всякої людини: що сей народ, ущерблений у своїх правах, повинен бути від нас поважаний, не тільки при погляді нашому на економічне поле нашого спільного життя, а навіть повинен бути нам милим і через свої нутренні особливості, через ті прикмети, що

становлять його особний національний тип (власне, значить, і через те, що комусь здається найпротивніше). "Маяк" умовк — і розляглося вже тільки само возвеличення жидівства, що дійшло аж до тієї "коронації"!

Та невже ж таки почуття своєї достоїнності, гідності, якогось гонору й совісті, не спинить наших письменників у тому паданні до ніг жидівству? Ну, Бейліс не винний в замордуванні християнського хлоп'яти, та хіба ж се становить повинність — бити поклони перед ним? Чому не кажуть всякому, хто після сидіння в тюрмі був виправданий: "Я тобі кланяюся!" А скільки було і єсть таких людей, навіть наших заслужених людей!

Кажуть, через те треба особливо кланятися Бейлісові, що він був "жертвою за цілий неправдиво обвинувачений народ єврейський" і що тепер треба тим більше вітати його, бо в його особі виправдано увесь єврейський народ. Тепер уже, мовляв, нема причини ремствувати на жидівство!

Неначе б то все ремствування, вся неприязнь до жидівства держалися тільки на тім "кривавім обвинуваченні"! Не говорячи вже про те, що оправдання Бейліса не вбиває "кривавої легенди", вини в "нечистість маци"; напевне й тепер проміж нашим простим народом, та й у інших кругах, тая віра, невиразна, глуха, все-таки держиться. Можна доводити, що та легенда — єсть легенда, вигадка, котра, як і інші казки, бродить від народу до народу (в данім разі кажуть, що вона прийшла до нас із Заходу, "від єзуїтів"), але ж сама легенда таки єсть — і від виправдання Бейліса не зникла. Та не вона єсть причиною неприязні до жидівства, тієї неприязні, що здавен держиться у нас. Козацькі думи, зложені в ті часи, як козаки вигонили з України жидів, ні одним словом не згадують ні маци, ні якогось там кривавого обряду. Вони говорять про речі зовсім інші, становлять обвинувачення з обсягу зовсім іншого: ті історичні пісні говорять про жидівські шинки, про жидівські оренди...

Отже й тепер не запідозрювання, що жидівство винне в дикому кривавому обряді, спричинює ворожнечу до "цілого народу". Адже ж ми знаємо, що й посеред нашого народу єсть багато дикості й страшних обрядів, навіть релігійних: у сектах скопців, хлестів і інших (Згадувані секти мають московське коріння, на українських землях їх представляли переважно переселенці-росіяни, в місцях їх компактного проживання. Зародження їх спричинила специфічна "деформація" християнства на московських етнонаціональних та духовних теренах. Як зауважував відомий український науковець і публіцист Павло Штепа, "поганство і християнство в Московщині змішалось. Поганські боги,

одержавши християнське ім'я "бесы", знайшли своє місце в московському християнському культі. Християнство і поганство не стали в Московщині двома протиставними релігіями. Навпаки, частинами одного московського набожества". (Штепа П. Московство, — Львів, 1996, с. 37) — В. А.); недавно ще була й судова справа про те, що якісь сектанти, настановивши одну дівчину "богородицею", потім, на своєму мо-литвенному "радєнію", чинили над нею всякі непотребства, від котрих вона навіть померла. Так хіба такий страшний вчинок ліг тяжкою ганьбою на весь народ? Так само — скільки років назад всі жахнулися, читаючи судову справу про те, як десь у Московщині селяни вбили дитину через те, що пішла чутка, ніби се народився "антихрист"; сам рідний батько, після ревної молитви, зарізав ту дитину...

Але ж хіба такі явища будять неприязнь, ворожнечу до народу? Вони викликають лише глибокий сум і гаряче бажання, щоб освіта розігнала ту глибоку темряву, що створює такі дикі вчинки.

Отже не легенда про обрядову мацу накликала неприязнь до "всього єврейського народу". Можна зовсім і не вірити в ту легенду, а все-таки почувати ворожнечу до нього. Можливо, що навіть отой панотець, що "п'є чай з мацою", зовсім не має прихильності до жидівського племені. І може був би здивований, коли б йому сказали: "Ви п'єте чай з мацою, себто не вважаєте жидів винними у страшому, кривавому ритуалі, то кланяйтесь їм!".

Коли ж нам кажуть, що навіть нутрянні прикмети, которі становлять саму національну вдачу жидівства, повинні бути нам милі, а інакше нас будуть уважати "людоджерцями", то се вже цілковите безглуздя! Дозволяємо собі думати, що навіть деякі з тих наших письменників, що розпадаються за жидів, у глибині своєї душі ховають неприязнь до національного типу жидівського, такого супротивного вдачі українській, а опріч того, ще й добре розуміють, скільки зла приносить нашому народові пробування жидів у нашій країні. Коли ж се так, коли люди розпадаються за жидівство "про людське око" й "про людські вуха", то се єсть недостойне лицемірство, рабство!

Розуміється, уґрунтування всього великого жидівського питання "на маці" — дуже корисне для жидів. І можна легко зрозуміти, чого вони зняли таку бучу з Бейлісового оправдання. Мовляв: "Бейліса рускій народ "на літургії правди" — оправдав, доведено, що ніякі жиди, ніде, ніколи ритуального забійства не робили (у всякім разі "наші того не зроблять"), а значить усі вони високодостойні люди; хто ж сього не дума, хто важиться знаходити в їх учинках або в їх

національній вдачі щось негарне, той єсть ворог поступу, прихильник зоологічного націоналізму і має носити на собі тавро!".

Але ж українські письменники повинні б ширше розуміти жидівське питання, таке спільне й таке важне, особливо для нашої країни. Можливо, що й не всі вони, обороняючи та славлячи жидівство, роблять се тільки "з користі", себто за успіх їх писання на письменницькій базарі та за придбання того титулу — людей передових, "толерантних"; однак хоч би й з якоїсь причини вони почули в собі вибух великодушності і чужості, то все ж таки нема чого розбивати собі лоб на поклонах, все ж таки можна б пам'ятати про якусь власну гідність — та й про більшу правду в своїй творчості.

Додатки

Ф. НЕМО

Чим нам корисні жидаї?

Думки, висловлені тут, зовсім не схожі на ті думки, що панують тепер. В наші часи не зустрінеш вільного обміркування темних питань, лише догматичні знання й узвичаєні погляди. Коли зайде мова про цікаве для нас жидівське питання, то з одного боку чується навісний крик "бий жидів!", а з другого — лагідненький гомін "вітаємо вас, панове євреї!". Обидва ці поклики недоречні. Тільки сліпа людина не бачить економічної переваги безправних жидів над нашим народом. (Д-ій Немо бере справу не з християнського і взагалі не з гуманітарного погляду, а з чисто практичного: боротьби за життя в своєму краю. Питання се таке широке, що може бути вирішене лише всестороннім розглядом справи. Отже тут і думки та уваги д-дія Немо мають своє значення — Ред "Р. Краю".)

Дати тепер жидам рівні права — значить не тільки скривдити наш народ, а осудити його на безпросвітне страждання. А через те український народ не може привітати жидів щирим покликом, яким вітають їх деякі інтелігенти.

Але бити жидів, закликати народ до погромів — це дика, навісна річ, що шкодить більше нашому народові, ніж жидам. Погроми виховують і зміцнюють звирячі почуття серед народу, закривають від нього правдиві причини народних злиднів і жидівського добробуту, нищать марно народне багатство і доводять людей до судів та до тюрем. Коли після наших слів хоч одна громада збудує школу на селі або зупинить хоч один погром на Вкраїні, то це буде нам великою нагородою.

I

Ми знаєм з Біблії, що за кілька тисяч ; літ до Різдва жидаї жили в Месопотамії.

Сторона ця тепла, має дуже родючу землю і розкішні пасовиська. Згодом жиди почали ворогувати з сусідніми народами і патріарх Авраам перевів жидів з Месопотамії до Палестини. Ця сторона теж дуже багата; тут, за словами Біблії, самі ріки "текли молоком і медом". Але жиди й тут оселилися ненадовго. Вони не вміли працювати коло землі, земля перестала родити хліб і почався голод. Жиди стали їздити по хліб до Єгипту, а далі Йосип переселив усіх жидів до цієї сторони. В Єгипті спочатку жидам жилося добре: єгиптяни дали жидам родючу землю, навчали їх хліборобства, ремесла і боронили їх від ворогів. Жиди почали дуже багатіти й множитися. Цар єгипетський налякався й сказав своєму народові: "Ось плем'я жидівське множитьсЯ і може стати дужчим від нас. Коли нам випаде воювати з іншим царством, то жиди зійдуться з нашими ворогами і будуть воювати нас".

Єгиптяни хотіли перемінити кочове, шатрове життя жидів на своє, осіле. Жидів примушували жити в хатах, будувати городи, обробляти землю, копати рови, криниці і т.і. Ця праця видалася жидам страшною, нечуваною, "єгипетською" роботою, і Мойсей повів їх знов до Палестини. 40 років Мойсей водив жидів по пустині, маючи на думці, що всі старі люди перемруть і до Палестини прийдуть жиди, здатні до праці та до осілого життя. Блукаючи по степах, жиди загартовувалися і збиралися в міцну громаду. Вони хутко повоювали то силою, то хитрощами ті народи, що жили в Палестині, і опанували нею.

Через якийсь час жидівським царям, Саулові, Давидові та Соломонові, вдалося скласти досить дуже та велике царство. Столицею цього царства був Єрусалим, де цар Соломон збудував славнозвісний храм на горі Сіоні. Це діялося за 1000 років до Різдва. Уже тоді жиди мали постійне військо, школу, суд; займалися хліборобством, ремеслами. Через жидівське царство проходило багато торгових шляхів до інших народів; жиди багатіли від торгу і для того вони найбільше кохалися в крамарстві. Царство жидівське було недовговічне. При синові Соломона почалися повстання та бунти, і царство жидівське поділилося на царство Іудейське та Ізраїльське. За 720 років до Різдва ассирійці опанували царством Ізраїльським, а за 580 років до Різдва вавілоняни покорили Іудейське царство. Столицю жидівську було зруйновано, храм Соломона спалено, а самих жидів одведено у полон у чужі землі. Згодом жидам дозволено було повернутися до Палестини і збудувати собі новий храм у Єрусалимі. Але жиди були вже з того часу підданими інших народів, не мали своїх царів (правили жидами архиреї).

За 60 років до Різдва Палестину завоювали римляни і поставили над жидами

своїх начальників. За часів одного з таких начальників — Ірода — народився Христос. Між жидами завше був неспокій, повстання, бунти. Римляни в 70 році по Різдві зруйнували Єрусалим, спалили храм, забрали жидів у полон і розселили їх по всьому великому царстві.

Найбільше жидів оселилося наоколо Середземного моря: у Єгипті, Греції, Італії; потім вони дісталися до Іспанії, Франції, Англії, Германії, землі слов'янської. По останніх краях жили тоді мало-освічені язичники, без розумної віри, без науки, без людських звичаїв. Ці народи радо пускали до себе жидів, бо жиди знали різні корисні науки, мали кращу віру і добре родинне та громадське життя. Окрім того, маючи своїх земляків по всіх краях, жиди запровадили велику торгівлю з найвіддаленішими народами; жиди багатіли самі і збагачували тих людей, серед котрих жили. Вся торгівля того часу від Іспанії і аж до Китаю була в жидівських руках.

Але поволі стало виявлятися, що жиди не рідняться з тими народами, серед котрих живуть, а навпаки, дивляться на них з презирством, як на гоїв. Не дбають вони теж про добробут і про долю того царства, де вони живуть, а марять про якесь прийшло, власне царство Давидове. Від величезної торгівлі та інших доходних занять жиди надзвичайно багатіли. Вони почали одягатись у дорогі шати, оздоблялись золотом та самоцвітами, так що навіть рабини висловлювалися проти цієї показної розкоші. Люди дивились на цю розкіш заздрісно.

За яким часом інші народи стали розумнішими і почали обходитися без помочі жидів. А жиди дуже розмножилися і чим далі, тим трудніше було їм жити... Жиди кинулися на всякі погані заробітки: глитайство, шахрайство, шинкарство, факторування і т. і. Згадані причини дратували людей і викликали ворожнечу проти жидів. Європейські народи почали скорочувати та обмежувати права жидів, а далі і зовсім повиганяли їх від себе. Англічани вигнали жидів у 1290 році, французи — в 1394 році, а німці виганяли їх кілька разів. Особливо постраждали жиди в Іспанії. Тут жидів було багато і жилося їм добре. Але коли араби воювали іспанців, то жиди стали на поміч арабам — і грішми, і силою. Потім іспанцям вдалося-таки повоювати арабів і разом з арабами вони вигнали з свого царства і жидів, в 1492 році. Вигнані з Західної Європи, жиди подавалися на Схід: в Польщу, Литву, Україну і Турцію.

Найкраще жилося жидам у Польщі, і вона стала для них другою вітчизною. Польські королі і пани раді були жидам, бо жиди привезли великі багатства,

здібність до торгівлі і займалися всякими науками та ремеслами. Жидам надані були великі права та привілеї. Вони мали волю віри, судилися по своїх законах і жили по своїх звичаях. їм дозволено було купувати й орендувати землю, селитися де хочуть.

Жидам вільно було служити на громадській і державній службі, і вони були навіть воєводами. Коротко кажучи, вони мали ті самі права, що і шляхта. Маючи великі права, живучи серед ледачого, марнотратного панства і убогого, темного народу, жиди орендували, купували і продавали все, що можна орендувати, купити, продати.

Коли з Польщею злучилась Литва і Україна, то і тут жиди дістали такі самі права, як у Польщі. А вільний народ український лишився без усяких прав, бо заведена була панщина і народ став панським бидлом. Випускаючи в посесію жидам свої маєтки, польські пани оддавали жидам в оренду разом з людьми і православні церкви та монастирі. Народ зненавидів панів і жидів. Почалися безперервні бунти та війни з поляками. Ці війни дуже ослабили Польщу і довели її до розпаду. Україна, Литва і найбільша частина Польщі були прилучені до Російського царства.

Російські царі забороняли жидам селитися в Росії. Коли царицю Єлизавету просили, щоб вона скасувала цю заборону, бо жиди корисні для царства, то вона написала: "Від ворогів Христа не хочу жодної користі". Але коли до Росії прилучилась Польща з Україною і Литвою, то разом з іншими народами Росія мусила прийняти і жидів. Отже в Руському царстві і до сього часу жидам заборонено жити, окрім багатих купців, учених та деяких ремісників. На Україні жиди мають право жити, але права їх обмежені. Жиди не мають права купувати або орендувати землі, не мають права оселятися по селах, служити на громадській або державній службі і т. п.

По всіх царствах Європи жидам давно вже дозволено жити і користуватись усіма правами нарівні з людьми тих царств. Отже жиди туди не переселяються і найбільше їх, мало не 6 мільйонів душ, живе в Російському царстві. Франція має 80000, Англія — до 100000, Німеччина — 700000, Австрія — до 1800000 жидів. Чим далі на Схід, тим більше живе жидів. Причини ті, що колись жиди мусіли переселитись на Схід і найбільше їх тут лишилося. Але багато значить і те, що на Сході живуть темні, убогі слов'яни, а між таким народом жидам найлегше і найкраще жити, навіть з обмеженими правами.

З коротенько розказаної нами історії жидівського народу ми все-таки бачимо доволі цікавого. Насамперед, ми бачимо, що жиди — один з самих старожитних народів. Ще за тисячу років до Різдва жиди мали вже своє царство, своє письмо, військо, церкви, школи. Наш народ мав того часу віру первобутню, жив по лісах та печерах, одягався у звірячі шкури, не знав ні хліборобства, ні ремесства ([Дивись вступну статтю до цієї книги, — В. А.](#)). Жиди вірили в одного бога, жили в городах та селах, одягалися в шовки та едваби, торгували, хазяйнували, орудували всяким ремесством. Значить, жиди вже були розумним, освіченим, осілим народом тоді, коли наші предки були дикими, темними, подібними до теперішніх сибірських самоїдів або до африканських муринів. Не диво, що жиди розумніші від нашого народу, бо чим більше живе на світі який народ, тим він розумніший. Ми тут говорим не про звичайний, простий розум, а про розум книжний, науковий. Простим розумом залізниці не збудуєш, і жатки не вигадась, і в Америку не потрапиш.

Французи, німці, англічани теж старші і розумніші за нас; у них була наука тоді, коли у нас про це діло і гадки не було. Через те вони перше навчилися друкувати книжки, робити порох, вигадали парову машину, залізного плуга, всякі прилади до вжитку громовини і т. п.

Окрім того, що народ наш почав пізно жити громадським життям, саме те життя його було тяжке. Наш народ навколо осіли та шарпали вороги: монголи, татари, турки. Край наш не раз був дощенту зруйнований, спустошений. Не з пером та книжкою знався наш народ, а з списом за плечима та шаблею в руках виходив він орати свою ниву, довгий час поливаючи її своєю кривлею. Це треба пам'ятати, щоб уявити собі причину, через що наш народ — дужий тілом, а слабкий духом, та й до сього часу не може зрівнятися ні розумом, ні наукою з народами Європи, та з жидами.

Жидівський народ живе довше на світі і має більше природженої спритності; жидівський народ жив серед освічених народів і придбав собі більше наукового книжного розуму, спокійно сидячи за книжками по школах тоді, коли наш народ своїми грудьми боронив від азіатів свою країну, а разом з тим і європейські народи — вкупі з ними, виходить, і жидів.

Минуле життя жидів показує нам і другу цікаву річ: жиди ніколи не мали своєї батьківщини, свого рідного краю. За часів патріархів вони блукали по степах Аравії, по долинах Месопотамії, розпинаючи свої шатра й переганяючи свої

череди з краю в край. Потім вони переселяються до далекої Палестини; Йосип веде жидів до чужого Єгипту, Мойсей виводить назад до Палестини (імена ватагів можуть бути легендарні, але суть діла зостається); Навуходоносор забирає жидів до Вавилону, а римляни розселяють їх по своєму широкому царству.

Усі значніші народи мають свій рідний край, де вони жили здавен і де тепер живуть. Старі народи — китайці, японці, індуси, перси, греки — мають до сього часу свої царства, свої землі. Новіші народи — французи, німці, англічани й інші — мали і мають свою батьківщину. Ні один народ не кидав цілою масою рідної землі, хоч би й як тяжко гнітили його вороги. Багато терпіли греки й єгиптяни від римлян, але ні греки, ні єгиптяни не відцурались від своєї батьківщини. А скільки мук перенесли серби і болгари від турків або наш народ від татар? Однак, всі ці народи перетерпіли, перебули всяке лихоліття — на місці, бо у них була рідна земля і велика прихильність до батьківщини. У жидів же не зросла така любов, вони не мали дорогої батьківщини. Жиди з легким серцем кидали ту землю, де часово жили, кидали, "відтрушуючи порох тієї землі від ніг своїх". Тим часом у інших людей, коли вони примушені переселитися з батьківщини, є звичай брати хоч грудочку рідної землі на груди свої, на вічний спомин про рідний край, та на зв'язок з ним і по смерті. Недостача любові до батьківщини, відсутність патріотизму видно і тепер серед жидів. Вони без великої журби переїзять з царства до царства, перепливають моря й океани, забуваючи хутко й назавше той край, де вони родилися, де жили і де лишилися могили їх батьків. Такі думки можуть здатися чудними, бо відомо, що жиди ніби встають і лягають з гадкою про Єрусалим, про Палестину. Але жиди завше уміли і вміють добре відрізняти дійсне життя від духовного; Палестина — це їх духовна батьківщина, Єрусалим — це їх духовна столиця. Вони переселилися б у Палестину тоді, коли настало царство Боже, а тепер у Палестині [\(Статтю написано 1908 року, — В. А.\)](#) живе на 100 душ іншої віри — 20 жидів. А тим часом на переселення жидів до Палестини затрачено стільки мільйонів руб., що якби дати ці гроші нашому народові, то він і на далекім, новім місці добре розхазяйнувався б. Жиди короткий час мали своє царство і ними недовго правили світські люди. Усе життя жидівське пройшло під урядом духовних осіб: патріархів, пророків, архієреїв, рабинів. Ці особи зібрали докупи всі закони і списали їх у книзі Талмуд. Тут списані не тільки всі світські й духовні закони, але всі звичаї й увесь лад щоденного життя. Це зроблено для того, щоб жиди не забули своєї віри, живучи по всьому світові серед всяких народів. Талмуд дуже розмаїта, сплутана книга і для того треба товмачів, щоб пояснити всякі незрозумілі, темні слова й думки. Такими товмачами стали рабини; жиди їх дуже поважають і слухають.

Духовні особи часом для своєї користі туманили голови жидів різними мріями. Вони не закликали народ до тяжкої праці, до визволення від ворогів, до збудування незалежного міцного царства на землі. Навпаки, вони повчали, що Бог поверне жидів в обітовану землю і відбудує якесь царство Давидове через самі тільки молитви.

Що ж то буде за царство? Що робитимуть в ньому жиди? Ось що говорить про це жидівському народові один з видатніших пророків, Ісайя: "Чужинці знов побудують твої стіни і царі їх підуть служити тобі... Ворота твої будуть завжди одчинені; день і ніч не будуть замикатись, щоб впускати скарби чужих народів і полонених царів їх. Бо пропадуть ті народи і царства, що не схотять тобі служити!.. Сини гнобителів твоїх прийдуть до тебе з поклонами і ті, що проклинали тебе, поклоняться перед п'ятами ніг твоїх... Ти ссатимеш молоко всіх народів, і груди царів годуватимуть тебе, і ти признаєш, що я, Єгова, — твій спаситель, твій визволитель. Чужинці пастимуть ваші (жидівські) череди, сторонні люди будуть вашими хліборобами і виноробами, а ви будете попами Єгови... Ви поживатимете багатства народів, ви будете вбиратися в їх шати, — за сором ваш ви будете мати подвійну нагороду".

Мусимо згадати, що разом з цими думками ненависті й презирства до чужинців ті ж таки пророки говорили жидам багато людських й інших речей. Той же пророк Ісайя навчає: "Вчіться робити добро, шукайте справедливості, помагайте пригнобленим і ламайте всяке ярмо; ділися хлібом з голодним, пускай в хату твою нещасливих безпритульних; коли побачиш голого — вкрий його і не одвертайся од людини, подібної тобі". Ми бачимо з цього, що пророк дає таку хорошу науку жидам, про справедливість, милосердя, боротьбу з неправдою і т. п., яку дав християнам пізніш Христос (Та й взагалі думки християнства, навіть окремі вирази Євангельської проповіді, мають великий зв'язок з ідеалістичними думками єврейських пророків. — Редакція "Р. Краю"). Шкода тільки, що книжники і рабини тлумачили останні слова пророка так, ніби поводитися по-людськи треба тільки з жидами, а не з чужими. Така рабинська наука (Таке толкування Святого Письма властиве не самим тільки єврейським рабинам, а й ієреям християнським, що часто змінювали і змінюють проповідь християнського милосердя на проповідь ненависті до "ворогів" Христової віри: адже з цього виходило паління єретиків на кострах і т. і. з руки "святої" інквізиції. — Редакція "Р. Краю".) була зрозуміла жидам, бо в попередніх речах пророк Ісайя говорить, що Бог вигубить всі царства і всі народи оддасть на послугу жидам. Певна річ, що освічені жиди не вірять в пришестя Месії, в жидівське царство, витворене самими молитвами, але для жидівського загалу ця віра — єдина надія; вона

живе, вона глибоко проймає всю душу народу. Як жарина в попелі, вона ледве жевріє в щоденному злиденному житті і через те непримітна, але ця віра горить ясним полум'ям в хедерах, школах, синагогах. Отже не дивно, що історичне життя і світогляд жидів не могли розвинути в теперішніх жидах почуття патріотичне, — навпаки, зробили жидів горожанами всього світу (космополітами). Нерозвинута любов до батьківщини, сподівання власного царства робить жидів байдужими підданими тих царств, де вони живуть. Історія жидівського народу свідчить нам ще про одну прикмету жидів: вони не здатні до хліборобства і загалом до сільського господарства. За часів Авраама жиди зайняли дуже багату і родючу сторону — Палестину. Через 2—3 покоління починається у них голод; вони їдять купований хліб, а далі й зовсім переселяються до Єгипту. Фараони вимагають, щоб жиди покинули шатрове життя, взялися за хліборобство, будували хати, жили селами, городами. Жиди збунтувалися, і Мойсей веде їх назад до Палестини.

Палестина — сторона багата, але гориста, порізана глибокими балками, вкрита розкішними лісами. Тут багато було всякого звіра: левів, тигрів та ін. Треба було докласти великої праці, щоб повернути цей родючий, але дикий край у край хліборобський. Треба було корчувати ліси, нищити звірів, будувати мости, прокладати дороги, копати рови та криниці по долинах, гатити греблі по ярах, щоб запиняти в них весняну й дощову воду для поливання городів та садків під час літньої спеки. Жиди не здатні були до такої праці, а через те терпіли голод — і подалися до Єгипту. Тим часом інші народи, що лишилися тут, кривавою працею повернули Палестину в земний рай. Це ми знаємо з Біблії. Коли жиди поверталися до Палестини з Єгипту, то Мойсей вислав підслухів, щоб вони нишком про все розвідали, розпитали. Підслухи не могли нахвалитися багатством Палестини і на доказ принесли вітку винограду, таку рясну, що два чоловіки ледве піднімали її. Простуючи до Палестини, жиди просили царя Едомського пропустити їх через едомську землю. Посли жидівські говорили народові едомському: "Ми не підем ні полями твоїми, ні виноградниками твоїми і не питимем води з криниць твоїх". Після того, як жиди завоювали вже Палестину і відібрали землю від трудящих мирних людей, то ватажок жидівський, Ісус Навин, повернувся до жидів з такою промовою: "Тепер Бог дав вам землю, що коло неї ви не працювали, і города, що ви не будували, і ви живете в них; Він дав вам виноградні і масличні сади; вони не вами посаджені і ви їсте овочі їх" ([Дивись: Дубнов, Всеобщая история евреев, т. I, с. 54, — Примітка автора, Ф. Немо.](#)).

Ці біблійські слова доводять нам, що Палестина, як була до виходу жидів в

Єгипет, так і залишилася багатою стороною, а жида бідували в ній і покинули її через те, що не вміли і не схотіли працювати коло поля, коло саду.

Мабуть, за часів жидівського царювання в Палестині жида обробляли поля й сади, але царювали вони й хазяїнували не довго і в них не зросло ні знання, ні охоти до сільського господарства. З того часу, живучи по всіх царствах, жида ніде не працювали коло землі і всі заходи зробити жидів хліборобами не вдалися. Недавно витрачено було дармо величезні гроші на жидівські хліборобські колонії в Палестині, Аргентині, Росії. Відомо теж, що в Галичині жидам належить більше третини усієї землі, бо там закон дозволяє жидам купувати землю в селян і в панів. Отже ні один жид тієї землі не оре, не сіє, а обробляє її — селянами. Тим часом, ніхто не забороняє тут жидам працювати коло землі, а за кілька віків, що вони живуть в Галичині, можна було б при звичаїтися до сільського господарства.

III

Кинувши оком на минуле життя жидів, розглянемо тепер становище їх в нашому царстві.

Вигнані за свого часу з цілої Європи, жида переселилися до Польщі, Литви й України. Російські царі підгорнули під себе ці землі і разом з іншими народами мусіли прийняти у підданство й жидів, — а їх жило тут багато. Але права жидів було скорочено: вони не мають права купувати або орендувати землі, їм заборонено жити по селах, служити урядовцями і т.і.

Жида скаржаться на ці заборони, доводять, що вони такі ж піддані, як інші люди, відбувають усі повинності, платять усі податки, дають москалів і т.і. Жида говорять також, що тільки самий уряд не хоче давати жидам права, а якби була воля народу, то він би дав жидам усі права.

Отже погроми жидівські показують ворожнечу народу до жидів. Правда, що тепер пущено поголоску, ніби правительством намовляють поліцію та військо бити жидів. Але ми бачимо, що ворожнеча до жидів зростає в Америці, в Англії, ми знаємо про погроми в Румунії, в Галичині. Або хіба російський уряд намовляв народ на страшні погроми за часів Богуна, Хмельницького та Залізняка? Хто теж намовляв на погроми жидівські по селах та хуторах, де нема ні поліції, ні війська? Останні три роки показали, що народ наш можна намовити на злочинство: палити панські економії, різати худобу, вбивати панів і т.і. Але темний народ слухав сих наговорів через те, що вважав панів своїми ворогами. Можлива річ, що де-небудь хтось з урядових людей і намовляв на погром жидів,

але коли б народ не ворогував проти жидів, то не послухав би намови. Років 25 тому назад жиди думали, що погроми роблять "кацапи". Цілими кагалами виходили жиди за царину і стерегли тих кацапів, а тим часом в місті зчинявся погром, і робили його ті самі босяки, шабасгої, що вчора ще цілували жидам руки за чарку горілки. Досить згадати шевченківського Ярему, щоб зрозуміти, звідки беруться теперішні погромщики і в чому їх сила. Босяки та злодії можуть зробити погром через те, що народ не тільки не боронить жидів від грабування, але часом помагає погромщикам і зовсім байдуже дивиться на нещастя жидів. Коли б сього не було, то трудно було б зрозуміти, яким способом кілька десятків босяків у величезних містах могли б серед дня грабувати й убивати жидів; сього б не могло бути, коли б сотні тисяч мешканців схотіли боронити жидів. Можна ще й те сказати, що не будь урядової оборони, то мабуть і тепер ми дожилися б до страшних подій Ґонти і Залізняка.

Де ж причина цієї ворожнечі проти жидів?

Деякі люди, найбільше жиди, доказують, що жидів ненавидять за те, що вони іншої віри, іншого коліна. Отже ми думаємо, що таке толкування — велика помилка. Релігійна й племенна ненависть стратила вже своє значення. Давно колись жидівська віра дратувала християнські народи, і під гаслом релігійної ворожнечі пролито було багато крові не тільки жидівської, а й братньої. Люди одного коліна, одного роду вбивали брат брата за релігійні суперечки та незгоду. Ці часи давно минули, але треба знати, що саму релігійну нетерпимість християнські народи перейняли від жидів. В жидівській книзі "Второзаконіє", гл. 13, написано так: "Коли брат твій, син твоєї матері, або син твій, або твоя найулюбленіша жінка, або близький твій друг скаже тобі нишком: "Служімо іншим богам", — то ти не послухаєш його, ти не пожалуєш його, не сховаєш його; навпаки: ти поведеш його на смерть...". "Коли довідаєшся, що в якому місті, котре Бог ваш дав вам на мешкання, з'явилися люди й підмовляли своїх земляків, говорячи — "служімо іншим богам", ви дослідіть те діло і коли виявиться, що воно справді так було, то ви виріжете мечем мешканців того міста, засудивши його на страту з усім, що в ньому є, вирізавши й худобу; потім ви зберете увесь маєток того міста серед майдану і спалите вогнем місто і весь маєток, як жертву Богу вашому".

Такі думки, написані у жидівських книгах, мали велике значення в очах християн. Християни вважають старі жидівські книги Святим Письмом, даним від Бога; слова сього Письма — се приказання Боже. Чимало часу пройшло, поки розумні й чесні люди серед християн не вияснили християнським народам, що їм не годиться держатися жидівської біблійської ненависті до іншої віри, бо така

ненависть перечить усім заповідям Христовим. Релігійну терпимість мали всі старожитні народи, окрім жидів. Старі греки й римляни навіть шанували віру повоюваних народів і ставили їх божків у своїх храмах. Європейські народи перейняли від греків і римлян багато доброї науки, а між іншим, і науку про волю віри; для того, спочатку, жидів не чіпали за їх віру. Потім із жидівських книжок люди навчилися ненавидіти іншу віру (Ніяк не можна згодитися з автором, щоб джерелом ненависті до іншої віри були тільки жидівські книжки, бо в світовій історії бувала та ненависть до іншої віри й там, де жидівське святе письмо не могло мати ніякого впливу. — Редакція "Р. Краю".)

Тепер по всіх християнських царствах поширились думки про волю віри. У нашому царстві заборонено тільки переходити на жидівську віру, а самі жиди мають право жити по своєму законові. Народ наш теж терпеливий до всякої віри і до всякого племені. Ми не чуємо, щоб народ ненавидів німців, чехів, татар, башкирів, самоїдів за їх рід. Ми не знаємо, щоб народ ворогував проти католиків, протестантів, магометан, буддистів, і всякої віри в нашому царстві багато. Навіть з різними сибірськими язичниками живе наш народ у приязні. Тим часом на Кавказі ми бачимо цікаву річ. Тут наші люди-християни єднаються навіть з татарами-мусульманами для боротьби проти християн-вірмен, вважаючи їх кавказькими жидами. Наведені приклади показують, що наш народ не має релігійної або племенної ненависті і ворогує з жидами не за їх віру, не за їх рід. Вишукуючи причину ворожнечі до жидів, багато людей думає, що жидів не люблять через так звані причини економічні — через те, що вони захоплюють у свої руки все народне господарство. Опанувавши народним господарством, жиди не виробляють багатства, а торгують багатством; вони мало працюють самі, а більш торгують працею других людей. Жид не робить хліба, а торгує ним; він не дістає ні заліза, ні вугілля з-під землі, а продає і золото, й залізо, й вугілля; він не робить краму, не годує худоби, а продає і крам, і худобу. Жид не виграє і не завантажує вагона, а стоїть з олівцем та книжечкою коло робітників і рахує свій заробіток. Він працює головою, грішми, а не своєю кривлею, не своїм потом. Це панування жидів над народним господарством, їх мала праця в самому витворенні народного багатства є одна з найбільших причин ворожнечі до жидів. Ся причина й називається економічною причиною.

Економічна ворожнеча до жидів — дуже давня серед нашого народу. Вона почалася ще за старої Польщі. В Польщі жиди мали повні права, як шляхта, а вільний колись польський народ, потім і наш український повернуто було на кріпаків, на "бидло" без усякого права. Це бидло кохало свою батьківщину, обробляло землю, поливаючи її своїми слізьми.

Що ж робили жиди? Чи накупили жиди-багатирі великих маєтків? Або, може, жидівська біднота взялася за плуг, серп, косу, заступ? Чи не закохалися жиди в скотарстві, садовині, городництві та іншій дрібній господарці?

За кілька сот літ можна було б навчитися й набратися сили й хисту до хліборобства. Але жиди бачили, що хліборобська праця найтяжча і найменше корисна, і вони її цуралися. Зате в них опинилися всі державні доходи і вся торгівля; вони позичали польській казні гроші за добрі проценти, вони орендували королівські й панські маєтки з кріпаками, селянами, з лісами, млинами, ставами, корчмами й т.і. На Україні вони орендували навіть церкви, бо пани хотіли зневагою нашої віри прилучити наш народ до унії. Ось як описує колишній економічний стан України відома народна дума:

Як од Кумівщини та до Хмельнищини,
Як од Хмельнищини та до Брянщини.
Як од Брянщини та й до сього ж то дня —
Як у землі Кравецькій та добра не було.
Як жиди-рандарі
Всі шляхи козацькі зарандували,
Що на одній милі
Та по три шинки становили.
Становили шинки по долинах,
Зводили щогли по високих могилах.
Іще ж то жиди-рандарі
У тому не переставали:
Де була річка велика, мости —
в одкуп забирали;
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого — по шагу,
А од бідного старця, що він випросить,
То одбирали пшоно та яйця.
Іще ж то жиди-рандарі
У тому не перестали:
На славній Україні всі козацькі церкви
заорендували;
Которому б то козаку альбо мужику дав Бог
дитину появили,
То не йди до попа благословитися,
А піди до жида-рандаря та положи шостак,

Щоб дозволив церкву одчинити,
Тую дитину охрестити...
Ще ж і тим жидове не сконтентували:
На славіній Україні
всі козацькі ріки заорендували...

Слова цієї думи ясно показують, що найголовнішими причинами страшного повстання, повстання за часів Хмельницького проти поляків і жидів, — були причини економічні. У всіх відмінах цієї думи навіть не згадується про жида-нехриста або жида-іуду.

Така доля судилася українському народові 250 літ тому. Війни Хмельницького повернули народові волю і землю. Але, не маючи спритного розуму й завзяття, не маючи освіти, не маючи відповідних поводитирів, не маючи снаги до згуртування своєї сили, народ хутко стратив і землю, і волю, і став знов панським та жидівським бидлом. Таким бидлом він був мало не 200 років, аж поки цар Олександр II не дав народові волі і землі. Та вийшов народ з панщини на волю убогий, темний і прибитий злиднями: він умів тільки ритися в землі, бо всяку іншу працю було йому за панщини заборонено. Жиди ж були розумні, моторні, спритні, бо їм ніколи ніхто не боронив вчитися, ніколи вони не були кріпаками і займалися наукою, ремеслом, промислом і торгівлею. Розумний і заможний чоловік завжди опанує людиною темною, бідною. Не диво, що жиди й тепер мають перевагу над нашими людьми в народному господарстві і захопили його в свої руки. Хто гуртом орендує панську землю і перепродує її мужикам? Жид. У кого мужик купує ліс на хату, дрова на опал? У жида. Кому продає мужик свою працю, свій хліб? Жидові. Хто заорендовує стави, млини, пороми, корчми? Жид. Хто в селі напише прошеніє, прочитає листа, позичить грошей або дасть яку іншу пораду? Жид! Жид стоїть перед очима в мужика на кожному кроці, кожної хвилини, у кожній пригоді таким же визискувачем, як за часів Богдана Хмельницького. Мужика дратує ця жидівська перевага тим більше, що він рідко бачить жида за тяжкою працею, а жид же не береться за тяжку працю для того, що серед темного, убогого люду він може жити легкою працею купця, фактора, лихваря... Темний чоловік не може зрозуміти, що розумна людина завжди знайде собі найлегшу працю і що ця праця теж потрібна людям. Не може темний народ зрозуміти й того, що за плечима жидів, що у нього на очах, стоять інші визискувачі народної праці й калитки; але щоденний досвід показує, що інші люди хочуть та не вміють зробити цього так спритно, як це роблять жиди.

Український народ бачить, що кілька віків жидівський народ опанував народним

багатством, що жидівський народ найменше працює на витворення цього багатства і найбільше користується ним. Через те серед народу жила й живе ворожнеча проти жидів.

Правда, по великих містах та містечках, а подекуди й на фабриках живе з тяжкої праці багато усяких ремісників і простих робочих жидів. Останніми часами число їх побільшується, а разом з тим побільшується серед робочих християн і повага до робочих жидів. Навіть сліпа ворожнеча погромщиків починає відрізняти робочих жидів від тих жидів, що жнуть, де не сіяли, і збирають там, де не розсипали.

Через що ж жиди переважають наших людей в економічному житті? Насамперед треба пам'ятати, що жиди мають більше природженого розуму. Народ, що мав розумніших пращурів, матиме й розумніших нащадків, бо розум передається з роду в рід так само, як зріст, краса і сила. Цей розум жиди побільшують освітою. Жиди мало не всі грамотні. Недавній перепис показав, що на 100 жидів приходить 85 грамотних. Той же перепис виявив, що на 100 українців припадає якраз навпаки — 85 душ неграмотних. У жидів школа існує понад 2000 літ і жиденята починають ходити до неї з 4-х літ. У нас же школи почалися недавно, їх дуже мало і по деяких закутках вони й тепер стоять пустою. Чи хто бачив таке диво, щоб наш селянин ніс на руках свого хлопця до школи? А жиди-батьки або самі носять дітей до школи в негоду, або наймають кого. Зате в нашому селі не в кожного дяка є стільки книжок, скільки у найбіднішого жида. Або чи багато селян мають в хаті шматок паперу, чорнило, олівець? Тим часом трудно знайти таку жидівську сім'ю, щоб обходилася без сих речей. А скільки газет читають жиди, скільки вони одержують і пишуть листів? Отже не диво, що природжений розум і шкільна освіта дають жидам велику перемогу в щоденному житті. З книжок, газет та листів жиди знають, де, що і коли робиться на цілому світі; вони знають, де найти працю, торгівлю і яка робота найкорисніша. Жиди давно вже їздили до Америки, до Канади, поки наші люди довідались, від жидів, що то за сторона, як до неї добратися і яка там є робота. Чоловік темний скрізь потребує поводиря.

Друга велика сила жидів — це їх ощадність. Жиди вживають добірну страву, але дуже мало. Жид харчується склянкою молока, яйцем, шматочком м'яса, шматочком хліба, квасолею, часником, цибулею. їдять жиди мало не через те, що вони мало працюють, бо й коваль або столяр жид все-таки їсть менше нашого майстра, а працює більше. Жиди вживають мало страви через те, що звикли до ощадності. Що ж до напоїв, то й говорити нічого. Жид за цілий свій вік

не вип'є того, що християнин вип'є за рік. Підіть по улицях містечка в свято. Коли побачите юрбу наших людей коло якого-небудь будинку, то се буде — "монополія" ([Торгівля спиртним, — В. А.](#)). А коли зустрінете юрбу жидів — то буде поштова контора. З таким запалом, як наші люди розкорковують горілку, лаються поганими словами, так охоче жиди розпечатують газети, листи й переказують один одному різні корисні вісті. 30—40 рублів, що пропиває наша селянська або міщанська сім'я, — жидівська сім'я несе до ощадничої поштової каси. На ті 500 мільйонів, що пропиває щороку руський народ, жиди закладають банки, заводять величезну торгівлю, будують заводи, млини і таке інше. Жид сховає й збереже кожную копійку і носить її в кишені цілий рік, а нашому чоловікові і карбованець заважає, муляє в гамані. Наш неощадний народ живе завжди без грошей, часто сидить без хліба. А жиди, не маючи клаптика поля, їдять купований хліб, платять податки, і ніхто їх не годує, як довелося у нас останніми неврожайними роками.

Не малу вагу має й добре родинне життя у жидів. Батьки люблять дітей, діти поважають батьків, далекі кривні помагають один одному. Чи часто трапляється, щоб п'яний жид, вернувшись з шинку, прибив жінку, покалічив дітей? А такі події між селянами мало кого дивують. Жид не калічить, а гоїть, та учить з останнього свою дитину. Через те у жидів виростає половина дітей, а у селян з 100 дітей умирає 75 душ. Через малу смертність та велику плодючість жиди множаться хутчій, ніж всі інші народи. А родинна згода, хатній лад і спокій помагають жидам працювати дружно, одностайно, невпинно, а разом з тим і багатіти.

У природі теж стає жидам їхня віра. Це одна з найстаріших вір. Сам Христос сказав, що він не прийшов змінити жидівську віру, а тільки поширити її. Жиди вірують в єдиного всемогущого Бога. Правда, що сьогочасна жидівська віра має багато дрібних забобонів. Але яка ж віра не має туману та забобонів? Жиди міцно тримаються своєї віри, щиро сповняють усі закони. Віра — велика сила; отже глибока віра помагає жидам перетерплювати все, дає надію на краще життя, в прийдешньому часу. Ця подія додає жидам величезної життєвої енергії. Працюючи для себе, жид одночасно працює і для "царства Божого на землі". Наша віра обіцяє щастя людині, а жидівська віра звертається до цілого народу, еднає його і обіцяє щастя всьому своєму народові.

Дружне родинне життя й міцна віра призвичаюють жидів працювати гуртом, помагати один одному. Наші люди нарікають на жидів за їх кагальні звичаї. Але се ж то й добрі звичаї. І хто ж боронить нашим людям теж складати спілки, товариства і оступатися один за одного? Не ганьбити треба жидів за їх дружне, братнє життя, а самим брати приклад з жидів і звикати до гуртової, громадської

роботи.

Знайдеться чимало таких людей, що, прочитавши ці слова, скажуть: "Жиди перемагають не своїм розумом, не освітою, не ощадністю та працею, а хитрощами, шахрайством, лихварством, багатством та презирством до нас, "гоїв" ". Певна річ, що між жидами є шахраї, мошенники, а між нашими хіба цього добра нема? Якої віри крамар, шинкар або процентщик, — хіба добрі люди? А жиди мусять цією працею заробляти свій хліб. Жидові трудніше жити правдою, бо він не має права жити так, як він хоче; та праця, що дозволена жидові, псує кожну людину. Мало не кожний хоче спожити працю другого і знайти легку роботу. Жиди теж цього хочуть і цього досягають, а наші хотіли б, та не вміють. Правда, що жиди нас не люблять, а особливо на простих людей дивляться з презирством. Жидівська віра наказує, що тільки жиди — народ Божий, а що люди іншої віри — вороги жидів. Але хіба ми любимо жидів, хіба шануємо їх! Яке ж ми, християни, маємо право вимагати, щоб жиди любили нас? Жиди не люблять нас через те, що і віра їх сього не вимагає, та й любити їм нас нема за що.

IV

Отож історія жидів і сама їх натура свідчать, що жидів не люблять не за їх віру або рід, а за їх економічну чинність і перевагу. Сама ж ця перевага засновується не на ганебних вадах, а на похвальних здібностях жидів: на їх розумові, праці, ощадності, спілці і т.ін.

Отже мусимо тепер розглянути, як нам відноситися до жидів.

На широкому світі живе багато різних народів. Ці народи різняться між собою обличчям, вдачею, розумом, силою і т.і. Натура людей залежить, насамперед, від країв, де вони живуть. В південних краях живуть переважно народи темнолиці, мляві, а в північних краях — білолиці, міцні, працьовиті. На горах або коло моря людина стає сміливою, відважною, а на степах — полохливою, в'ялою. Велику вагу має теж і минуле життя народове.

У нашому царстві живе багато різних народів різної вдачі. Правда вимагає, щоб народ розумніший, дужчий не гнітив народу темного, слабкого. Право й закон мусить забороняти хитрому кацапові обдурювати та опоювати напівдикого самоїда, що за чарку горілки годен віддати ведмеже хутро. Не можна теж дозволяти, щоб багатий, розумний фабрикант досхочу визискував бідного, темного робітника. Захищаючи слабкого, закон мусить обмежити права дужого. Люди згуртувалися в громади, а громади склали царства не для того, щоб у

тому царстві один народ панував над другим. Коли який народ починає брати перевагу, то закон повинен обмежити права того народу.

У нашому царстві живе багато жидів, а серед нашого українського народу жидів живе більше, ніж по всіх інших царствах. Наш народ не мав та сливе й не має ні своїх панів, ні своїх міщан. Пани у нас здебільшого поляки або руські, а міщани — жиди. Жиди, обмежені в своїх правах, досягли переваги й заволоділи значною частиною громадянства так міцно, що боротьба з ними неможлива. Коли тільки жидам дати однакові права, то запевне вони стануть панами нашого народу. Є тепер людя, що їх не лякає таке віщування, бо хутко, кажуть вони, жодних панів не буде. Але "доки сонце зійде, роса очі виїсть". Ми говоримо не про те, що може колись буде — а може й ніколи не буде, — а про те, що може бути завтра. Для того сьогодні не можна давати жидам прав більших, ніж вони мають тепер. Відомо, що такі освічені люди, як японці і фінляндці не пускають до себе жидів зовсім; румуни (волохи) дозволяють жидам жити в своєму царстві, але не дають їм ніяких прав. Цікаво, що до Японії жиди не дуже й напрошуються, а до безправної Румунії, Польщі, Волині та Бессарабії жиди тиснуться всіма способами — з Галичини та Познані, де вони мають повні права.

Виходить, що жидам поки що живеться у нас непогано, хоча права їх і обмежені. Але чим далі, жидам буде трудніше жити. Жиди хутко множаться і всім не можна настарчити тієї праці, до якої вони здатні. Наш народ хоч помалу, а все ж таки трохи розумнішає, потребує менше посередників, та й самими тими посередниками стають — свої люди.

Як же далі жидам жити і що їм робити?

На нашу думку, поширити права жидів не можна, бо побільшити права жидів — се поменшити права нашого народу. Не можна жидам дозволити купувати й орендувати землю, бо хліборобів з жидів не буде. Хто бачив жидів з косами за плечима, з ціпами в руках в нашій країні?

Не можна теж назначати жидів урядовцями (тими чиновниками), бо вони тягтимуть за своїми людьми і будуть дбати тільки про них. Якраз се й бачимо в Галичині.

Жиди ніколи не були патріотами, не дбали про добробут тих народів, серед котрих жили. Ми бачили, що вже єгиптяни боялися їх зради, а іспанців жиди таки й зрадили і, живучи в іспанців, помагали їх ворогам — арабам. Наш народ, наше царство — чужі для жидів і чи буде воно німецьке чи турецьке — жидам

однаково.

Не торкаючись обмеження прав жидів у інших дрібних речах, скажемо кілька слів про знищення "межі осідлості", тієї відомої "черты оседлости" жидівської. З українського погляду було б добре, коли б жидам дозволено було жити по всьому царству, бо тоді на Україні залишилося б їх менше. Економічна боротьба не була б така тяжка, і наші люди змогли б зайняти місце в різних об'явах економічного життя. Але не можна бути певним, що до нас не натиснуться жиди з інших царств. Сама Румунія, Галичина, Познань дадуть нам більше жидів, ніж виїде їх від нас в Московщину. Боронитися від переселення до нас чужих жидів ми не можемо, з різних причин.

Треба пам'ятати і те, що, розселившись по всій Росії, жиди матимуть ще більше значення на економічне й державне життя. Вони швидше досягнуть знищення всіх заборон, добудуть рівних прав з нами.

Згадавши все вище написане, ми приходимо до думки, що на Україні ще не пора побільшувати права жидів, бо це було б кривдою нашому народові, далеко менш озброєному в життєвій боротьбі.

Що ж робити жидам з обмеженими правами у тісному закутку?

Одна порада в цьому прикрому становищі — це переселення. По всіх царствах наступав, і у нас наступає час, коли стає тісно й трудно жити в рідному краю. Усі народи переселяються на порожні землі; і наш народ мусить переселитися в самі дикі і холодні краї: в Канаду, на Сибір і т. і. Коли жидам справді трудно стає жити, то й вони повинні переселятися. Історія жидівства свідчить, що жиди охоче переселяються до народів менш освічених, скажуть би "дурніших" від жидів. З старих азійських царств жиди переселилися до Західної Європи, до темних, убогих хліборобів. Коли ці народи досягли більшої освіти, вони виганяють від себе жидів — і жиди переселяються до Східної Європи, до темних, убогих слов'ян. Ці слов'яни теж розумнішають, і настає час, щоб жиди переселялися до Америки, до Африки. По сих сторонах живе ще багато темних народів, і серед них жиди ще довго можуть жити своїми звичайними способами.

Скажемо ще раз, що коли переселяються наші люди, то мусять переселятися й жиди, тим більше, що вони менше кохають ті краї, де вони живуть, що у них більше грошей, що їм помагають земляки, що вони розумніші, ніж наші селяни. Але не можна було б нашому народові заспокоїтися самими заборонами та обмежуваннями прав жидів. У нашому царстві живе понад 6 мільйонів жидів. Держати довгий час таку силу народу без прав — річ неможлива, небезпечна й

шкодлива. Майже по всіх царствах Європи жида мають тепер однакові права. Наш уряд теж не завжди буде обмежувати права жидів і тим обороняти від них наш народ. Можуть настати такі часи, що правительству вигідніше буде опиратися на кілька мільйонів розумних, багатих, спритних жидів, ніж на свій темний, убогий, млявий народ. Кожне правительство робить те, що вимагає на той час сила. Правительство, громадянство мусять намагатися, щоб наш народ якомога хутчій порівнявся з жидами умисловим розвитком і економічним добробутом.

Коли наш народ порівняється розумом і грішми з жидами, коли він буде поголовно грамотний, як жида, та тверезий, коли зцільність, сім'я стануть такими ж святощами, як у жидів, тоді самі собою скасуються усі заборони й зникне жидівське питання. Багато жидів самохіть переселиться від нас до менш освічених людей, а ті, що лишаться у нас, не будуть загрожувати лихом нашому народові.

Ф. НЕМО **Одповідь**

Я не маю усіх тих часописів, де були замітки на мою статтю "Чим нам корисні жида?" і мушу обмежитися тими замітками, що були у мене в руках. Починаю з статті д. Сьогобочного в ч. 324 "Киевских вестей" під заголовком: "Украинская пресса и антисемитизм". Д-дій С-ний не згоджується з двома найголовнішими висновками моєї статті. Я доводжу, що історичне й сучасне життя жидів не сприяло розвитку їх патріотичного почуття, що цього почуття у жидів майже не було й нема, що жида за вдачею своєю — космополіти. Д-дій С-ний запевняє, що патріотичне почуття у жидів існує, і радить мені познайомитися з силою і красою того почуття по белетристичних оповіданнях жидівського письменника Айзмана. Я Айзмана не читав і не читатиму, бо я не звик, і мені було б якось ніяково студіювати великі історичні питання по маленьких сучасних казочках. Окрім того, коли й можна користуватись такими невідповідними джерелами, то я знаю з світової й навіть жидівської поезії зразки патріотичних творів далеко більшої вартості, ніж оповідання Айзмана. З самої Біблії мені відома велична пісня "На ріках Вавилонських", повна патріотичного почуття й туги за Єрусалимом. Отже палкі слова цієї урочистої пісні все ж таки не переконують мене, що в масі жидівського народу міцно розвинуте було патріотичне почуття, навіть у ті давні часи. Відомо, що цар Навуходоносор, опанувавши Іудеєю, забрав у полон насамперед жидівського царя Юхима з родичами й царедворцями, а літ 10 по тому погнав у полон переважно

священиків і багатирів. Біднота лишилася у Палестині. Полонене панство і духовенство, мабуть, склало у неволі пісню "На ріках Вавилонських". Невільники тужать не за прозорими водами палестинськими. Не за кедром ліванським, не за рідною біднотою жидівською, а за храмом Єрусалимським, а може... за тою жертвенною худобою, що жидівська біднота зносила до того храму на молитви своєму духовенству.

Я поважаю релігійно-національні почуття всіх народів і своїм відношенням до жидівського національного гімну не хочу ображати всього жидівського народу, бо пануючі кола інших народів теж часто прикривають великою силою великих слів свої власні інтереси. Я хочу тільки нагадати д. С-му, що, може, американські герої д. Айзмана не такі вже великі українські патріоти і не так вже дуже тужать за українським народом, як за українськими заводами, ґуральнями, броварами і т.і. Разом з цим я хочу нагадати д. С-му, що моя стаття — це не спеціальний трактат про патріотичне питання, а стислий розгляд усього жидівського питання; що вона, і змістом, і мовою, — стаття популярна, і що висловлені у ній думки зовсім не нові або невідомі, а навпаки — давні і розповсюджені. У такій статті не можна було б ґрунтовно обмірковувати справу з усіх боків і зміцнити кожную думку відповідною цитатою. Візьмемо, наприклад, думку про патріотизм. Я навіть не думав, що д-дій С-ий стане в обороні жидівського патріотизму. Мені здавалося, що поступові жиди не дуже дбали, щоб їх вважали патріотами, і любов до рідного краю вони уважали більше почуттям "буржуазним", шкودливим, ніж шляхетним і потрібним. Отже д. С-ий пише несподівано для мене про велику любов жидів до краю. Д-ій С-ий лічить, мабуть, рідним краєм жидів усі ті землі, де живуть жиди. Але жиди живуть по всьому світі, значить, і рідних країв у них багато; так же багато мусить бути у них і патріотизмів: французький, німецький, турецький і т. і. Але відомо, що жиди всього світу — це насамперед один народ, одна нація. Національне почуття у жидів таке міцне, що воно на протязі тисяч літ змогло заховати жидівський народ без держави — як націю. Тим часом нема такої землі, щоб цілий жидівський народ, як одна нація, міг уважати її своєю батьківщиною. Для цілого жидівського народу не може бути одного патріотичного почуття, а місцеві патріотизми уже через те непотрібні жидам, що ті патріотизми ослабляли б загальне національне почуття жидівського народу. Жидам корисніше остатися необмеженими космополітами, ніж місцевими патріотами, і даремне силкується д. С-ий вмовити в жидів патріотичні почуття. Д-дій С-ий силкується теж доказати мені, що жиди добрі хлібороби, і радить мені прочитати записки губернатора кн. Урусова, особливо 239—244 стор. Поки що я пораджу д. С-му самому прочитати — 37 стор. тих "записок". Ось що сказав кн. Урусов в промові до жидівської депутації: "Я вправе ожидать, что еврей, будучи

народом богато одаренным и тесно сплоченным и побеждая, часто благодаря этим свойствам. местное население в экономической борьбе, будут пользоваться плодами победы с осторожностью и тактом". Хто уважно прочитав мою статтю, той згодиться, що думки, висловлені в ній, тільки докладніше розвивають основні думки, висловлені кн. Урусовим в кількох наведених рядках. Правда, що кн. Урусов стоїть за поширення деяких жидівських прав. Але я думаю, що уперті вимоги жидів "равноправия и полноправия" зовсім не відповідають надії кн. Урусова, щоб жиди користувались своєю "победою" над місцевою людністю "с осторожностью и тактом". Нічого певного не сказав теж кн. Урусов про жидів хліборобів. Він пише що бессарабські жиди-колоністи "сидят на земле с тридцатых годов прошлого столетия. Особых заслуг перед отечественным земледелием они не оказали, (Підкреслено мною, — Ф. Немо.) — делікатно висловлюється кн. Урусов, — хотя заметное их стремление к интенсивным культурам, к табаководству, виноградарству и садоводству вполне отвечает условиям местного мелкого земледелия". На 239—244 стор. кн. Урусов описує великий садовий заклад "Зко", запроваджений на кошт "Еврейского колонизационного общества". Нічого дивуватися, що кн. Урусов знайшов тут скрізь взірцевий лад, охайність, добру управу рослин і "упитанных подростков", котрі виконують усю роботу на 30 десятинах садового закладу. Трудно погодитися, щоб "Івасики-телесики" могли справлятися зо всіма роботами; шкода, що князеві Урусову не довелось бачити робочих-жидів за тяжкою роботою на плантаціях, за копанням ям і т. і. Мабуть цю роботу виконують гої-молдавани, а "угштаные подростки" займаються тими роботами, що навчають бути управителями, наглядачами, виноробами і т. і. Такі заняття добре оплачуються, а садові заклади навіть без всяких субсидій провадяться взірцево і дають добрий зиск.

В Бессарабії існують ще особливі причини, що підтримують " заметное стремление к интенсивным культурам — к табаководству, виноградарству и садоводству". Ось що пише кн. Урусов на 186—190 стор. своєї книжки. Літ 10 тому назад закон заборонив вільний до того часу продаж вина на Бессарабщині і дозволив без акцизу продавати вино, вироблене на власному ("собственном") виноградникові. Жиди купують, найбільше фіктивно, кілька квадратних сажнів землі, з кількома кущами винограду, у тих жидів, що купили колись маєтки на власність. Маючи потрібні документи, жиди скуповують і перепродують сотні тисяч і мільйони відер вина (все нібито з тих клаптиків)! Од Хотина до Дунаю на тисячах жидівських домів красуються великі вивіски: "Здесь продается вино собственного сада". З приводу цього кн. Урусов, либонь добре зрозумівши той ґешефт, жартує: "Виноградная лоза в Бессарабии дает евреям больше вина,

чем некогда на земле обетованной". Але селянам-молдаванам не до жартів: вони мусять або продавати вино жидам за безцінь, або вирубати свої виноградники. Виправити ж собі усі папери, потрібні для дрібного продажу вина, добутого справді на власному виноградникові, селянин не вміє і не може цього робити задля 2-х або 3-х бочок вина. Ще в гіршому становищі опинилися селяни-табаководи. Літ 20 тому заборонено було вільний продаж тютюну. А можна було продавати його тільки фабрикантам. Само собою розуміється, що кожного плантатора віддано було під догляд акцизників. До селянина, що садив річно 20 або 30 пудів тютюну, табачний фабрикант не поїде і треба цей тютюн продати за безцінь місцевому жидові-скупщикові. Але акцизник щодня може загадати плантаторові показати йому тютюн або розписку фабриканта, що він його купив. Для того жид, купивши тютюн, ламає замки і ніби викрадає тютюн у плантаторів, а потому кличе урядника чи старосту і вони складають акт про крадіжку, а потім запивають могорич і розходяться. Знов виходить, що не з дурною мужицькою головою наражатися на такі непевні пригоди; тим-то мужик мусив зовсім залишити табаководство. Цікаво, що обидва згадані закони вийшли під стягом юдофобства і ними бажалося обмежити права жидів. Отже й лютий ворог народу не зумів би так обмежити права селян, як обмежили їх надалі ці закони! Жидам же ці закони зовсім не пошкодили, бо жида їх чудово обійшли, а ще при тім позбулися навіть тієї слабкої конкуренції, що на неї годен був молдаванин — винороб і табаковод. Я так довго затримався над книгою кн. Урусова для того, щоб показати, що в ній нема нічого певного про здібність жидів до хліборобства і що так само випадало б мені опиратися на кн. Урусова, як і д. С-у, а може мене "записка" кн. Урусова піддержує ще більше.

Д-ій С-й радить ще мені побачити херсонські жидівські колонії. Певна річ, що я не поїду шукати хліборобів-жидів на Херсонщині. Бо це все одно, що шукати вітра в полі. Коли ж д. С-й подасть мені адресу такої колонії, де жида власноручно займаються хліборобством, то я поїду туди з великою охотою, бо ця справа мене дуже цікавить. Я знаю чимало жидівських колоній, бував у них і отже не бачив, щоб жида-колоністи орали, сіяли та робили хліб. На Херсонщині я не був, але знаю, що там у деяких колоніях припадає на двір по 30—40 десятин наділу, і по 20—30 десятин вільної землі жида-хазяї орендують у казни. Адресів таких колоній мені не треба, бо таких колоністів-жидів я знаю багато, але я залічую їх до панків, орендаторів, а не до хліборобів. Разом з цим, я раджу д. С-у оглянути ось які відомі мені жидівські колонії. На Поділлі: Старозакревський Майдан — Летичівського пов., Кадіянівка — Літинського пов., Абазівка — Балтського пов., Кузь-минка — Ольгопільського пов. На Бессарабщині: Бричава і Згурица — Сорокського повіту. Це все давні вже колонії, з

доброю, родючою землею, але в них я не бачив ні одного жида з плугом, косою, серпом або ііпом в руках. Недалеко від Києва є чимало жидівських колоній в Радомисльському і Київському повітах. Земля тут неврожайна, але наші люди якось живуть, — то скотарством, то лісними заробітками. Коли Ви, добродію, побачите в цих колоніях жидівських пастушків, коло телят або ягнят, коли Ви почуєте на покосах голосні співи та веселий регіт жидівських дівчат-громадильниць, коли зустрінете валку жидів — косарів або дроворубів, — то тоді я переконався, що не дарма витрачено було гроші на привчання жидів до хліборобства. Коли ж із 50 жидівських колоній Київщини, Волині і Поділля Ви не назвете мені й кількох колоній, де б жида власноручно робили хліб, тоді може Ви згодитеся хоча з делікатно висловленою думкою кн. Урусова, що особых заслуг перед отечественным земледелием они не оказали".

У мене перед очима лежить ще ч. 293 торішньої "Ради" з статтею "Українство і антисемітизм". Уважаючи на "полемічні красоти" цієї статті, мені краще було не торкатися її, але мушу сказати кілька слів, щоб, мовляв, "паралізувати шкідливий вплив цієї статті" на малоосвічені і незнайомі з жидівським питанням елементи українського громадянства. Автор статті з "Ради" називає убогими і мізерними мої слова: «Наш народ» ([Автор з "Ради" вставив тут своє слово "ніколи", — так робити не годиться.](#) [\(Ф. Немо\)](#) не мав, та сливе и не має ні своїх панів, ні своїх міщан. Пани у нас здебільшого поляки або руські, а міщани — жида". Про цю ж таки справу д. Драгоманов говорить: "Євреї и поляки в наших западных губерниях представляют не только народности, но вероисповедания и сословия: буржуазию и аристократию" ([Драгоманов, Политические соч., т. I, с. 218.](#) [\(Примітка Ф. Немо\)](#)). Невідомому газетному співробітникові не випадало б називати відомості д. Драгоманова мізерними й убогими. Не годилося б теж авторові з "Ради" запевняти людей, не читавши моєї статті, ніби "йому (себто мені) зовсім невідомо, що євреї перші в Росії почали виселятися до Англії та Америки". Тим часом на стор. 8 ч. 40 "Рідного Краю" я пишу: "Жида давно вже їздили до Америки, до Канади, поки наші люди довідалися, від жидів, що то за сторона, як до неї добратися і яка там є робота".

Я не буду зупинятися на інших "полемічних способах" і "глибокодумних зразках" критики автора з "Ради", бо він або не прочитав, або не зрозумів моєї статті. Отже, не вважаючи на те, згаданий автор виголошує рішучий присуд, що від статті моєї "тхне звичайнісіньким духом расової ненависті". По правді кажучи, я теж не зрозумів добре статті автора з "Ради" і для того не можу висловитися так рішуче, але все-таки маю право запитати: "Чи не тхне від статті "Ради" звичайнісіньким духом расової солідарності деяких співробітників "Ради"?"

Редакція "Рідного Краю", друкуючи мою статтю, додала до неї кілька приміток. Звичайно, редакція була в своєму праві, але ж я остаюся при своїй думці й хочу дещо пояснити.

Отже, в найпершій примітці редакція пише: "Д-й Немо бере справу не з християнського і взагалі не з гуманітарного погляду, а з чисто практичного". Я згоджуюся з тим, що думки мої не сходяться з християнськими поглядами. Християнські погляди такі необмежені й недосяжні, що мені і в мислі не було розглядати жидівське питання з погляду християнської, божеської моралі. Але я не згоджуюсь з тим, ніби я не розглядаю цього питання з гуманного, людського погляду. Найголовніша думка моєї статті та, що тепер, сьогодні, права жидів мусять бути обмежені і що поширювати права жидів можна ступенево, по мірі того, як ширитимуться права нашого народу і як наш народ рівнятиметься з жидами умисловом, морально й економічно. Я не вважаю сієї думки чимось негуманним і стою теж за обмеження прав англійців серед індусів, прав німців, французів серед африканських народів і т. і. Або чи не гуманно було б обмежити усякі права фабрикантів і поміщиків на користь робітників і селян? Загалом я вважаю гуманною справою обмежити права дужого на користь слабого, і якби мені було доведено, що наш народ духовно й економічно переважає і гнітить жидів, то я стояв би за обмеження прав свого народу на користь жидів. Поки ж цього не доведено і моїх думок про перевагу жидів не спростовано, доти я вважаю обмежування деяких прав жидів на Україні не тільки річчю практичною, але й гуманною.

В 2-ій примітці редакція пише: "Ніяк не можна згодитися з автором, щоб джерелом ненависті до іншої віри були тільки (підкреслено мною) жидівські книжки". Досить перечитати той уступ моєї статті, де йде мова про релігійну нетерпимість, щоб переконатися, що я зовсім не доводжу, ніби християни перейняли релігійну нетерпимість тільки від жидів. Я пишу, що думки, висловлені в Біблії про релігійну нетерпимість, мали "велике значення в очах християнства; я навіть не кажу величезне значення. А тим більше я не говорю про єдину вагу жидівських книжок на розвиток релігійної нетерпимості серед християн. А щодо слів моїх " з жидівських книжок люди навчилися ненавидіти іншу віру", то се не більше як переказ слів д. Драгоманова. Переказавши біблейські думки про релігійну нетерпимість і змагання перших християн за волю віри, Драгоманов пише: "Але тая воля віри трималась недовго, бо самі християни, набравшись сили, прийняли собі давні жидівські думки, що треба силоміць нищити різновірство» ([Драгоманов, Про волю віри, Київ, 1907 р., с. 5.](#) ([Прим. Ф. Немо](#))). Я думаю, що думки Драгоманова про історичні відносини і

культурні впливи не повинні б здаватися неґрунтовними і непевними редакції "Рідного Краю"; я ж переказав тільки думку Драгоманова про вплив деяких жидівських думок на світогляд християн.

Я не буду спростовувати інших приміток редакції до моєї статті, бо вони торкаються дрібних речей.

Жи́ди — постачальники руських робітників до Америки

Недавно вдалися до російського консула в Іокогамі, в Японії, 27 російських робітників з проханням допомогти їм вернутися в Росію. Діло було таке, що жиди-фактори підбили тих робітників їхати з Харбіна, хоч там у робітників був певний заробіток; закликали їхати на далекі Гавайські острови, обіцяючи робітникам, як кажуть, "золоті гори"; а насправжки — фактори одурили. Робітники зазнали великого горя й утиску на далекій чужині.

Ось те прохання, що робітники подали консулові.

"Просимо Ваше Високородіє звернути увагу на наше лихо й допоїти нам. Агенти Перельструс і Аتكельсон окривдили нас у кожному слові: коли агенти наймали нас, то казали, що везуть нас на кошт американського уряду для заселення Гавайських островів білими людьми. Казали, що которі з нас не зможуть зразу займатись господарством, то для них знайдеться робота на плантаціях, і там чоловікам плататиметься по 45 рублів в місяць, а жінкам — 35; та ще на додачу до того дармо даватимуть домівку, опал, освітлення, лікарню, школу й півдесятини огороду; як мине 3 роки, то хата й огород перейдуть у власність робітників; далі агенти казали, що на островах одежа і харчі дуже дешеві, радили нам не брати з собою нічого лишнього... І от, коли ми приїхали на острови, то виявилось, що то все агенти брехали: господарі платили нам удвоє менше, ніж говорилося, робити доводилося 12 годин з лишком, з роботи й на роботу треба було ходити по 7 верстов; харчі на островах дуже дорогі: за пуд прілого борошна з нас брали 2 рублі з лишком. Рушаючи в дорогу, ми порозпродували все, що було в господарстві. А тепер довелось проїдати останні шаги. І нема нам до кого вдатися за порадою при такому лихові. Отже просимо Ваше Високородіє допомогти нам добитися до Харбіна: просимо повідомити кого треба, як се позволено таким агентам підбивати людей з сім'ями їхати на заробітки в таку далеку країну? Самі ж агенти, Перельструс і Аتكельсон, перепровадили нас через границю вночі, передали нас по щоту плантаторам, а потім зникли, й більше ми їх не бачили .

До писання приложено 27 підписів.

Мик. ЧЕБРЕЦЬ
До жидівсько-української справи
(Лист із Чернігівщини)

Місто наше, чернігівський Кролевець, — звичайне місто "на нашій славній Україні".

В ньому "тишь да гладь, да Божья благодать", — і треба надзвичайного випадку, щоб сколихнути його тишу. Такі випадки бувають не часто, дуже не часто; громадянство нидіє, і єдиною зіркою на тлі такого життя сяє наше "Музично-драматичне товариство". Завдяки праці голови сього товариства, заслуженого громадського діяча, воно — єдине місце, де наша молодь може збиратись і ставити українські п'єси, тим хоч скільки-небудь служити нашому національному відродженню.

Та хоч яке наше місто глухе й мале, а все ж і до нього докочуються відгуки життєвих подій. Докотились до нас й чутки про Шевченківські свята, що впорядковувались на Україні й поза Україною, чутки про те, як такі свята одвідувались не тільки земляками, а сторонніми людьми. І от торік голова "музично-драматичного кола" заходився впорядковувати Шевченківський вечір, а збір з того вечора цілком призначався на пам'ятник Шевченкові. З великими труднощами шановному голові вдалось поставити справу як слід і полагодити всякі непорозуміння; отже, хоч у місяці травні, а Шевченківський вечір таки відбувся. Читано реферата й вірші, ставлено третю дію "Невольника", співано кантату "Б'ють пороги" й коломийки.

По виборі співів, декламації, по змісту реферату з певністю можна гадати що впорядники вечора мали на увазі більш розвинену та разом і більше винародовлену частину нашого громадянства, — хотіли, щоб вона тее почула. На жаль, не зовсім так склалось, як жадалось: чимало панства добачило в нашому національному святі тільки "музичний вечір" і не вдовоїло його своїми одвідинами. Се, звичайно, було неприємно. Але ще більше вразило нас інше, зовсім несподіване явище: на вечорі зовсім не було жидів; вони просто-таки бойкотували той український Шевченківський вечір.

І от хвилі непорозуміння загойдались між нами та жидами. Ті люди, що були перше приятелями, тепер часто розходились, після гострої суперечки, вже не такими щирими приятелями... Правду мовити, здебільшого жиди негідно викручувались; хоч були й такі, що по щирості заявляли: "Было бы глупо с

нашей стороны идти на Шевченковский вечер".

Про цю подію було написано в "Раду", та "Рада", сповіщаючи про вечір, "перекроїла" кінець допису. <...>

Дальші події в нашому місті пояснює той лист, що за підписом 9 чоловік був поданий рекомендовано, 4-го листопада 1910 року, до редакції "Ради" та, на жаль, світу не побачив, бо наша "Рада", хоч і стоїть за волю слова, сама ж тисне те слово гірше всяких цензурних лещат — тоді, як щось написати "проти шерсті" жидів. Подати ж того допису до відома громадянства мене примушує не ворожнеча до жидівства, а любов до нашого українського люду.

Ось такий був той лист, не пущений "Радою".

"Вельмишановна редакціє! Ми дуже прохаємо надрукувати нашого листа. В маї місяці наше громадянство зібралось вшанувати нашого батька, борця за всі поневолені нації, всесвітнього генія Тараса Шевченка. Скільки було витрачено енергії, праці, поки здобуто дозвола на вечір; скільки утерто поту, поки розучено співи. Думалося поставити справу якнайкраще, а чистий прибуток повинен був піти на збудування пам'ятника Шевченкові. І от одна з "пригнічених націй", що найбільшою масою живе на Україні і живе в масі краще за тубольців, — жида — оповістила бойкот на вечір. Які були причини бойкоту, нам не відомо. Ми перше не йняли сьому віри, ми навіть не подумали, що ця нація так "відгукнеться" на нашу справу. Раніше не раз, з допомогою од нас, жида давали вистави на свої потреби, і ми гадали, що наше жидівство, коли не з ідейного боку, то хоч з боку гідності, оддячить нам за ту працю, яку ми несли на його користь, оддячить тим, що одвідає наш вечір. Але... ми помилились: жидів на вечорі не було. Боляче, дуже боляче й сумно було нам дивитись на таке з'явище, тим паче, що, повторюємо, мотиви бойкоту не були нам відомі, та й досі ми їх не знаємо. Після цього випадку ми гадали, що жида самі посоромляться свого негарного вчинку і що наші лихі стосунки на цьому напевно припиняться. Але оце недавно жидівство знову, як і раніше бувало, обернулось до нас за допомогою на цілком жидівську справу (раніше жидам ніколи не одмовлялось). Аматори зібрались на нараду, і от тут виникло питання, як ми повинні ставитись до жидівства після Шевченківського вечора.

Один з нашого гурту, звернувши увагу на те, що жидівство ні разу не тільки не виявило прихильності, а навіть поставилось вороже до нашої справи, прохає втриматись поки що з виставою на користь жидівства, а краще прибуток з цієї вистави оддати товариству допомоги бідним учням місцевих шкіл, тим паче, що

допомогою користуються не тільки учні нашої національності, а й жиди, і не в меншості, в усякому разі, — коли не в більшості. Довідавшись, що прибуток іде не цілком на їхню справу, вони (жиди), зазначивши, що їм потрібен не прибуток, а тільки праця аматорів, оповістили бойкот; кажуть, що в той вечір, коли йшла вистава, жидівські привідці ходили по площі і усякими засобами, гідними й негідними, переконували публіку не йти на виставу. Після всього вище сказаного, у нас мимоволі виникає думка, як з'ясувати це з'явище — чи не погордою "ізбранної" нації до "гоїв", що повинні тільки працювати на неї?".

Таким питанням закінчувався лист. І от, дякуючи "Раді", газеті, що стоїть за національну самосвідомість, це питання не було почуте нашим громадянством. А чому? Певно тому, що "Рада" міряє нашу самосвідомість жидівською міркою, оцінює події нашого національного життя з жидівського погляду. "Рада", либонь, гадає, що коли ми не попускаємось надалі бути слухняним знаряддям у руках жидівства, то се вже буде "погромщицький антисемітизм"; коли ми на меті свого ідейного дбання ставим перш над усе свій народ, бо він геть більше потребує прислуг своєї інтелігенції, ніж, наприклад, жиди, — то се буде страшенний "шовінізм".

Ні! Нам далеко ще до того, що справді хтось мав боятись нашого шовінізму, — тим паче, що наше історичне обличчя зовсім не дає підстав до такого страху. І дивна річ, ліберальні органи московської преси, під напором українського громадянства, уже одмінили свою тактику щодо українства, а "Рада" й досі задовольняється не зовсім показною роллю, ходячи в старому линовищі з мудрого змія московського лібералізму; та тоді ще удається до громадянства із скаргами на своє тяжке становище та на занедбання громадянством своїх обов'язків.

Думаю, що якби "Рада" пильно подбала про виконання взятих на себе обов'язків, більше служачи національному відродженню України, ніж узьким інтересам партій, то допомогла б собі геть потужніше, ніж тими жалібними відозвами та фейлетонними, "гороб'ячими" пародіями на щире слово "Рідн. Краю", промовлене взагалі про "закликання" й скарги.

Петро ОПРАВХАТА
Та погляньте ж бо!

Відомо всім, що природолюбці і ті, що бром п'ють, та красою природи недуги гоять, одержують у нас на Вкраїні цілющий бальзам для душі й для тіла. Славна країна!..

Але ми, українці, або, як нас деякі "народовіди" прозивають, "малороси", таку якусь прекумедну "особливість" маємо, що здебільшого не тільки краю свого рідного не знаємо, а навіть і... себе самих не тямимо.

Отже деяким землякам пораю заглянути хоч би в московську "Злементарную географию", — там є дещо "поучительне".

"Край той, — кажуть, — орошають рибоводні річки: Ворскла та Супій, Удай та Сула, Трубіж та спокійна Оржиця" і т. д. Мабуть вам уже й закортіло знати: а хто ж, мовляв, рибку ловить, та пожива її? Ловлять, земляче, і багато ловлять, їдять нашу рибку і варену, й смажену, й фаршировану; але хто іменно, за пісноту селянського наїдку, на здоров'ячко собі пожива? Пождіть, далі скажу.

"Таменьки, — кажуть ще, — ґрунт чорноземний, родючий, через те людність займається хліборобством". Але що врожаї з чорноземних ланів пожинають не ті, що засівають, сього шукать по географіях і не труждайтеся, бо про се там не прописано.

"Малороси, — кажуть, — народ тихий, мироллюбний і гостеприїмний". (Дозволю собі толкувать се так: души нашого брата скільки влізе, а ми... хоч би тобі слово накриво — живемо по писанію...). Говориться й дещо околишне: "Малороси мають широке, добродушне обличчя; чоловіки завжди смокчуть здоровезну бузинячу люльку". (І малюнок такий додано). Се вже "така свята правда, хоч хреста поцілувать"!..

Щодо слова "малорос", то хоч мені товчуть одно: "малорос" та й "малорос" — та сього не приймаю. Але ви можете вважати, що ви й "малорос", можете поглянути й так, що, мовляв, "хоч горшком назви, аби в піч не посунув", — ніхто вам силоміць своєї думки не нав'яже. Вернімось до суті діла.

Однак, до того всього маю я намір показати землякові ще й те, чого ні природолюбці не бачать, ні в географіях не зазначено... таке, чого, на превеликий жаль, не освітлює й наша українська печать... неначе боїться чогось, та ще й іншим хотіла б затулити очі. Можливо, що все те, про що йтиме розмова, для когось здаватиметься занадто "вузьким" поглядом на речі; але зате — це справедливо, а хоч "вузька" правда, далебі, потрібніша нам, ніж "широка" брехня!.. Бо коли дивитися й "широко", а лихих болячок свідомо не добачати або, "в интересах мирового блага", "загальнолюдської ідеї" чи як там ще, болячку не вважати болячкою громадського тіла, то се просто — злочинство!..

Можливе ще й таке (навіть передчуваю се лихо), що, замість того, щоб поглянути пильно на те, про що йде розмова, — не поглянуть... А, "глибоко возмутившись", предадуть анахтемі... Прямісіньким способом підведуть під тебе вироблений копил і обнесуть тебе "чоловіконенависником", "чорносотенцем" і таким іншим... Бо відважуєшся говорити на сторінках незалежної газети не про те, що законом "поступовості" встановлено і затверджено... Але нехай же воно й лишиться на совісті тих же "народолюбців", що притулятимуть мене за це до "чорносотенців"!

Тепереньки, коли поглянути на життя нашого краю пильними очима, то навіть той, у кого "песик на очах", побачить лихо.

І одно тільки явище веселить життя нашого краю і його "оживляє": що Мошко на Лейбі їде, а Хаїмом поганяє...

Давно вже це доказано, що "врожаї бере не той, хто засіває", але дуже помилитесь, коли будете думати, що беруть їх власники-пани, котрим землі й маєтки належать, — ні, се не зовсім так!..

Власник країни — селянство — ні їсть, ні п'є, ні живе, ні доживає... Короста та куряча сліпота неначе перстом Божим призначені йому і переходять від діда до внука у спадщину.

Стогне нещасний люд, але... щоб поліпшити свій, особистий стан гіркий, та сяк-так, пополам з лихом, домозолить вік свій на сім світі, сусід на сусіда йде, як чортяка на рогатину!.. Одно одного дурять, давлять, скубують, бо "такий, — мовляв, — тепер світ настав: коли хочеш прожити, то інакше жити не можна"... А тим часом те чуже плем'я, присмоктавшись до наших язв, смачненько собі живе-поживає, своє діло робить та посміхується; "дурного" мужика засмоктує навіки, а нерозумного пана до останку оббирає. Колись-то ще Т. Шевченко крів'яними барвами накинув зародок українського лиха, сказавши про те, як "гинуть у ярмах лицарські сини", а пани —

Жидам, братам своїм хорошим,
Останні продають штани!

Що сказав би Шевченко тепер, як лихо те й зовсім запанувало!
Панські маєтки — землі і пахотні, і сінокосні, і лісові, і випасні — прямо і при заpomозі підставних третіх осіб заорендовані жидами. Так і знаю, що сьому

слову здивуєтесь: як же ж, мовляв, так, а закон же сього не допускає! Не дивуйтеся, земляче, і не будьте "наївним"!.. Нема такого закону, щоб його не можна було обійти — особливо будши "народом геніальним".

Запопавши панські маєтки, нові "землевласники" і "самі" ведуть "культурне" хазяйство, та дають таки часточками, від себе вже, у оренду і селянам — на скіс, на спаш і на оранку. Але треба бути тихішим води і нижчим трави, треба говорити "будьте милосердні, барин!", говорити так, щоб те пронозувате око жидівське не запримітило в "гайдамацькому нутрі" селянина й крихітки злоби, та не впіймало на "хахлацкій морді" іронії; тоді тільки здобуде селянин якусь десятинку...

Але здобуде він тієї "милості" від жида на таких умовах, що трудно й зрозуміти, яка з тієї оренди користь мужикові зостанеться!..

Говорили та й говорять, що в нас жиди "найпередовіший елемент", що вони ведуть перед у простуванню до свободи і т. д., і т. д. А яку велику вагу має та реклама — слава для жидів — всяк зрозуміє!.. Я міг би тут привести й ті слова, котрими жиди самі себе "превозносили" на сторінках часописів: ось, мовляв, хто веде Росію, — ми!

І якось так вийшло, що увесь Ізраїль — найпередовіший: то між нашими людьми єсть експлуататори, визискувачі, буржуї тощо, а коли такі самі люди належать до нації жидівської, то вони таки — "напе-редовіші" й недоторкані! Отак ведеться.

Гріх правду таїти: у дні всім пам'ятні селяни таки були зрозуміли дещо досить прямолінійно: наприклад, "сиди і не давай ні копійки оплатків ні за землю, ні за що". Селяни се збагнули, Але їх, рабів Божих, почали тягати, "внушати" і... знов вони несуть усі повинності, як Божа бджола медок у вулик...

Але окрім казенних оплатків, є ще й інші повинності, вже опрічні — от хоч би й орендні; а селяни, будши пунктуальні, і за оренду не хотіли платити, а тим примушували господарів землі до насильного збирання платежу з них. Одначе, які не є пани, хоч що про них не кажуть, а... часом і їм у благородстві внутрішнім не можна відмовити! Не можуть, бач, не почувати гіркої полину в смачних своїх наїдках та напінках, здобутих на гроші, таким способом з селянина здертті... І коли вже доходить діло до продажу селянинової "двизимости" — свитини, жінчиної скрині, стола, горшків, образів святих, — то

благородство панської душі прокидається.

Ох, отой продаж!

По закону (загляньте навіть у книгу "Учреждения мелкого кредита"), "подлежать продажі з публічного торгу", яко движиме імущество", навіть образи, коли вони мають "цінність". По вказанню жидів ("істців") і їх адвокатів, мені, по довгу служби", доводилося не один раз описувати в селян образи святих і... тягти ті образи на продаж до волості, вкупі з горшками й іншим манаттям... Не можу й тепереньки згадати спокійно тих тяжких драм сільських, того глумління над щиро набожною селянською пошаною до образа — благословення батьків, котрі старечими ногами пішки до святих місць ходили і на ті копійчки, зароблені пучками старенької неньки на пряжі, своїм діткам благословення купили... Починаються "торги"... Плач... Прохання на колінах: "Заберіть мене, дітей, а образа святого не займайте!!". Омлівання... А вкінці... божевільно-німий стовбняк! А тутеньки ж, рядом — найповніша байдужість і навіть насмішливе презирство "культурного" жида до "дурости мужичка"!.. Се настільки тяжке, що... передати я не можу!.. Але се творилося і твориться на селі!.. Не розумію, як се воно так, що святі образи селянські зведено до звичайної "движимості" і дозволено продавати їх за довги, а до ЗБИТКІВ священної Тори казано відноситись — як і слід до святині?! Невже забули люди, що навіть "бусурмени" не дозволяють собі "законного" глумління над тими речами, котрі для інших людей — святина?!.

Вживати сих способів добування орендної плати пани не можуть. Прийде селянин, низенько вклониться, обіллється гіркими слізьми, і пан не видержує, одстрочить недоплатку і не тягне на продаж ні останньої свитини мужикової, ні святого образу — єдиної надії і вповання мужикового!

Отут-то й виявляється щирість жидівської "передовитості": жида взяли на себе почесний обов'язок бути "посередниками" між "благочестивим паном" і ледацтвом хама".

Захопивши в свої руки купівлю й продаж, держучи міцно ту пружину економічного життя в краю, жида роблять дивні речі: часом під їх чином ніби перевертаються встановлені наукою економічні закони.

Економісти, наприклад, кажуть, що купляємо і продаємо, тобто, по-вчено-му висловлюючись, "обмінюємо" речі — оцінюються за їх вартістю", коштовністю, бо коли б ставало інакше, то тоді "життя завмирає".

Можливо, що колись-то ще виходило воно дійсно так, як наука, політична економія, рече: коли продавані речі на торзі дешевше, ніж вони коштують, — життя й замирало ; але дивно те, що тепереньки у нас не по сих доказаних "законах" життя ведеться.

І я гадаю, що коли б наші учені, замість того, щоб рекламні статті писати з поводу жидівських брехливих історичних "открытий" всяких "панів Талантів і Ко", та потрудилися більше для свого народу і придивилися до його життя ученим оком, то... вони б побачили, що ті "економічні закони" у нас не завжди існують. Візьмим ми, наприклад, курку і яйце: з сього дріб'язку живуть наші селяни, обміном його здобувають "грошові знаки", а на них — все необхідне для свого життя, таке, чого власною працею в своєму хазяйстві не виробляють. Що курочку й яєчка викохує селянин і постачає "для ринку", а власною персоною тих "продуктів" не поживає, — се вже добре звісно; бо йому ж, бачте, так уже призначено недоїдання, а внаслідок того — куряча сліпота й таке інше... Так, селянин обмінює сі свої продукти на гроші.

Але яким же побитом той обмін ведеться? А ось яким.

Підходить субота — жидівський шабаш. А в суботу ж у кожній жидівській сім'ї є печена курка. Отже, "спрос на цей продукт побільшується, а значить і "риночна ціна" в такому разі повинна б піднятися. Але се так міркуємо ми, а в дійсності у нас часто буває зовсім інше. Ціну встановлює "шабаш", стараючися збити її скільки можливо. По тій ціні приймають і по крамничках, і "курятники", дрібні скупщики. А життя не "завмирає" до останку, бо у нашого селянина, окрім жил, є ще "пражили", окрім крові, є "сукроватиця"...

Чого доброго, пояснять так, що курка та яйця "колеблються" цінами "по курсу" на селянську спину по недосліджених ще наукою законах?

Але нічого подібного!

"Непостижимо" для багатьох, саме головне те, що жид, через наше потурання й плохість, став "необмеженим самодержцем" торгівлі, все взяв у одні свої руки і всім орудує. Все селянство нашого краю живе з хліба та скотини, збуваючи те добро на багато сотень мільйонів, але...

І хліб, і скотину купує і продає — жид!

І яка прехитра сітка сплетена, щоб все було в одних його руках! Гніт централізму жидівського "державія" давить село дедалі більше й більше. Коли б то поглянули-таки на це!..

Жиди дуже пильнують, щоб наш люд не важився стати поруч з ними в торговому або в підрядному ділі. Часто бува, що жид візьме інший підряд, нібито на втрату собі, — аби тільки одбити одважного суперечника з наших. А потім... потім жид своє надолужить!..

Одним-одна тільки річ жидом не купляється й не продається, якимось викрутилася з його рук — свиня. Нехай дякують людці Мойсеевому закону, що заборонив жидом і доторкатися до сього продукту природи... І от, якимось-то наші люди дають раду з сим торгом — і продають, і купують. Таким чином, єдина тільки свиня розбиває ту думку, що нібито "без жида в нас у торгівлі не обійтися"!..

Отаке-то цупке та заїдливе плем'я розкоренилося в нашому краю. Кажуть: "Та хіба воно тільки в нас забирає силу — скрізь воно керує, скрізь душить!". Так, шкодить воно всюди, але се лихо — для нашого покволого люду найтяжче. Повстає часом у селянському житті боротьба з жидівством. Пручається інколи селянин, хотів би виявити якусь свою ретельність, практичну загару й діяльність, тую енергію, але сила його слабка, і помочі від "розумніших" та дужчих має він так мало.

"Та погляньте ж бо!" — має він казати, дивлячись своїми лагідними очима вгору. Хоч би для власної користі подивилися на село, яка там боротьба ведеться з жидівською "енергією" та холодним жорстоким матеріалізмом, що наче шуліка рве й скубе селянське тіло, та бажає видерти й душу.

Примітки

Наша справа з жидами

Статтю оприлюднено в "Р. К.", № 44, 1908 року, за підписом "Олена Пчілка", — як відповідь на кампанію організованих гонінь на часопис у зв'язку з опублікуванням ним статті Ф. Немо "Чим нам корисні жиди?".

"Рада" — щоденна газета ліберально-поступового напрямку, яку видавав і фінансував громадський діяч, підприємець та меценат Є. Чикаленко. Видавалась у Києві в 1906—1914 роках. Після Лютневої революції 1917 року виходила під назвою "Нова Рада". В різні часи в "Р" працювали: письменники та громадські діячі М. Вороний, С. Петлюра, С. Єфремов, А. Ніковський, Б. Грінченко, С. Черкасенко, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська та ін.

СЬОГОБОЧНИЙ — літературний псевдонім Григорія КОВАЛЕНКА (1868 — 193?) — письменника, громадського і культурного діяча, видавця, знищеного в 30-х роках сталінськими опричниками.

"Киевские вести" — щоденна громадсько-політична і літературна газета. Виходила в Києві в 1907—1911 роках.

"Основа" — суспільно-політичний та науково-літературний щомісячник, що виходив в 1861—62 рр. у Петербурзі зусиллями П. Куліша, В. Білозерського, М. Костомарова, О. Кістяківського, М. Щербака.

"На лаві підсудних"

Оприлюднено в "Р. К.", № 44, 1909 року, за підписом "О. Пчілка", — як переднє слово до публіцистичних роздумів Х. Алчевської "Підемо печі малювати".

САМІЙЛЕНКО Володимир (1864—1925) — український поет, публіцист, перекладач. Автор поезії "Вечірня пісня". Покладена на музику композитором К. Стеценком, вона стала народним романсом.

СУМЦОВ Микола (1854-1922) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч, випускник Харківського університету; з 1905 р. — чл.-кор.

Петербурзької академії наук, з 1919 р. — академік Української академії наук.

КОВАЛЕНКО Олекса (1880-1927) — український поет, критик, перекладач, видавець. Упорядник поетичної антології "Українська Муза".

ШАПОВАЛ Микита (1882-1932) — український поет, громадський діяч, видавець, науковець. Член Української Центральної Ради, міністр в уряді УНР. З 1919 року — в еміграції. Очолював Український соціологічний інститут у Празі. Засновник вітчизняної соціологічної науки.

АЛЧЕВСЬКА Христина (1841-1931) — українська поетеса, публіцист, критик, перекладач, педагог. Її твори друкував "Рідний Край".

"Діло — провідна щоденна галицька газета, виходила у Львові з 1880 по 1939 рік. Обстоювала ідеологію "народовців".

"Будучність" — літературно-науковий ілюстрований двотижневий журнал ліберального напрямку, виходив у Львові в 1909—1910 роках.

"Хрін" — гумористично-сатиричний журнал; виходив у Києві 1908 року.

БУТЕНКО — псевдонім Микити ШАПОВАЛА.

Найсуворіша цензура

Фейлетон надруковано в "Р. К.", № 7, 1909 року, за підписом "О.П."

АШ ШОЛОМ (1880-1957) — єврейський письменник, народився в Польщі. В ранніх творах ідеалізує старий патріархальний жидівський побут. Відтворював давні та середньовічні єврейські легенди. 1909 р. емігрував до США, помер в Лондоні.

ЧИРИКОВ Євген (1864-1932) — російський письменник, з 1920 року — білоемігрант.

АРАБАЖИН Кость (1865-1929) — український і російський літературознавець, журналіст, письменник, дослідник творчості Т. Шевченка; випускник Київського університету.

"Фрайнд" ("Друг") — щоденна єврейська газета; виходила у Варшаві в 1903—1913 рр.

Страшний призвідник

Надруковано в "Р. К.", № 16, 1909 року, — без підпису, як редакційну замітку.

БУРЦЕВ Володимир (1862-1942) — російський публіцист і видавець. У 80-х роках — народоволець, згодом зближується з есерами, далі — з кадетами. За політичні погляди засланий до Сибіру. Звідти тікає за кордон, де випускає кілька журналів. Стає широко відомим після скандальних розвінчань тогочасних провокаторів царської охоранки, які діяли в Росії і за кордоном, зокрема Є. Азефа, А. Гартінга та Р. Малиновського. Після Жовтневого перевороту емігрував, був активним противником більшовизму.

ПЛЕВЕ В'ячеслав (1846-1904) — керівник департаменту поліції, з 1902 року — міністр внутрішніх справ Росії, один з організаторів мережі провокаторства в заборонених царатом революційних та терористичних гуртках. Убитий есером Є. Сазоновим.

МУРАВИЙОВ Микола (1850-1908) — міністр юстиції царського уряду в 1894—1905 роках, з 1905 по 1908 рр. — посол в Римі.

АЗЕФ Євно (1869-1918) — один з лідерів партії есерів, а водночас — секретний високооплачуваний співробітник департаменту поліції. В 1908 році викритий В. Бурцевим, засуджений есерами до страти, але втік. В 1915 році заарештований в Німеччині як російський шпигун, де і помер.

Про Євно Азефа та Абрама Гекельмана-Ландейзена колишній царський прем'єр-міністр С. Вітте писав: "в кожному домі, найперше ж там, де немає особливих пристосувань для очищення відхожих місць, є люди, які займаються цим ділом, бо без них в деяких випадках обійтись не можна. Вони і відігравали таку роль при попередниках Столипіна, а вже при Столипіні вони не займалися чищенням відхожих місць, а сіли на крісло поруч з главою міністерства внутрішніх справ і секретної поліції Столипіним. <... > При такому стані справ немає нічого дивного в тому, що відбувалися революційно-анархічні вбивства . (Витте С. Воспоминания, — М., 1960, т. 3, сс. 470-471).

Слівце-запитання до часопису "Пшегльонд Крайовий"

Надруковано в "Р. К.", № 19, 1909 року, за підписом "Редакторка "Рідного Краю" Олена Пчілка".

"Пшегльонд Крайовий" — часопис, що виходив у Києві 1909 року, — стараннями польської громади, за підтримки українських інтелігентів.

Наше оточення

Статтю датовано 10 листопадом 1909 року і надруковано в "Р. К.", № 25 цього ж року, за підписом "Олена Пчілка".

ПОГОДІН Михайло (1800-1875) — російський історик, письменник, публіцист, видавець, академік Петербурзької АН, один з апологетів "москвофільства" та теорії "панславізму" .

МАКСИМОВИЧ Михайло (1804-1873) — український вчений-енциклопедист, біолог, історик, мовознавець, етнограф, педагог, просвітитель, перший ректор Київського університету.

ФАЛЬБОРК Генріх (1864 — не вст.) — російський письменник і громадський діяч, співробітник низки російських часописів, зокрема "Русские ведомости" и "Вестник образования". Один з "підписантів" листа наукової та творчої

інтелігенції на захист Менделя Бейліса. Є. Чикаленко характеризує Фальборка як "україножера". (Див.: Чикаленко Є. Спогади (1861—1907), — К., 2003, с. 264).

ДРАГОМАНОВ Михайло (1841-1895) — український публіцист, історик, літературознавець, громадський діяч, брат О. Пчілки. Очолював ліве крило "Київської Громади". З 1876 року — в еміграції, засновник Вільної української друкарні в Женеві, з 1889 року — професор Софійського університету. Пропагував ідеї федералізму й т. зв. "громадівського соціалізму етичного характеру".

ДРАГОМИРОВ Михайло (1830-1905) — генерал царської армії, військовий історик, в 1897—1903 роках — київський генерал-губернатор.

РОДІЧЕВ Федір (1856-1933) — ад-вокат, депутат I-IV Дум, один з лідерів партії кадетів, міністр Тимчасового уряду Керенського.

ПИПІН Олександр (1833-1904) — російський літературознавець, фольклорист, академік Петербурзької АН. Досліджував проблеми розвитку української мови, літератури та народної творчості.

ОГОНОВСЬКИЙ Омелян (1833-1894) — український літературознавець, письменник, видавець, громадський діяч, професор Львівського університету, співзасновник "Просвіти".

"Просвіта" — культурно-освітня та громадська організація, що існувала з II пол. XIX ст. до 40-х років XX ст. Заснована 1868 року у Львові А. Вахняниним, О. Партацьким та О. Огоновським. На поч. XX ст. засновується в Києві, Чернігові, Одесі. В Києві біля витоків "Просвіти" стояли Л. Яновська та Б. Грінченко.

СОБОЛЕВСЬКИЙ Олексій (1857-1929) — російський філолог-славіст, академік Петербурзької АН (потім АН СРСР). Був професором Київського університету, досліджував українські говори. Українську мову вважав наріччям російської, за що, зокрема, був названий Є. Чикаленком "чорносотенним союзником". (Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917), - К., 2004, т. 1, с.202).

ФЛОРИНСЬКИЙ Тимофій (1854-1919) — російський філолог-славіст, професор Київського університету, голова Київського цензурного комітету. За словами Є. Чикаленка, "заїлий українофоб". (Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917), ~ К., 2004, т. 1, с. 38). Не визнавав самодостатності української мови.

ПЕРЕТЦ Володимир (1870-1935) — український літературознавець, історик літератури, джерелознавець, професор Київського університету, член Петербурзької АН та ВУАН. Опонент О. Пчілки в оцінці ролі єврейства в Україні та значення для української культури деяких російських письменників, зокрема Л. Толстого. (Детальніше про це див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907—1917), - К., 2004, т. 1, сс. 38-39).

ІВАНОВ Сергій — професор Київського університету, член IV Держдуми, входив до фракції кадетів. За словами Є. Чикаленка, "людина щира, сердечна, розумна і по переконанням федераліст, який щиро визнає потребу широкого місцевого самоврядування і не раз висловлювався навіть за автономію України. Проживши на Україні коло 20 років, він упевнився в потребі для українського народу національної школи, рідної мови в суді...". (Чикаленко Є. Щоденник (1907—1917), -К., 2004, т.1,с. 238).

"Спілка" — "Українська соціал-демократична спілка" — автономна організація меншовицької фракції Російської соціал-демократичної робітничої партії. Виникла наприкінці 1904 року. Через 3 роки розпалася.

"Історія — брехня!"

Статтю надруковано в №30 "Р. К" 1909 року, за підписом "Олена Пчілка".

ТАЛАНТ Ілля (Еліягу) (1867 — після 1939) — єврейський історик, співпрацював з "Киевской Стариной". З 1919 року — керівник і секретар Гебраїстичної (єврейської) історико-археографічної комісії — установи при Історико-філологічному відділі ВУАН, створеної за ініціативи групи єврейських істориків і філологів. 1929 року комісію було ліквідовано. Про фахову підготовку "вченого-історика і чільного співробітника апарату Академії наук І. Таланта "Російська єврейська енциклопедія" свідчить: "... отримав традиційну єврейську освіту. Під впливом знайомства з викладачами Ніжинського ліцею займався самоосвітою". ("Российская еврейская энциклопедия", — М., 1995, т. 1, с.258).

"Киевская Старина" — історико-етнографічний та літературний щомісячник; виходив у Києві 1887—1907 рр. (останній рік — українською мовою під назвою "Україна"). Біля витоків часопису стояли українські вчені та громадські діячі Т. Лебединцев, В. Антонович, О. Лазаревський, П. Житецький. Навколо видання об'єдналися кращі національні наукові та культурні сили того часу.

ЛУЧИЦЬКИЙ Іван (1845-1918) — російський та український історик, чл.-кор. Петербурзької АН, професор Київського університету.

Ал. С-КИЙ — очевидно, йдеться про Олександра САЛІКОВСЬКОГО (1866 — 1925) — публіциста, редактора, громадського діяча, міністра внутрішніх справ УНР (1920 р.).

"ЛІТОПИС Самовидця" — український козацько-старшинський літопис 1648—1702 років, автором якого вважають генерального підскарбія Р. Ракушку-Романовського.

ВЕЛИЧКО Самійло (1670 — не раніше 1728) — козацький літописець, перекладач. Його "Сказание о войне козацкой з поляками чрез Зиновія Богдана Хмельницького" — перший системний виклад історії козацької держави, що починається 1620 роком і доводить опис подій до 1700 року.

ТРАВ'ЯНКА Григорій (пом. 1737 або 1738 року) — козацький історик, гадяцький полковий суддя, полковий обозний, полковник. Загинув у поході на татар. Автор "Перебігу презельної і від початку поляків найкривавішої небувалої битви Богдана Хмельницького, гетьмана Запорозького... , літописного твору, що охоплює період від давньої історії України до 1709 року.

КОСТОМАРОВ Микола (1817-1885) — український та російський історик, публіцист, письменник, випускник Харківського університету. Один із засновників Кирило-Мефодіївського Братства. Професор Київського, а згодом Петербурзького університетів.

АНТОНОВИЧ Володимир (1834-1908) — український історик, археограф, археолог, громадський діяч, професор Київського університету, фундатор Історичного Товариства Нестора-Літописця в Києві. Створив т. зв. "київську школу" істориків. Майже півстоліття стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, був головою київської "Старої Громади".

ВАСИЛЕНКО Микола (1866-1935) — український історик та історик права, публіцист, громадський і політичний діяч, член УАН. За часів Гетьманату — міністр народної освіти. В 1921 році обраний президентом УАН, проте не затверджений більшовицьким урядом. 1924 року засуджений радянською владою до 10 років ув'язнення, проте згодом реабілітований через хворобу. З 1929 року усунений з керівництва УАН.

КАМАНІН Іван (1850-1921) — український історик, архівіст, палеограф.

ЯВОРНИЦЬКИЙ (ЕВАРНИЦЬКИЙ) Дмитро (1855-1940) — український історик, археолог, фольклорист, письменник. Член ВУАН. З 1902 р. — завідувач Музею старожитностей Катеринославської губернії. (Тепер Дніпропетровський історичний музей ім. Академіка Д. Яворницького). В 1920—1933 рр. — професор Дніпропетровського університету. Один з найавторитетніших істориків Запорозької Січі.

"Поучительная история"

Надруковано в № 35 "Р. К.", 1909 року, за підписом "Олена Пчілка".

"Еврейський мир" — літературно-публіцистичний журнал; виходив у Петербурзі в 1904-1910 рр.

РАТНЕР Марк — редактор "Еврейского мира".

СЛОВАЦЬКИЙ Юліуш (1809-1849) — один з найвидатніших польських поетів-романтиків, народжений в Україні, в м. Кременці (Тернопільська обл.).

"Кіевар ворт" ("Київське слово") — єврейська газета, виходила 1910 р.

"Hait" ("Сьогодні") — щотижнева сіоністська газета; виходила у Варшаві 1908—1929 рр.

Не-українські літературні товариства у Києві

Надруковано в № 42 "Р. К.", 1909 року, за підписом "А. А."

СВЯТОПОЛК-МИРСЬКИЙ Петро (1857-1914) — державний діяч царської Росії, князь, ліберал, в 1904—1905 рр. — міністр внутрішніх справ.

Жи́ди — наші вчителі

Редакційна замітка без підпису. Надруковано в № 46 "Р. К.", 1909 року.

МЕДВЕДЄВ Михайло (Меєр БЕРНШТЕЙН) (1858 — 1925) — оперний співак (тенор), педагог. Родом з Київщини. Соліст Київського оперного, Большого та Марійського театрів. Викладав у Київській консерваторії. З 1912 по 1925 рік — професор Саратовської консерваторії.

СЛАСТЮН (СЛАСТЬОН) Опанас (1855 — 1933) — український маляр, графік, архітектор, мистецтвознавець і етнограф, один із засновників українського стилю в архітектурі. В "Р. К." виступав з дослідженнями про українську етнографію.

КОЛЕССА Філарет (1871-1947) — український фольклорист, композитор, музико-і літературознавець, д-р філології Віденського університету, академік АН УРСР, професор Львівського університету. Друкувався в "Р. К".

АЛЧЕВСЬКИЙ Іван (1876-1917) — син. Х. Алчевської, оперний співак, драматичний тенор, артист Петербурзької опери. З великим успіхом гастрював в різних містах Європи. Засновник і керівник товариства "Кобзар" у Москві (до 1914 р.).

"Огні горять " — романс М. Лисенка на слова Т. Шевченка.

Чи не доволі вже лякання?

Надруковано в № 4 "Р. К.", 1911 року, за підписом Олени Пчілки.

ГОРОБЕЦЬ — псевдонім співробітника "Ради" Олександра КУЗЬМІНСЬКОГО.

Д. Д-Ко — ДОРОШЕНКО Дмитро (1882—1951) — український історик, публіцист, громадський діяч. Член Центральної Ради та міністр іноземних справ за Гетьманщини. З 1919 року в еміграції. Співпрацюючи з газетою "Рада", активно полемізував з "Рідним Краєм" та О. Пчілкою. Є. Чикаленко залишив у щоденнику такий запис, датований 25 грудня 1908 року: "Єфремов аж кипить, щоб зчепитися з нею (О. Пчілкою — В. А.), але я просив Д. І. Дорошенка полемізувати з Пчілкою, бо він тактовніший, видержаніший і не впаде в особисту лайку". (Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917), - К., 2004, т. 1, с.31).

ОЛЕСЬ Олександр (1878-1944) — літературний псевдонім Олександра КАНДИБИ, українського поета, перекладача, громадського діяча. Батька українського поета Олега Ольжича — активного члена ОУНівського підпілля, замученого фашистами в концтаборі Заксенхаузен. З 1919 року — в еміграції. Друкувався в "Р. К .

БАРВІНОК Ганна (1828-1911) — літературний псевдонім Олександри БІЛОЗЕРСЬКОЇ-КУЛІШ, української письменниці, дружини Пантелеймона Куліша. Друкувалася в "Р. К".

Супротивна хвиля

Надруковано в № 32 "Р. К.", 1911 року, за підписом "О.П.".

Мурафа — село, нині Шаргородського р-ну Вінниччини.

ГОРДІН Яків (1859 — 1909) — єврейський журналіст і драматург, засновник "Духовного біблійського братства" (1880 р.) для пропаганди серед єврейства ідей Л. Толстого.

ДОРОШЕНКО Володимир (1879-1963) — український бібліограф, літературознавець, перекладач, громадсько-політичний діяч, співробітник "Ради". З 1944 року — в еміграції.

ЄФРЕМОВ Сергій (1876-1939) — український літературознавець, публіцист громадський діяч, заступник голови Центральної Ради, міністр з міжнародних питань; після поразки Української революції залишився в Україні. Віце-президент ВУАН, в 1929 р. заарештований і засуджений у справі "Спілка визволення України". Помер на засланні.

Замітка від редакції

Надруковано в № 5 "Р. К.", 1912 року, за підписом Олени Пчілки.

"Русское слово" — щотижнева російська газета ліберального напрямку. Виходила в Москві з 1895 по листопад 1917 року.

"Русские ведомости" — орган російських лібералів, виступав за конституційну демократію. Газета почала виходити 1863 року, з 70-х років — одне з найвпливовіших видань. З 1905 року — орган правих кадетів. Закритий більшовиками у 1917 році.

"Сніп" — щотижнева газета для інтелігенції. Виходила у Харкові в 1912—1913 рр. стараннями видавця, публіциста і громадського діяча М. Міхновського.

"Засів" — ілюстрований щотижневик для селян і робітників. Виходив у Києві в 1911-1912 рр.

Жидівський погром на інший лад

Надруковано в № 9 "Р. К.", 1912 року, — без підпису, як редакційну замітку.

Броди — нині райцентр Львівської області.

Галицькі жиди й українські публіцисти

Надруковано як передовицю в № 10 "Р. К.", 1912 року, за підписом "Кочубеївна".

"Діло" — див. примітку на с. 324.

"Дніпрові хвилі" — часопис катеринославської "Просвіти", виходив у Катеринославі двічі на місяць у 1910—1913 рр.

"Галичина переходить в жидівські руки"

Цим редакційним коментарем відкривається № 11 "Р. К." 1912 року.

Що говорять цифри

Редакційний коментар надруковано № 12 "Р.К.", 1912 року.

Лемберг — німецька назва Львова.

Ні одного депутата!..

Редакційна передовиця № 14 "Р. К." 1912 року.

ЛУЦЕНКО Іван (1869-1919) — лікар, громадський діяч, видавець, активний діяч просвітянського руху на Півдні України член Центральної Ради, загинув у бою з більшовиками (за іншими даними потрапив до більшовицького полону і був розстріляний).

ЖАБОТИНСЬКИЙ Володимир (1880—1940) — єврейський публіцист, громадський діяч, родом з Одеси; теоретик і активний учасник сіоністського руху в Росії та за кордоном, засновник партії Херут, декларував прихильність до української державності.

МІХНОВСЬКИЙ Микола (1873-1924) — український публіцист, видавець, політик, один з авторів "Р. К.". Організатор та лідер Української народної партії, що стояла на самостійницькій платформі. Ініціатор створення українського війська (1917). З 1917 року — в еміграції. Загинув за нез'ясованих обставин.

СЛЬОЗБЕРГ — очевидно, йдеться про Генріха СЛЮЗБЕРГА (1863-1937) — мільйонера, юриста, активного діяча сіонізму в Росії. З 1920 р. Г. Слюзберг проживав у Парижі. В 1934 році брав участь в судовому процесі у Берні, на якому доводив "фальшивість" знаменитих "Протоколів сіонських мудреців".

Жидівські городські маєтності на Україні

Редакційну замітку надруковано в №15 "Р.К", 1912 року.

Викинутий український часопис і викинуті українці

Надруковано в № 1(8 "Р. К.", 1912 року, — за підписом "О. Пчілка".

"КИЄВЛЯНИН" — щоденна газета російських націоналістів, яка виходила у Києві в 1864-1919 рр.

"Восход " — російськомовний єврейський журнал ліберально-демократичного напрямку: виходив у Петербурзі в 1881 — 1906 рр.

Нещасна країна

Надруковано як редакційну передовицю в №3 "Р.К" 1913 року.

"Сільський господар" — крайове хліборобське товариство в Галичині. Засноване 1898 року на Львівщині для правового захисту і фахового просвітництва селян. Проіснувало до 1939 року.

З нашого життя й письменства

Статтю за підписом Олени Пчілки надруковано в № 3 "Р. К.", 1914 року.

ЧУЛИЙ Ф. — псевдонім Федора МАТУШЕВСЬКОГО (1869 — 1919) — публіциста і громадського діяча, члена Центральної Ради, посла УНР в Греції.

БУКИ-АЗ — псевдонім Варвари ЧЕРЕДНИЧЕНКО (1896-1949) — української письменниці і педагога.

ЛЕВИЦЬКИЙ Модест (псевдонім Виборний) (1866—1932) — український письменник, перекладач, громадський діяч.

МАРКОВИЙ Дмитро (1848-1920) — український письменник.

СТОЛИПІН Петро (1862-1911) — державний діяч царської Росії, з 1906 року — міністр внутрішніх справ, голова ради міністрів, автор аграрної реформи, вбитий у Києві євреєм Богровим, есером і таємним платним агентом царської охоранки.

"Літературно-Науковий Вісник" — загальноукраїнський щомісячний журнал, заснований 1898 року Науковим товариством ім. Шевченка у Львові. Виходив під

патронатом І. Франка, О. Маковея, В. Гнатюка, з 1907 до 1919 року виданням опікується М. Грушевський, з 1922 по 1939 р. —Д. Донцов.

ВАСИЛЬЧЕНКО Степан (1878-1932) (справжнє прізвище — Панасенко) — український письменник, журналіст, драматург, кіносценарист, перекладач. У 1910—1914 роках — співробітник "Ради".

ВИННИЧЕНКО Володимир (1880-1951) — український письменник, політик державний діяч, один з організаторів Української Центральної Ради. Автор нату-
ралістичних, витриманих в естетиці модернізму оповідань, п'єс, романів. З 1919 року еміграції. Під час II Світової війни — в'язень гітлерівських концтаборів.

"Маяк" — щотижнева українська газет для селянської і робітничої інтелігенції; виходила в Києві в 1912—1914 рр.

Чим нам корисні жида?

Статтю Ф. Немо надруковано №№ 40-43 "Р. К.", 1908 року.

НЕМО Ф. — псевдонім Пилипа НЕМОЛОВСЬКОГО — лікаря, публіциста просвітянина, співробітника "Рідного Краю"

Оповідь

Надруковано в № 4 "Р. К.", 1909 року.

СЬОГОБОЧНИЙ — див. примітку до статті "Наша справа з жидами".

АЙЗМАН Давид (1869-1922) — єврейський прозаїк, виходець з України.

УРУСОВ Сергій (1862 — ?) — князь, політичний діяч, в 1903—1904 рр. — губернатор Бессарабії, товариш (заступник) міністра внутрішніх справ у кабінеті С. Вітте. Автор книги "Записки губернатора" (1907 р.).

Жида — постачальники руських робітників до Америки

Замітку без підпису опубліковано в № 41 "Р.К.", 1909 року.

До жидівсько-української справи

Надруковано в № 4 "Р. К.", 1911 року.

Кролевець — нині районний центр Сумської області.

"Б'ЮТЬ пороги" — музичний твір М. Лисенка на сл. Т. Шевченка.

Та погляньте ж бо!

Фейлетон надруковано в №№ 13, 14 "Р. К.", 1912 року. Автор — Петро Оправхата.

ОПРАВХАТА Петро — публіцист бухгалтер, громадський діяч, за словами Є. Чикаленка, "один з найталановитіших селян-самоучок, яких мені доводилося зустрічати у своєму житті". Родом із села Кононівки (нині — Драбівський р-н Черкащини), у якому разом з Є. Чикаленком на початку минулого століття організував кредитне товариство. В період масових селянських заворушень 1905—1906 рр. їздив по селах, агітував створювати селянські спілки, за що був засланий у Вологодську губернію. На засланні активно зайнявся публіцистикою. Його фейлетони друкували газети "Рада", "Рідний Край" та "Русские ведомости". Більше про П. Оправхату читай: Чикаленко Є. Спогади (1861-1907), — К., 2003, сс. 203-208.

Словничок маловживаних слів

БАЗГРАНИНА — недолуга, невміла писанина;
БАНІТУВАТИ — шельмувати;
БЕШТАТИ — сварити;
ГРОМОВИНА — електрика;
ДОЗВІЛЬНИЙ — привільний;
ЗАГАРА — старання;
ЗАГОДИТИ — задовольнити, задобрити;
КОРОДЛИВИЙ — зніжений, чутливий до болю;
ЛІТОРОСТОК — однорічний пагін;
НАВЗАВОДИ — чимдуж, притьмом;
ОБ'ЯВА — прояв;
ОПЛАТКА — податок, мито;
ОПРІЧНИЙ — окремий, особливий;
ПОЛІТТЯ — сприятлива погода, врожайне літо;
ПОСТУПОВИЙ — прогресивний;
ПРИПАДКОВИЙ — випадковий;
ПРИПОДОБЛЯТИСЯ — догоджати;
ПРИШЛИЙ — майбутній;
РАХУБА — 1) рахунок, звіт; 2) метушня, клопоти;
РЕМСТВО — незадоволення, нарікання;
РОЗБИРАТИСЯ — виходити за рамки, розходитись;

РОСПРАВА — літературна стаття;

СКУПИТИ — з'єднати;

СПАШ — паша, випасання худоби;

СТОГНА — широка вулиця, майдан;

ТУБОЛЕЦЬ — місцевий;

УМИСЕЛ — думка;

ХЕДЕР — єврейська релігійна початкова школа для хлопчиків;

ЦАРИНА — застава, ворота при вході в село, містечко;

ЦУГ — коні, воли і т.і., запряжені поодиноці або парами один за одним;

ШАБАСТІЙ — розбишака;

ШТУЧНИЙ — мистецький, майстерний.